

АТА ЮРТЫМ Мухарбий Аубекижев

Мухарбий Аубекижев

АТА
ЮРТЫМ

Кто, куда, как бы кто

Самостоятельно работать над своей работой,
Значит для организации, а также

Самостоятельно
Работать над собой,
Для себя
Для организации, организации
Для себя —
Для себя —
Для себя —
Для себя —

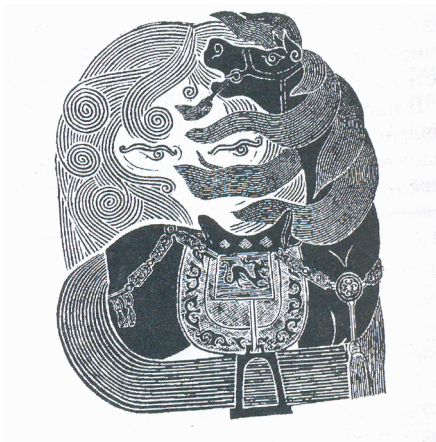
Самостоятельно —
Самостоятельно —
Самостоятельно —
Самостоятельно —

Самостоятельно —
Самостоятельно —
Самостоятельно —
Самостоятельно —

Мухарбий Аубекижев

АТА ЮРТЫМ

*Ятлавлар • Хабарлар
Къышirmeлер*

Карашай-Шеркеш республикалык китап баспасы
ЧЕРКЕССК
2011

Туьзген, ярастырган, кирис соьзди язган
Шайдат Азаматовна Курмангулова

Китапты ярастырувда
Т. СОСОЙДЫНЪ эм Л. БАТСУХТЫНЪ
суьвретлери кулланылган

Ногайский поэт Мухарбий Аубекижев — один из ярких представителей литературы 70-х прошлого столетия.

Его творческий путь был краток, однако поэтическое наследие, впитавшее традиции национальной духовности, сохраняет актуальность на протяжении многих десятилетий.

В настоящем сборнике обобщённо представлено все наследие поэта. В специальный раздел впервые включены не опубликованные ранее произведения.

А $\frac{4802490100-7}{9П1(03)-2009}$ 7—2011

ISBN 978-5-7289-0279-9

© Аубекижев М.И., 2011
© Карашай-Шеркеш
республикалык китап
баспасы, 2011

«Сокпагымда суъриншекли болдым мен...»

Эгер мага Мухарбий Аубекижевтинъ (1940 — 1998) баъри язганларына эпиграф этип кайсы сыдыраларын алар эдинъ десе, мен бу сыдыраларды сайлар эдим:

Керек тувыл
Сувык ярък юлдызы,
Бийик коьктинъ
Керек тувыл тик тагы —
Мага баа
Ана суьттинъ увызы,
Карт анамныъ
Курым баскан ошагы...

Бу соьзлерде — тувган ери, балалыгы, от ягасы — ата юрты. Бу соьзлер дуняяга адым эм уьйкен суьюв йолын ашув, бу соьзлерде шайирдинъ байыр дуняясы, яшав мырады, касиети.

60—80-нши йыллардынъ ногай шайирлиги аьрекетли болып, баъри жанрларда да шайирлердинъ язганлары ашыктан ашык коьринеди. Олардынъ язганлары коьплеген темалары ман, лирика эм философия ойынынъ теренлиги мен баскаланады. Зегенли шайирлер эм шайделер Г. Аджигельдиев, К. Кумратова, А. Киреев, А. Култаев, К. Темирбулатова, Б. Кулунчакова эм баскалар оьзлерининъ яратувшылыклары ман ногай поэзиясына янъгы сезим аькеледилер. Солардынъ бириси — М. И. Аубекижев. Ол — баскаларга усамаган поэт — лирик. Онынъ яшавга оьз карасы, яшавдынъ маьнесин терениннен анълавы — яратувшылыгынынъ негизи болады. Тил байлыгы, темады ашыктан ашык шешуьви, художестволы амалларды кулланувы ят лавларды куьшлендиреди эм аьр окувшыдынъ тамырына синъеди. Тек «Тандыр» деген ятлавын окысанъ, аьр бир сыдырасы оьз алдына бир ятлав.

Мухарбий Аубекижев ногай адабиятында оьзининъ ятлавлары ман, поэмалары ман, хабарлары ман белгили. Онынъ шыгармалары ногай поэзиясынынъ уьндиригининъ сыйлы бир кесегин алады. Шайирдынъ ятлавлары коьньилди коьтереди, терен ойга коьмеди, суьйиндиреди, кайгыртады, тил байлыгы ман сукландырады. Ярасык тил мен язганлары окувшыды оьзине эс эттирмей болмайды.

М. Аубекижевтинъ ятлавлары «Ленин йолы», «Шоьллик маягы» газеталарда, ортак йыйынтыкларда, орысша «Половецкая луна» журналында баспаланганлар. Оькинишке, М. Аубекижевтинъ юлдызы эрте соьнди...

Мухарбий Аубекижев ятлавларын мектепте язып баслаган. Ол коьп йыллар, язган ятлавларын биревге де коьрсетпей, тептерлеринде саклаган. Болган уьшин зегенликти киртлеп, ясырып болмайды. Биринши ятлавларын баспалаганда ок, Ф. Абдулжалилов оларга йогары оьлшемди берип, уьйкен поэзия йолына ваькил этеди. Соннан сонъ Мухарбий йигерленип, поэзия йолына каты басып киреди.

Ама яшав йолы тегис болмайды, алдыларында коьп буршавлар расады. Шайир «Йолым меним каткаклы» деген ятлавында булай язады:

Абытлайман.
Йол уьстине
Яяман мен колымды.
Каткаклы йол
Куьннен куьнге
Авыр бола береди...

Меним язган сыдыраларыма шаат болгандай, ол эпитаграф этип бу ятлава С. Капаевтинъ ятлавыннан эки сыдырасын алады: «Бирев табар тувра йолын яшавда, ана бирев айланады йол таппай». Язувшылардынъ йоллары «каткаклы», кыйын. Тек ол йолды сыйы ман, аьдемлигин йоймай, зегенлигин таркатпай, уьйкен оьктем мен оьтпеге керек. Шынты поэзия йолын таппага айлак та енъил зат тувыл, тек шайир оьз йолын тавып, язганлары ман, шыгарган китаплары ман оьзине мутылмас эстелик салган.

Мухарбий Исламович Аубекиже в 1940 йылдың 8 январинде Шабаз (Адиль-Халк) авылында тувган. Онынъ яслыгы, мынълаган сондай яс аьдемлердинъ яшавындай, кавгадан сонъгы йылларга расады. Кавга кутылганда, ол алты ясында болса да, онынъ кыйынлыгын, ашлыгын, яланъашлыгын коьрген эм шеккен.

Оьзининъ авылында баслангыш мектебин, сонъ оныншы классты Эркин-Халктынъ орта мектебинде кутылып, Карашай-Шеркеш пединститутынынъ филология факультетин сайлайды эм оны етимисли кутылды. Совет Аьскеринде болып, оьзининъ граждан борышын да береди.

М. Аубекижев — авылында белгили аьелдинъ баласы. Онынъ карт атасы эм аьеси коьпти коьрген аьдемлер, халк авызлама яратувшылыгын да аьруув билгенлер. Бесигинде ногай йырлар ман тербетилген Мухарбий, уйкенинде ногайдынъ асыл соьзин, акыллылыгын тергеп карап, коьп затларды да оьзи халк авызыннан язып алган. Ол окув отанында ногайлардынъ авызлама яратувшылыгын терен билип, онынъ баьтир йырларынынъ ярасык тилине, уйкен усталык пан язылган сюжетине сукланатаган эди. Сол заманларда ногайлардынъ 14 оьмирден алып оьзининъ шайирлери болганы кенъ яйылмаган эди. Кене болса да ногайлардынъ соьзге уста, йырларга бай, йыравлар куьн бойын баьтир йырларды йырлайтаганлары белгили эди. Ногайлардынъ дестанлары ша? Онда тувылма болган лирика, болган тюрк миллетлердегиндей, ярасык художестволы амаллар кулланылганы. Сол затларды М. Аубекижев аьруув билген эм язганда дестан традицияларын кулланмага да амал тапкан.

Ногайлардынъ ятлав язув аьдетлери оьмирлерден, бир аркадан бир аркага коьшип келеди. Ногайлардынъ поэзиясы айлак бек бай, тили шебер, ойы терен. 14—18 оьмирде яшаган, сав тюрк миллетине белгили болган атаклы шайирлер Шал-Кийиз Тиленши улы, Досмамбет Азавлы, Асан Кайгылы эм баскалардынъ ятлавлары оьмир оьмирди оьтип, буьгуьнги куьнде аьр бир ногайдынъ эсинде деп айтпага боламыз. Сол ногай халкынынъ байлыгыннан демев, йылувлык алып, усталыгына уйренмеге шалысканлардынъ бириси — Мухарбий Аубекижев.

М. Аубекижевтинъ поэзиясы аьр ягыннан карасанъ да туурли. Неге десе ол аьр заман излевде: оззининъ соьзин, оззининъ поэт почеркин коьрсетер уьшин, терен ойын халкка еткермеге уьмит этип, окувшыларга сезим тувдырмага язганлары ман шалысады. Онынъ поэзиясы кыйын куьнде аьдемге дирек болады, эм де наьсипли куьнинде — ойландырады. Эне сол сезимди аьдемлерге еткерген поэт — шынты поэт деп санамага болады.

М. Аубекижевтинъ ятлавларынынъ бас темасы — ол Эли, халкы, тувган юрты, уьйи, тандыры. Эм шайир отяга ман Анады эш айырмайды. Ана — тандыр отын саклавшысы, тандырда от соьнсе — соьнди аьел, кетти уьйдинъ берекети, нуры. Бу соравга поэт уьйкен, терен философиясы болган маьне береди:

Тандыр соьнсе,
Бастырылды юртымыз —
Ырувыннан
Ырым калган халкымда.
Не сувыкта,
Не йылыда анамыз
Соьндирмейди
От йылувын тандырда.

М. Аубекижевтинъ яратувшылыгында тандырды саклав, ога ийилуьв, оны сыйлав, явлардан коршалав, юрегиннинъ басында саклав — кие темасы болады.

Юртка, белки,
Кара булыт капланса,
Ярык уьшин
Мен оззимди ягарман;
Карт анамнынъ
Тандыр — оты янмаса,
Тутандырган
Тамызлыгы боларман.

Оькимети болган данъклы халкымыз ер-ерде боьлинип яшап, аз болып калган. Ногай халкынынъ шашылганы акында

И. Капаев, К. Кумратова, Б. Кулунчакова, В. Казаков, М. Аvezов эм баскалар юреклери авырып язганлар эм язадылар. Сол зат акында М. Аубекижев те язбага ымтылган, неге десе аьдем оьзининъ авьелгисин эсине алмаса, аьлиги яшавды билмеге авыр болаяк. Мухарбий Исламович ол уйкен маьнели темага эс этип, он ы уйкен тарих поэма этип язбага аьзирленген. Аллахтынъ берген оьмириннен артык яшалмады, эм поэмасынынъ тек бир уьзиклерин тептериннен таптык. «Халкыма» деген ятлава, сосындай сыдыралар бар: «Ягасында кезген ногай, коьзяс тоьгип толгаган, ол коьзяслар тузлы эткен коьк тенъиздинъ коьк сувын».

М. Аубекижев «Отягам» ятлавын болган кайгысын, яшавында ашувын, кыйынлыгын, болган коьнъилин, билимин салып йогары художестволы кепте язган. Лирикалы геройдынъ атыннан ол Эл дегеннинъ терен маьнесин ашыклап суьвретлейди. Яслык пан коьп аьдем билмейди тувган юрттынъ маьнесин. Биревлер сасып та кетеди, баскалары амалсызлыктан, юртын таслап, енъил, аьруув яшав излеп, юртыннан тентирейди. Кене болса да, аьр аьдемнинъ юрегининъ басында — тоьркини — тоьри турады. Яшав кайда да аькетеди, яшавда не зат та болады, ама баьриси де отягасына кайтпага уьмит этедилер. М. Аубекижев айткандай, яшав тенъиз, аьр аьдем онда оьзининъ кайыгын таппага шалысады эм сол кайык пан оьзининъ ягасына етпеге амал излейди.

Аьр кимнинъ де уйкен Эли оьз отягасыннан басланады. Аьдем ясында янъылса да, эсейгенде юртын излемей болмайды:

Отягарым!
Янъылыссам — кеширме.
Яшав — денъиз,
Толкын ярып ялдайман.
Калдырма сен
Мени тенъиз шетинде,
Мен яшайман —
Мен аьли де йолдаман.

Отягады саклав, оны разы этуув, Элди саклав — эне сол уйкен философиясы болган маъне ятлавдынъ негизине салынган.

М. Аубекижев туърли куллыктар эткен: окытувшы, курувшы, секер заводга исши. Яшавда орнын таппай шайир коьп кыйналган. Соннан себеп ятлавлары мунълы болганы да:

Яслыгымда
Янъылысым коьп болып,
Отягарым,
Сени мутып юргенмен —
Сувсаганда,
Ишкен сувым оьт болып,
От ишине
Салкын деп те киргенмен.

М. Аубекижевтинъ ятлавлары терен ойлы, оны ярасыкландыратаган тил байлыгы: тенълестируувлер, эпитетлер эм баска художестволы амаллар. Тек онынъ ятлавларында окымага боласынъ «куйнайланлар «телпеклердей кирпичлерин, сылув кыздай кердилер», «япырактар — наъзик коллар, кушакларын яйдылар», яде «ел улыйды, аш боъридей увылдап» эм баскалар.

Граждан ятлавларында шайир оьзин бир заманда да халкыннан, Элиннен айырмайды. Онынъ язганларынынъ уйкен философия маънеси бар. Бу боьтен де «Куьш — бирликте», «Камбак», «Отягам», «Атланув», «Тандыр», «Йойылган юлдыз» эм баскаларда ашыктан ашык коьринеди.

Шайирдинъ мырады уйкен эди. Ама мыратты куьш, дирек, анълам, яшав туьзем, юректе яра болмай, алаллык табылса, толтырмага болады. Ол мыратлар толарма деген шекленуув онынъ ятлавларында коьринеди:

Ясырмайман —
Ясыртыннынъ ягы йок —
Ялгыз терек
Емисли бав боларма,

Йол шыкканда
Менде буьгуьн тагым йок,
Сескенемен:
Мыратларым толарма?

Мухарбий поэзия канатларын кенъ яймага амал таппады. Онынъ ятлавлары аз баспаланды. Соннан себеп онынъ язганлары керек те тувыл деген ой оны мунълы этетаган эди.

М. Аубекижев яшавында тек эки поэзия йыйынтыгын «Шыкта тап» (1969) эм «Оьрнекли япыраklar» (1979) баспаланган.

М. Аубекижев йигерсиз, озин коьрсететаганлардан тувыл. Эсте калды В. Казаков уйгынлаган «Тулпар» деген яс язувшылар куьбининъ бир кешлиги. Сол йолыгыста мен де болдым. Валерий Сеперович Мухарбийди йолыгыска зор ман аькелгендей этип аькелди. Ол сценага шыгып, биринши кере халктынъ алдында, уяла берип, ярасык язылган ятлавларын оқып баслады. Окыган сайын онынъ давазы беркиди, коьнъили коьтерилди. Сонъ, меним касыма келип олтырганда, Мухарбий мага: «Аьруьв эттим келип. Бу меним биринши дебютим демеге болаяк. Буьгуьнге дейим мен бир кешликте де катнаскан аьдем тувылман». Сонъ оны, авыр авырувдан сонъ, таяк пан юретаган заманында, Адиль-Халк авылынынъ школасына Римма Утемисова шакырып, кешлик озгарды. Онынъ ятлавларын билетаган, суьйип окийтаган авылдаслары ман, окувшылар ман сол болды сонъгы йолыгысы...

Яслай яшавдан оькиниш кеткен шайирлер, оьнершилер, йыршылар, суьвретишилер ногай халкында коьп. Олар Г. Аджигельдиев, М. Аубекижев, Кадрия Темирбулатова, Зухра Шандиева, Коьшманбет Зармамбетов, Сраждин Батыров, Келдихан Кумратова эм де баскалар. Олардынъ оьмирлери кыска болмаган болса, ногайлардынъ маданиятына тагы да кайдай бир уьйкен косым этеек эдилер.

М. Аубекижев кавгадан бир йыл алдын тувган. Сол йылларда тувган несил кавгадынъ юзин коьрмеселер де, кыйынлыгын шеккенлер. Ашлык, яланъашлык балалыгы онынъ баьри граждан лирикасында ашыктан ашык коьринеди. Кавга кайгы аькелмеген, кара кагыт келмеген бир уьй болмаган. Атасыз калган балалар замансыз куллыкка согылмага, аьелди асырамага керек

болганлар. Ол затлар шайирдинъ эсинде калган эм кан тоьгилген кавгадынъ акында язбай да болаяк тувыл эди. Ол сосы уйкен маьнели темады «Уян, анам», «Атам», «Анам», «Енъуьв язлыгында», «Карагай», «Досым», «Атланув», «Ата юртым» эм баска ятлавларда оьзинше шешпеге шалысады.

Кавга йыллар,
Анам, сага
Сув иширген суьзгиш пен,
Кытлык коры
Каралдыга
Куьшли туьтин эктирген.
Ол туьтин де
Туьнлер бойы
Туьйнишлетип туьйгиш пен.
Уьш балага
Уьйре уьшин
Котьдей котьзяс тоьктирген.

Шайир «Уян, анам», «Атам» деген ятлавларын, атасынынъ кыйналган куьнлерин эсине алып, оларга багыслап язган. Ана неге тынышсыз уйклайды экен, атасы болса каралдыда туьн ортада неге кезинеди экен деген ойлар тынышсызландырадылар. Ога явап: кыйналган куьнлери, айлары, йыллары туьсине энип, тагы да сол яман йыллар кайттыма экен деп сескенедилер:

Кырк кыс кеткен, Азайтпайын Ашы увын яладынь Куьйген юртлар, Аш балалар Турам таймай эсинъде,	Айташ, атам, Яшав уьшин Кан тоьгилген кавгадынъ Кайсы куьни, Кайсы туьни Котьринди де туьсинъде?
--	---

«Уян, анам» деген ятлавада шайир уйклаган анасы ман хабарласады, онынъ юзининъ туьнъилгенин котьрип, юреги кыйналады эм анадынъ ишиндеги ойын билмеге шалысады:

Ким биледи, эне болар туьсинде
Кан тоьгилип, ян куьрситкен куьнлери...
Куьнтувардан кызгылдым танъ сес бере,
Ер уьстине куьн ярыгы кайтканды,
Уян, анам, сен туьсинъе эс берме.

М. Аубекижевтинъ «Куьш — бирликте» деген ятлавында лирикалы герой, Элининъ явларынынъ алдында эш тизине шоьнъкпеегин айтады. Бирлик болган ерде берекет, куьш, анълам бар. Тувган Эл баьрисине де баа, ортак. Бу ятлав оьзининъ ярасык символикасы ман баскаланады:

Ялгыз терек —
Орман тувыл
Юрип оьтип болмастай,
Ялгыз кунан —
Йылкы тувыл
Кенъ яйлакка сыймастай.

Ялгыз тоьбе —
Ашы елден
Ык бермеге тав тувыл,
Ялгыз аьдем —
Халктай болып
Явын йыккан дав тувыл.

Ата, атасызлык, кыйынлык, ялгызлык темасын тамамлай келе, бир неше соьз «Кысмет» поэма акында. Кысмет — аьдемнинъ наьсиби, уьлиси, борышы. Аьдем тувса — оьзининъ кысмети мен, ырызкысы ман тувады, дейдилер. Ол затка яшай турып шаат боласынъ, коьресинъ, ыйнанасынъ. Эне сол затлар акында М. Аубекижевтинъ поэмасы да.

Ана, анадынъ яшавы, анадынъ коьзясы, алаллыгы, танълыгы, балаларына яныплылыгы бу поэмада уьйкен орынды тутады. Поэттинъ де бу соравга уьйкен эс этип язатаганы да бос тувыл, неге десе анадынъ алдында борыш толтырмага бек кыйын. Оны шайир аьруьв анълайды.

«Коьылдайды коьызшыдынъ коьызы» деген ятлав — аьвелги яшавдынъ акында. Шайир, байлар оьзлерин ие этип, ярлы аьдемлерди санга санамай юрген куьнлерин ашыктан ашык этип коьрсетпеге шалысады. Байдынъ улы зор ман, шешекейдей ярасык кызды алады. Ама кыз той кеше оьзине оьзи пышак тыгады эм, байлардан тийиссизликти коьрген, кызды суьйген ярлы яс аьдем, байдынъ уьйин ягып, кашып кетеди.

М. Аубекижевтинъ шайирлиги аьр ятлавынынъ сыдырасында, юрегинде болган сырын-сыбырын ол тек кагытка тоьгеди, ога сенеди:

Болмасынлар
Отар-отар койларым,
Топарласкан
Туварларым алдымда.
Калемим бар.
Бар басымда ойларым,
Язаякпан —
Тек сол бир зат акында.

Ойымдагы
Язылаяк затымды
Алтыннан да
Артык этип коьремен.
Кешелер мен
Сыгып алып сырымды
Ак кагытка
Зем-зем этип тоьгемен.

М. Аубекижев — лирик. Онынъ суьюв лирикасы куьшли, анъламлы, окувшыдынъ юрегине етеди, сезим тувдырады, юрегин кыйнайды, суьйиндиреди, коьп сорауларына явап болады. Суьюв — ярык, ярасык, юректи куьлпилдетеган сезим. Оьзи сез ген сезимди автор окувшыларга да еткермеге шалысады. Бу сезим онынъ лирика ятлауларында уьйкен орынды алады: «Йойылган юлдыз», «Мен оьлгенде, йыламанъыз», «Менде наьсип калай аз ды», «Аш эсикти», «Суьйим», «Суьйме мени», «Айткан эдинъ», «Айындырык» эм коьп баскалар.

М. Аубекижев — наьсипли аьдем. Ол суьюв не зат экенин билген, ол уьйкен сезим оны айланып, озып кетпеген. Кене болса да, ол оьзи ак юректен суьйсе де, суьювдинъ кара увын ялаган, саткышлыгын билген. Соннан себеп, онынъ коьп ятлаулары таза ниетли суьювди излевге багысланган. Ялгызлык, тынышсызлык, ялалык поэттинъ яшавын бузган.

Орамлар бос.
Оьзим ялгыз кеземен.
Неге экен, калтырайды иегим,
Акылымда ашы ойлар сеземен,
Ялгызлыкта сыгылады юрегим.
Бас коьтерип, мен йогарга карайман,
Коьктинъ бойын коьк булытлар каплаган.
Шалысаман — ама излеп таппайман:
Яным суьйген ярык юлдыз йойылган.

Лирикалы геройдынъ юреги кыйналады, юрекке салынган яра тез ара битпейтаганын сосы сыдыралардан анъламага болады:

Мен янганман,
Суьйимимди сорама.
Ол белгили
Уьнъирейген коьзимнен.
Коьп кыйнама.
Туз куйма ший ярама,
Явап ога
Сора энди оьзинънен.

Тек суьйим лирикасында шайирдинъ кейфин, мырадын, суьйинишин, мыдахлыгын, яшавга ымтылысын ашыктан ашык коьрмеге болады. Тек таза ниетли суьюв аьдемге канат береди, кувандырады, тоьгерек як ога яйнайды, шешекейлер куьлемсиреп карайды, коьктеги юлдызлар да ога коьз кысып, йылмайгандай коьринеди:

Йырлаш, ярым, сенинъ таьтли сесинънен
Кувнак болып, яс юрегим юбансын,
Аккан сувдай, таза бизим суьйимнен,
Коьрим алып, тенълеримиз суклансын.

Онынъ ятлавларында: «Куьйсеймен», «Сарув куьйип сагынаман», «Суьйим», «Коьзлеринъе карасам», «Коьп саклатпа», «Мен оьлгенде, йыламанъыз» эм баскаларда уьйкен ярык суьюв мен бирге суьювден наьсип таппаганы, оькинишли болганы коьринеди. Ян кыйнаган, кеше уькы таптырмаган, суьювин таптаган, яшавын бузган, анълам таппаган суьюв аьдемге тек кыйынлык аькеледи.

Яшавда коьп урынган, суьюви урланган, тапталган шайир, оьзининъ сонъгы «Мен оьлгенде, йыламанъыз» деген оьсиет ятлавында, косагы Раяга каратып булай язады:

Косак излеп, коьп йылларды оьткенде,
Уьш суьринип, батпак сувга баткаман.
Ахырысы яным энъ бек суьйгенди
Тек доьртинши суьрингенде тапканман.

Аубекижев Мухарбий Исламович сонъгы йылларда бек авырган. Оннан ийги болмаягын билгенде, сосы ятлав язылганы да:

Мен оьлгенде, йыламанъыз, тилеймен,
Йыламанъыз, этип ногай аьдетин.
Эндигиси мен коьримди излеймен, —
Кесилсин де койсын меним кысметим.

Язувшыдынъ яшав кысмети кесилген болса да, яратувшылык кысмети кесилмеген. Онынъ шыгармалары ногай китапларга, хрестоматияларга киргенлер, ятлавларына анъ язылып, савлай ногай шоьлине, тавларга, Эдил бойына йырлары яйылган. Аьр ногайга онынъ ятлавлары таныс эм белгили.

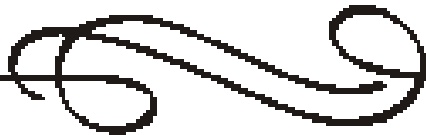
Онынъ ятлавларынынъ оьмири узак, неге десе Тандырынынъ оты куьшли, эм ол от бир заманда да соьнмеек.

М. И. Аубекижевтинъ йыйынтыгына онынъ ятлавлары, хабарлары эм очерклери кирген. Онынъ колязбасында оьзи коьширген ятлавлары да бар.

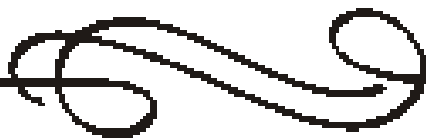
Оннан баска болып, «Язувшыдынъ тептериннен» деп, бир неше баспаланмаган ятлавларын эм хабарларын да беремиз, тек оларда бир аз келиспеген ерлери бар болса да, окувшы кеширер деп ойлаймыз.

*Ш. А. КУРМАНГУЛОВА,
филология илмилерининъ кандидаты,
КЧР илмисининъ сыйлы аьрекетшиси*

ЯТЛАВЛАР

*Ата юртым –
сый тоьрим*

ТАНДЫР

Тандыр соёнсе,
Бастырылды юртымыз —
Ырувыннан
Ырым калган халкымда
Не сувыкта,
Не йылыда анамыз
Соьндирмейди
От йылувын тандырда.

Туьн ортасы,
Танъ арасы демейди,
Сескенеди —
Тандыр сувып калмасын.
Туьртенълейди,
Тамызлыгын излейди —
Оты соьнип,
Юртка сувык салмасын.

Тувган Элде
Ана юртым — сый тоьрим,
Тоьрим болса,
Мен тоьркинсиз тувылман.
Тандыр соёнсе,
Туьзде битер оьмирим —
Торалганман
Сол тоьримнинъ бувы ман.

Юртка, белки,
Кара булыт капланса,
Ярык уьшин
Мен оьзимди ягарман:
Карт анамнынъ
Тандыр — оты янмаса
Тутандырган
Тамызлыгы боларман.

Мен корлатсам,
Элимди эм юртымды —
Зыртка калып,
Яшамайым оьзим де.
Корга берсем,
Тандырымды, анамды —
Мен зыйбаман.
Оьлсин меним соьзим де.

ОТЯГАМ

Яслыгымда
Янъылысым коьп болып,
Отягарым,
Сени мутып юргенмен —
Сувсаганда,
Ишкен сувым оьт болып,
От ишине
Салкын деп те киргенмен.

Бассапырык
Болып кетти ол йыллар.
Туьсимдеме,
Туьзиндеме, билмеймен.
Янъылысып
Яра салдым, отягам,
Шуьшим тийди —
Кешир мени, тилеймен.

Сени мен бир
Тувган Элдинъ киндиги,
Ол уьзилсе,
Яшавым йок алдыда.
Отягарым!
Кеширмессинъ эндиги,
Янъылысым

Бола калса йолымда.
Яшав — денъиз,
Мен кемемен толкында.
Толкын болса,
Табиаттынъ таавкеси,
Куьшим етпес
Тыймага да оқында.
Кутырганда
Ер мен коьктынъ кевдеси.

Белки, сокса,
Тавдай толкын кемеми,
Елкеними
Ел йыртар да, аварман.
Алып кашса,
Толкын шайнап кевдеми,
Ят ягада
Калмага да боларман.

Денъиз кумы
Коьзлериме куйылса,
Онъмай калып,
Отягамды коьрмеспен:
Исси каным
Ювырт болып уйыса,
Тирименме,
Оьлименме, билмеспен.

Аьжел мага
Кылыш алып келгенде,
Сени мутсам —
Элди, халкты йоярман,
Аьвлие ийтгей

Мекан таппай оьлгенде,
Ят ягада
Лесим ширип каларман.

Таслангандай
Давылдаган алавга,
Тал шыбыктай
Тараланып туьлермен...
Кене, табан
Тиресип мен сынавга:
— Отягамды
Бир коьрсет, — деп тилермен.

Мен сенемен,
Сенуьв деген — эм деген.
Сынав туьссе,
Сен боларсынъ юректе,
Кыйынлыкта
Дирек болып дем берген,
Отягарым,
Калдырмассынъ эректе.

Ялгыз калып,
Яра алса эсимди,
Ялдап меним
Ягама сен келерсинъ,
Кызганмассынъ,
Отягарым, суьйимди,
Ярамды сен
Эмлемеге етерсинъ.
Йылавымды
Йыр этерсинъ юбантып,
Коьзлеримнен

Кобзяс суъртип аларсынъ,
Кайгы кувып,
Куьн коьрсетип, кувантып,
Басымды да
Тизлеринъе саларсынъ.
Отягарым,
Янъылыссам — кеширме!
Яшав — денъиз,
Толкын ярып ялдайман,
Калдырма сен
Мени денъиз шетинде,
Мен яшайман ?
Мен аьли де йолдаман.

БЕРЕРМЕН

Аър бир миллет
Кардаш эм тенъ,
Сенсинъ,
Элим, анамыз,
Бар аьрекет,
Йолымыз кенъ —
Янъы яшав курамыз.

Мырадымыз —
Наьсип туьзбек,
Эм туьзермиз, сенемен,
Элимге, соьзсиз,
Яным туьз бек, —
Керек болса, берермен.

БИРИНШИ АДЫМ

Ана созды,
Йыгылмасын деп, колын
Кобкиреkte
Суьйиниши толганнан.
Увылы этти
Энъ биринши адымын,
Калтыратып
Аякларын коркканнан.
Эм оьктемсуув,
Эм куваныш саьбийдинъ
Кобринеди
Кобгилдим коьк коьзинде.
Ясыртын йок,
Бу биринши енъуьвдинъ
Оьктемлиги
Язылганды юзинде.
Ким биледи,
Ким боларсынъ сен оьссень:
Белки, Айда
Адымларсынъ биринши,
Яде билим
Алувынъда куьрессень,
Боларсынъ сен
Элге данъклы билимши.
Тек билемен,
Ким болсанъ да, акларсынъ

Даъмеленип
Караганын ананънынъ.
Эм озинъ де
Сол заманда анъларсынъ
Суъйинишин
Энъ биринши адымнынъ.

АТЛАНУВ

Атланаман
Алые йолга мен буьгуьн,
Сав калынъыз,
Тавларым эм кырларым.
Кыйынлыкка
Корланмаспан — берк бувып,
Сиз бен болар
Аьр тынысым, ойларым.

Сизинъ салган
Канатларды керермен
Коркынышсыз,
Тап оьктемли лашындай.
Мутсам сизди,
Куьлсиз янып соьнермен,
Отлык тастан
Ушып кеткен ушкындай.

Бетлеменъиз,
Тавларым эм кырларым,
Сизди таслап
Кашкан аьдем тувылман.
Айттырдынъыз —
Кобп ясырган сырларым —
Сизинъ берген
Суьйимликтинъ кулыман.

Куъз келгенде
Уясыннан кашкан кус
Язлыгында
Кайтады сол уяга.
Яз куънимде
Ушып кетсем мен алыс —
Сувык куъзде
Тартар тувган ягага.

Алыс якта
Тар таслыкта ятканда,
Улпа тоъсек
Боларсынъыз, кырларым,
Ястык йоктан
Елке мойын талганда,
Кушын ястык
Боларсынъыз тавларым.

Сагыныштан
Тыгырганын коъзясым,
Явган ямгыр
Тузлы болса, анъларсыз,
Тилге туъссе
Тузлы тамшык адасып;
Топыракка
Туъкирмессиз — яларсыз.

Аманатлап
Калдыраман мен сизге
Суыйгенимди,
Суыйимимди, Тувган як.

Ыйнанынъыз —
Шонъкаяман тизиме —
Эсим-дертим
Дайым сиз бен болаяк.

Ясырмайман —
Ясыртыннынъ ягы йок —
Ялгыз терек
Емисли бав боларма?
Йол шыкканда,
Менде буьгуьн тагым йок,
Сескенемен:
Мыратларым толарма?

Сендирдинъиз
Юрекке шек келгенде:
«Коркпа, лашын,
Канат керсенъ — кер кенъге.
Ис — мырадтан,
Сенинъ алал исинъде
Тавлар, кырлар
Болаяклар, бил, бирге».

Шекленменъиз,
Тавларым эм кырларым,
Юрегимнинъ
Собьнемес янган йылтыны,
Ел мен келер
Сизге язган йырларым,
Солар болар
Суьйимликтинъ калымы.

Тавлар, кырлар!
Кулак салып тынъларсыз —
Атынъызды
Оьктемлик пен айтарман...
Эм сиз мени
Алаллык пан сакларсыз,
Суййимимди
Йойтпай сизге кайтарман

1972 й., июнь.

КУЪШ — БИРЛИКТЕ

Ялгыз терек —
Орман тувыл
Юрип оьтип болмастай,
Ялгыз кунан —
Йылкы тувыл
Кенъ яйлакка сыймастай,
Ялгыз тоьбе —
Ашы елден
Ык бермеге тав тувыл,
Ялгыз аьдем —
Халктай болып
Явын йыккан дав тувыл.
Коьп тоьбелер
Тизуьвлесип созылса —
Явырыны
Ел токтаткан тав болар,
Коьлем йылкы
Топарласып йыйылса —
Коьз алмаган
Кенъ яйлагынъ тар болар,
Коьп тереклер
Бир куьплесип косылса —
Болар койы,
Оьтип болмас агашлык,
Дуньяда
Баьри аьдемлер бир болса —
Оьмир яйнар
Халклар ара тынышлык.

СЕН БОЛМАСАНЪ,
ТУВГАН ЭЛ!

Карагуспан
Канатсыз
Коек кенълигин оылшерге,
Мен терекпен
Тамырсыз
Куьннен-куьнге оьсерге,
Сен болмасанъ,
Тувган Эл!

Мен балыкпан
Тап сувсыз
Теренликте яшарга.
Мен ялынман
Йылуvsыз
Сувыклыкты куварга,
Сен болмасанъ,
Тувган Эл!

Коекте куьн де
Саьвлесиз
Ерге ярык себерге,
Ер де бизим
Емиссиз
Халкка битим берерге,

Сен болмасанъ,
Тувган Эл!
Суйинемен
Тувганга
Сенде, меним
Ата Ер,
Наьсип менде
Барма эди, —
Сен болмасанъ,
Тувган Эл!

ХАЛКЫМ — КУЪШИМ

Яшав йолым —
Оьмиримнинъ бойында,
Ким биледи.
Карув кетсе бувыннан,
Бойсынувлык
Болмас меним ойымда,
Тиз буькпеспен —
Куьш тилермен халкымнан.

Кара булыт
Тик тоьбемнен басканда,
Шыгалмасам
Сувык сепкен салкыннан,
Акыл етпей,
Йолды йойып сасканда —
Акыл тилеп
Аларман мен халкымнан.

Картаярман,
Ак кар болар сакалым,
Кобкиректе
Тынык тебер тынысым.
Халкым болган
Куьшим эм де акылым —
Мен оьлмеспен.
Кайтарарман кылмысын.

ТУВГАН ЯГЫМ,
ТАВЛАРЫМ

Созылады тавлар куымис шынжырдай,
Ашык куьннинъ шуваклары астында,
Кар буьртиклер, себеленген ынжыдай,
Кобз алдайды каялардынъ басында.

Яз бойынша иримеген коьк бузлар
Бияладай йылтырайды бийикте,
Каялардан каргыйдылар тав сувлар,
Занъыратып тавысларын эректе.

Сувык ел де сызгырады йогарда,
Юкартады ялпак кемик тасларды.
Аяз бола. Кар борайды оқында,
Кобкке яйып ап-ак уйкен тастарды.

Кобринеди куьннинъ коьзи бирерде,
Муттырады ол бораннынъ эскенин.
Яздынъ куьни... эм куьртиклер ер-ерде.
— Айырмайсынъ яз ба, кыс па экенин.

Тавларымнынъ явырыны янында,
Тек карагус канат какпай юзеди.
Эм де авлак каялардынъ койнында
Тав текеси азык излеп кезеди.

Толкынласкан койы булыт агады,
Таралтады тавларыма шашларын,
Ол толкынды кемелерден ярады
Тавларымнынъ октай оьткир ушлары.

Булар меним тувган ягым, тавларым,
Мунда оьскен тавлылардынъ биримен.
Явлар созса тувган якка колларын,
Тав элимнинъ савытланган эримен.

ХАЛКЫМА

Кысмет мени:
— Сайлап иш! — деп,
кыстаса,
Ув ман балды
Салса меним алдыма,

Балта салып
Богырдактан ысласа —
Айткан соьзди
Эш алмаспан артына.

Зарланмаспан,
Кыйынлыкты шексем де,
Тебентели
Турарман бир акыл ман.

Аьжел увын
Ялгыз оьзим ишсем де,
Таьтли балды
Боьлисермен халкым ман.

АТА ЮРТЫМ

Ярык юлдыз,
Кокке бийик ушырып,
Мага туърли
Рахатлыкты берсе де —
Мен кайтарман,
Шынжырыннан ышкынып,
Анам тапкан
Ата юртка кенем де.

Керек тувыл
Коктинъ сувик юлдызы,
Бийик коктинъ
Керек тувыл тик тагы ?
Мага баа
Ана суьттинъ увызы,
Ата юрттынъ
Йылув берген ошагы.

Яшав — куьрес.
Куьресуьвде — рахатлык,
Ата юртым!
Не кыйынлык коьрсем де —
Мен тоьзермен.
Болсын сенде тынышлык.
Яшав ийги,
Наьсиплимен мен сенде.

* * *

Шоьл уьстинде
Шалка салып
Камбакты ел йыкса да,
Кене де ол
Боеде юрген
Булытларды коьзлейди,

Тамыр уьзген
Кургаилыктан
Кара канын ютса да,
Кебип наткан
Тилин шайнап,
Сув тамшыгын тилейди.

Корланады.
Камбагымда
Кесиледи бувынлар.
Тынмайды да
Коекиректен
Туймишлеген кургак ел.

Кебеятыр! —
Ямгыр болып,
Йылашынъыз, булытлар,
Бувынына,
Був йиберип,
Карув берсин кара ер.

* * *

Яшав меннен
Тилемейди бир зат та,
Тек оззининъ
Соравларын сорайды.

Оъз бактымды
Манълайыма язат та,
Кыйынлыгын
Оъзинъ шек деп, корайды.

Эгер мага
Сорамага сан келсе:
— Кимге демев
Этейим? — деп, сорарман.

Яшав мага:
— Пайдасызсынъ, ян, — десе
Туътемеспен.
Алав болып янарман.

ТУВРА ЙОЛ МАН

Бир шетинънен бир шетинъе
коьз таслап,
Элим, сен аямдадай коьремен.
Октябръдинъ кенъ йолы ман адымлап,
Элим, сенинъ барувынъды сеземен.

Бойсынады сага космос бийиги,
Тынышлыкка атом сенде ислейди.
Тувган Элим! Сенинъ уьшин энъ ийги
Куванышлар юрегимди бийлейди.

Он етиде коьтерилген байрагынъ
Халклар ара ер уьстинде беркитти:
Тынышлыкты, Наьсипликти, Куллыкты,
Кардашлыкты, Эркинликти, Тенъликти.

Бурмас сени явларынънынъ кир колы,
Сага карсы мыратлары болымсыз,
Аькетеди Партиядынъ туьз йолы
Сени янъы енъуьвлерге токтавсыз.

КАМБАК

Тымалайды,
Тыгырады камбагым,
Тыгырады
Елдинъ уьрген ягына...
Шоьлдинъ камбак —
Шакырувсыз конагы —
Излеп — юрип
Зарланама тагына?..

Шоьлдинъ уьсти
Теппе-тегис тактадай.
Алыс якта
Бириккенлер коьк пен ер.
Тыгырады,
Тыгырады токтамай,
Камбагыма
Салар экен ким иер?

Тыгырады.
Камбак буьгуьн — канъыма,
Шоьлликте де
Ябыскандай бир зат йок.
Куьши энди
Ювыклайды сонъына,
Тыгырады...
Тыгырады — мырсат йок.

*Йолым меним
каткаклы*

БАКТЫМ МЕНИМ АЛДЫДА

Йиншик соьле
Туьскен кыска есирге —
Кыл кобыздай
Сызлайды буз койнында,
Заман келер —
Сув яйылар ериме.
Яз алдыда,
Асыкпа сен. Алдыда.

Алма терек
Буьрленмейди аьли де,
Шактырма сен
Буьрлерин оьз бувынъда,
Шагы етсе,
Ол сорамаc сеннен де —
Шешекейли
Яз алдыда. Алдыда.

Язлык излеп,
Козьлериме карама,
Шаьбден аьли
Калын кардынъ астында.
Куьювимнен
Суьювимди сорама —

Кызувы бар.
Яз алдыда. Алдыда.

Буз иритип,
Йиншигимдей йырларман,
Емис берер
Алма терек бавымда;
Кызувымнан
Ялын болып янарман —
Яз алдыда,
Бактым меним алдыда.

* * *

Раяга багыслав

Мен оьлгенде, йыламанъыз, тилеймен.
Йыламанъыз, этип ногай аьдетин.
Эндигиси мен коьримди излеймен, —
Кесилсин де койсын меним кысметим.

Яшавымда коьп зат коьрдим коьзим мен,
Аьруувлик те, яманлык та сынадым.
Бир бирлерде кыйшык айткан соьзимнен
Суьйгенимнинъ юрегин де кыйнадым.

Онынъ уьшин оьз оьзимди кемирип,
Кешелер мен уйкым кашып, кайгырдым.
Оьз кайгымды сувдай этип симирип,
Юрегимнинъ бар куватын тайдырдым.

Кыйналмайман, кетсин онынъ куваты,
Кан юргисткен тамырлары уьзилсин ?
Ама меним суьйгенимнинъ танъ аты
Яшавыма мойшак болып тизилсин.

Косак излеп, коьп йолларды оьткенде,
Уьш суьринип, батпак сувга баткаман.
Ахырысы яным энъ бек суьйгенди
Тек доьртинши суьрингенде тапкаман.

Ясырмайман, оытирик меннен эректе,
Бек суюмен. Суыйгенимнинъ туьби йок.
Билмей калдым — яра салдым юрекке,
Ол ярады эмлемеге куьшим йок.

Суыйгенимнинъ хаьтерин мен калдырдым,
Ай да, куьн де коьринмейди коьзиме.
Мен оьзимди кеширмеймен — болдырдым,
Сав кал, суйим, кол саламан оьзиме.

Мен оьлгенде, йыламанъыз, тилеймен,
Йыламанъыз, этип ногай аьдетин.
Эндигиси мен коьримди излеймен —
Кесилсин де койсын меним кысметим.

КУЪЗГИ ЯПЫРАК

Йылтырайды
Козяс болып
Куъз ямгырдынъ тамшыгы
Бутагыннан
Ушып туъскен
Япырактынъ уьстинде:
Сувык куьнде
Дем бермеди
Япыракка ашыгы,
Ыгын берип,
Сакламады.
Йылытпады тоъсинде.

Эндигиси
Кара ерде
Саргаяды япырак.
Аяклар ман
Тапталады.
Табаншадай тозады.
Окынларда
Ел уьргенде,
Сав кевдеси калтырап,
Ушып барып
Бутагына
Конаяктай болады.

Тек амал йок.
Яшавыма
Сондай кысмет кесилген.
Озган куьн мен
Буьгуьнги куьн
Усамайтта эгизге.
Куьз ямгыр да
Токтамайды —
Кобьктинь туьби тесилген.
Япыракты
Ямгыр сувы
Шайып кетер денъизге.

ЙОЛЫМ МЕНИМ КАТКАКЛЫ

Бирев табар тувра йолын
яшавда,
Ана бирев айланады йол
таппай...

С. КАПАЕВ

Яшав — йолдай,
Кайсымыз да —
Йолавшымыз яшавда.
Йоллар туурли:
Бири тегис,
Ойлы-кырлы бирлери.
Биз сайлаймыз
Биревимиз
Тыныш йолды кашан да,
Ана бирев
Кыйын йолда.
Буьгиледи тизлери.
Меним йолым
Ойлы-кырлы.
Кыйыры йок.
Шети йок.
Кобз коьрместе
Биригеди
Кобкшил коьктинь бойы ман.
Кыйналсам да,

Кыйырына
Шыгаякпан, шегим йок.
Абытлайман
Кидирленип
Тек бир сондай ойым ман.

Абытлайман.
Йол уьстине
Яяман мен колымды.
Каткаклы йол
Куьннен куьнге
Авыр бола береди.
Сувсаганда
Сув да ишпей.
Кемитемен йолымды.
Абыт сайын
Тирсекке куьш
Толкынласып келеди.

Таъвесилмес,
Сонъын коьрмей,
Тизлеримнинъ такаты.
Йолда калмас
Йолавшыман.
Йолым меним — тап агын.
Болмаспан деп,
Ол агыннынъ
Корланылган сакаты —
Эзгишлеймен
Табаным ман
Йолдынъ тастай каткагын.

КУЬСЕЙМЕН

Болган эди
Яшавымда
Меним де туьп язлыгым.
Онынъ ярык
Шуваклары
Уянттылар эсимди.
Куьнъирт куьнде,
Конак болып,
Келди ойга яслыгым,
Куьзлигимнен
Ясырынтып,
Кынъырайтты эсикти.
Эске туьсти
Ялдаганым
Шешекейлер ишинде.
Энъ сайламын
Мен уьзгенде,
Уьндемеди языгым.
Ковзяс болып
Шыгы туьсти.
Эм кенемнинъ обзинде,
Кыздай наьзик
Шешекейин
Кызганмады язлыгым.

Суьйгеним мен
Расаякпан,
Аягым ер баспайды.
Явса-явсын
Куйып ямгыр,
Буйра шашым —
    баслыгым.
Янса-янсын
Ясынок та!
Яным эш бир
    коркпайды
Суьйгенине
Суьйкенмеге
Асыгады яслыгым.

Сол язлыкты
Мен куьсеймен.
Ол кашады эрекке.
Куьсев мени
Куьдирейтти,
Иштен еди писируьв.
Яслыгымнынъ
Язлыгыннан,
Каста берип юрекке,
Тотлы мыктай
Кирип калды
Тек бир...
    эске туьсируьв.

* * *

Язганыма
Анъ шыгарып,
Явым меним йырласа, —
Калемим мен
Кара кабыр
Мен оьзиме казарман.
Онынъ йырын
Эситкенде,
Алал досым йыласа, —
Яханемнинъ
Отына мен
Язганымды ягарман.

Канлы явым
Коьмилсин деп,
Терен шонъкыр казбайман.
Ясырмайман,
Туврасыннан
Айтаман мен сырымды.
Ятлавымды
Явым меним
Йыр этсин деп, язбайман,
Окысын да —
Иши куьйсин,
Йырламасын йырымды.
Йырларымыз

Бизим баска.
Баска бизим анъымыз.
Явдынъ ойы —
Кара бугыз.
Меним ойым — татымлык.
Сонынъ ушин
Келиспейди
Иырлайтаган йырымыз.
Сонынъ ушин
Эш болмаяк
Арамызда тынышлык.

ЭСИП КЕЛДИ ЭСИМЕ

Канзепир бий
Кан ишпеге
Аьзирленип эртерек,
Яйып салган
Шымылдыгын
Шанълы куьнъирт кувыска.
Шешекейден
Шешекейге
Ушып юрген куьпелек
Шырматылды
Шымылдыкка.
Туьсти бийге увыска.

Оны коьрип,
Кан кайнады,
Шекелерди бергишлеп.
Эртедеги
Эски аьдет
Эсип келди эсима —
Тар муьйисте
Шыт шымылдык.
Ишинде яс келиншек.
Куьн коьрмеге
Заьр болады.
Шыкпага йок эсикке.

Сойлеви йок,
Сыпат кашкан,
Козлеринде от соьнген.
Кебин болып,
Козрсе экен
Уьстиндеги кийимин.
Козкиреги
Калтырайды.
Кирсе экен ок, суьнъги...
Акашылган
Аьдет кыздынъ
Урлап ты экен суьйимин.

...Эсим келди,
Токтаганда
Куьпелектинъ йылавы.
Кансыз оны
Яшатпага
Эм изледим.
Таппадым.
Канзепирдинъ
Калдырмадым
Кылдай эш бир кылавын —
Канга коьпкен
Бийди эздим.
Шымылдыгын таппадым.

САРУВ КУЪЙИП,
САГЫНАМАН

Козлеринънинъ
Явын алган
Шешекейлер эгилген.
Кенъ каралды
Тез-тез энди
Туъслериме энеди.
Кара кербиш,
Тобан уйдинъ
Ат этилип минилген
Тас корасы
Буьгуьнгиндей
Коз алдыма келеди.

Кора — меним
Эмилигим,
Оравлардан каргыйды,
Завыкландырып,
Адастырып,
Акашады узакка.
Босагада,
«Лаьв-лаьв», айтып,
Карт аьем де калгыйды,
Бесик йырдынъ
Шырын шынъы
Шалынады кулакка.

Таъвесилмес
Таътли азык —
Аъем берген оьтпегим.
Ат уьстинде
Кемиргенмен
Онынъ куьйген муьйсин.
Силекейим
Шыбырады,
Сорылады оьзегим —
Сарув куьйип,
Сагынаман
Сол оьтпектинъ ийсин...
Йок сол ийс,
Тобан уьй де
Ер астына ойылган.
(Корасына
Минер эдим
Энди де бир кезуьвге!)
Аъемнинъ де
Шырын шынъы
Кокке ушып йойылган...
...Кашып кеткен
Балалыгым
Туьскен меним эсиме.

ПОЭТ ДЕГЕН...

Янъыларда, туьн ортасы авганнан
сонъ, кужырлы туьс коьрип, уйкым шашы-
лып кетти. «Поэт кайдай болмага керекти?» —
деп, мен Суюн Капаевтен сорайман экен.
Онынъ айткан соьзлерин уянганлай ок яз-
дым эм оларды сизге де йиберемен.

Поэт деген,
Тенълестирсенъ,
Бала яткан тавыктай.
Койнындагы
Юмырткалар
Усайдылар йырларга.

Тамак кытып,
Куьнге шыкпай,
Узак туьнлер ялыкпай,
Бавыры ман
Шайкап, кымтап
Ян салады оларга.

Юмырткадан
Шыккан шипий
Иереди тавыкка.
Торалады —
Канат кагып,
Конашага конады.

Був тиймеген,
Шайкалмаган,
Кымталмаган юмыртка
Сылкым болып,
Ирип-ширип
Уясында калады.

АТАЛУВЛЫ ЮЛДЫЗЛАР

Бар, дейдилер,
Аталынган
Оыз юлдызы аыр кимнинъ,
Дуныяга
Сен тувганлай,
Ол да коькте янады.
Кысмет кесип,
Таавесилсе,
Ютар оьтпек тилиминъ —
Сол сабатлей
Сосьнеди де,
Куьл-топырак болады.

Ыйнанмадым —
Бардым бир куьн
Санъыр мезар касына:
Кабырларды
Казадылар
Кара-кара донъызлар.
Кеш болганлай,
Тизуьвлесип
Басказыклар басына,
Кезуьв-кезуьв
Коьктен туьсип,
Конадылар юлдызлар.

Бирер кеше
Кобкитинъ бойын
Кобзлерим мен тинтемен:
Сескенемен,
Сийрек болып
Кобринселер юлдызлар.
Уйкым кашар
Сондай туынде,
Экинши куың эртенъ мен
Булыт баскан
Кобнъилим де,
Куырт сиседей бузылар.

ТАРМАСАМАН
ТАВ БАСЫНА

Тав тигине
Тармасканда,
Тымаладым туьбине.
Басымды да
Соктым таска.
Тилимди де тиследим.
Ян — ягыма
Каранганда,
Мермер тастынъ тоьсине:
«Токта. Тыншай,
Асыкпа!» — деп,
Язылганын эследим.

Токтамадым.
Тыншаймадым.
Тармасаман тагы да.
Кийим йыртып,
Тас — тегенек
Ший этимди талайды.
Асыгаман,
Ювыклайды
Энди кешлик шагы да.
Тав басында
Мени, белки,
Куьн шувагы саклайды.

Куьн шувагы
Коз каматса,
Шыksam тавдынъ басына,
Бас айланып,
Йыгыларман.
Тав этекке кайтарман.
Тырнагым ман
Шонъкыр казып
Мермер тастынъ астына,
Сол шонъкырга,
Шонъкип барып,
Тыншаймага ятарман.

КАРТАЙМАЙДЫ

Шаш агарган.
Ойланмайман,
Картайдым деп, кайгырып.
Яйнап кеткен
Яслыгымнынъ
Ялдамайман артыннан.
Амалым йок —
Бас туьссе де
Кара ерге тыгырып,
Кашып болмас
Яшавынъда
Оьзинъ туьзген бактынънан.
Яслыгымда
Яшаганман
Арамлыкты сагынмай,
Кенетеннинъ
Кайгысына
Караланып куьйгенмен.
Тувган ерим,
Халкым баа
Мага тапкан анамдай,
Эм анамнынъ
Суьйими мен
Мен де оны суьйгенмен,

Кыйналганнынъ
Мен болганман
Кыйынлыкта касында,
Ялгызлыктынъ
Язаларын
Мен озим де шеккенмен.
Кырларымда
Йырлаганман
Татымлыктынъ акында,
Юргенимининъ
Коьп йолларын
Сол йырлар ман оьткенмен.
Йырларымды
Савкат этип
Суьйгенлерге бергенмен,
Суьйиспеге
Демев болсын
Олар яска эм кызга.
Кырларымда
Йырларымды
Канат этип кергенмен,
Ушырсынлар
Мени олар
Даьмемдеги юлдызга.
Келсин картлык
Кайгырмаспан.
Ак шашларга куьймеспен.
Кобнъилимде
Яшав бойы
Шешекейли яз болса.

Шал шашлар да
Кайгы болам?!
Мен картлыкты билмеспен —
Ятлавларым,
Юрегимдей,
Куьн-куьнде де яс болса.

ЯНСЫН ШЫРАК

Танъ атканша тартылмайды
Шырагымнынъ мелтеси,
Май таъвесип туълесе де,
Куьйдирсе де йиплерин.

Язганыма ярдам этип,
Ярыгынынъ куьлтеси.
Сырласпаган сырларымнынъ
Тоьктиреди юклерин.

Янсын шырак! Ол янганда,
Ойларым да яп-ярык.
Куьнъиртленип кызганмасын
Ярыгынынъ шувагын.

Кешеликтинъ адастырган
Каранъасын как ярып,
Тар сокпактан тайганга да
Йол таптырсын шырагым.

* * *

Кенъ ызанда
Ызын салган
Сабанымнынъ куйрыгын,
Карув барда,
Каты ыслап,
Туъз тутпага шалыстым.
Куъшим тайып,
Агырайды
Энди кара мыйыгым —
Кырдтан озып,
Куънбатарга,
Кешки куъндей, кавыстым.
Тав артына
Куън кавысса,
Туън де келер ызыннан.
Кезуъв етип,
Эртен тагы
Куън йылтырар буъгуънше.
Мени суъйген
Табар мени
Кыйшык — шыйрык ызымнан,
Суъймеген де
Терис ызга
Алып кетер оъзинше.

* * *

Болмасынлар
Отар-отар койларым,
Топарласкан
Туварларым авламда —
Калемим бар.
Бар басымда ойларым,
Язаякпан —
Тек сол бир зат акында.
Ойымдагы
Язылаяк затымды
Алтыннан да
Артык этип коьремен.
Кешелер мен
Сыгып алып сырымды
Ак кагытка
Зем-зем этип тоьгемен.

* * *

Менде наьсип
Калай аз ды, аядай
Шилле язда
Аяз соккан от уьйди.
Тав ишинде
Энь де бийик каядай
Опырайман —
Омыравдан ок тийди.

* * *

— Картаясынъ, —
Дейди мага танысым.
...Кырк язлыгым
Кайнап кетти.
Куыймеймен.
Кобкиректе
Бола турып тынысым,
Тынышлыкты
Излемеге суыймеймен.

Кызганмадым
Яслыгымда оьзимди,
Тердинъ тузы
Синъип калды териме.
Япса — япсын
Куьзги булыт коьзимди.
Куьзги кырав
Кисен салмас тизиме.

Алдап тувыл,
Яслыгымды суыйгеннен,
Ога йыр ман
Ярык коьнъил бергенмен.
Ялгыз болып,
Яла отка куыйгенде,
Яслыгымнынъ
Арслан куьшин коьргенмен.

Сонынъ ушин
Борышлыман яслыкка,
Сонынъ ушин
Йырлаякпан — бар
куьшим.

Сонынъ ушин
Енъдируув йок картлыкка,
Сонынъ ушин...
Сонынъ ушин...
Сол ушин...

...Картаяман,
Заман — таьжел, кувалап,
Асыгыслы
Оьзиндикин алады,
...Катып кепкен
Шешекейден тымалап,
Куьзги ерге
Урлык туьсип калады...

* * *

Бирде йылап,
Бирде куълеп,
Сары ерди тоьбелейди куъз ямгыр...
Узакта да,
Ювыкта да —
Кайгырувга баъри бир.

Ким кетеди,
Ким калады —
Айырылыс аьр кимге де ялгызлык.
Кеткенге де,
Калганга да —
Берилмейди артыклык.

Сакласанъ да,
Саклатсанъ да —
Авыр истинъ авырлыгы оьлшемсиз.
Куьйгенге де,
Суьйгенге де
Кокь кенълиги — коьл шетсиз.

Кайгы бирдей —
Терен коьлдей.
Суслы коьзден коьзяс агар — був тувыл,
Таьтли тувыл,
Тузлы тувыл,
Тамшы тувыл, сув тувыл.

* * *

Аш эсикти,
Адаланма сен сасып, —
Кеш коьлетки
Босаганъа йыгылса,
Эстен кеткен
Эски досынъ адасып,
Келип сенинъ
Эсигинъе согылса.

Коьп те юрип,
Коьпти коьрип яшавда —
Ол сынады
Аьйле соьздинъ бослыгын,
Келмес эди,
Йойткан болса йолында,
Эстен кетпес
Эртедеги дослыгым.

КУЪРЕСЕМЕН

Кыстынъ узак, боран эскен
Кешесин,
Ятлав язып, озгармага
Суъемен,
Сен анъласанъ язганымнынъ
Маънесин,
Юрегимнинъ суййинишин
Сеземен.

Кобп соьзлерден соьз сайлайман
Токтавсыз,
Куъресемен кыскасыннан
Айтарга.
Босынама, шалысувым
Пайдасыз —
Ашкыш сенинъ коьнъилинъе табарга.

* * *

Айырылып узак йолга шыкканда,
Сагынганда янынъ суьйген тенъинъди,
Эм сол заман саламын сен алганда,
Ясыртыннан уйкалама коьзинъди.

Тек эсинъде турсын сенинъ таймастан
Онынъ исси соьзли болган хатлары,
Ол соьзлерден юрек янса, мутпаспан —
Тек дармандай мен коьрермен отларын.

Мутпа оны, дайым сакла, сагынма,
Суьйим — язлык шешекейи — курмасын.
Айырылув — боранлы кыс, сак кара,
Шешекейди кыс сувыгы урмасын.

ЙОЛДА

Мине тагы
Узак йолга шыгаман.
Шакырады
Белгисизлик алдыга.
Коьп кыйынлык
Коьрсем де, мен шыдарман
Басты дайым
Коьтерермен йогарга.

Излемеспен
Енъил йоллар яшавда.
Янга тыныш,
Коьрсиз заман коьрмеспен
Озсын куьнлер
Баркылдаган кайнавда.
Ол куьнлерди
Йылларга да бермеспен.

Суьринсем де,
Йыгылсам да — турарман.
Мырадыма
Мен етермен акырын.
Эне сонда
Хайырымды табарман, —
Белгисизлик
Ашар мага оз сырын.

КОНЪЫСЫМА

Узын шашынъ
Шымдай касынъ —
Акылымды алгансынъ.
Алтын кусым —
Сен конъысым,
От юрекке салгансынъ.

Ашык юзинъ,
Таътли соьзинъ, —
Бир аьлемет суьемен.
Аккув — оьзинъ,
Кобкшил коьзинъ,
Сенсиз янып куьемен.

ТИЗГИН

Иер салып,
Айылларын тарттырды,
Аргымакка
Атам мени миндирди.
— Акашпасын,
Бийлеп бил сен тулпарды.
Берк тут, — деди, —
Колыңдагы тизгинди.

Алыс йолдың
Коьринмейди кыйыры.
Аргымагым
Авызлыгын шайнайды,
Бирде мойнын
Омыравга йыйырып,
Оргып-каргып
Зоньгилер мен ойнайды.

Завыкландырды, —
Оьктемсидим ишимнен,
Коьринмеген
Елди кувып йоьнедим.
Тек ышкынды
Карувсыз кол тизгиннен.
Аргымакты
Бийлеп ыслап билмедим.

Куърсингенде
Астымда ер силкинди,
Коуре калдым
Ясыноктай отларды...
— Берк тут, балам,
Колынъдагы тизгинди.
Алып кашса,
Бийлеп бил сен тулпарды.

ТЕНЪИМЕ

Тенъим меним
Тутасыма эсинъде —
Неше кайгы
Озган кавга юзинде?!
...Бир аналар
Йылайдылар энди де,
Йойылганлар
Эске туъскен куънинде.

Куваньшка
Толгав кирип бирерде,
Калтырайды
Таза коъктинъ анасы.
...Карт аналар
Эситедилер энди де
Завыклы йырда
Улларынынъ давазын.

Мутылмаган
Эш бир зат та, бирев де.
Юреклердинъ
Яралары битпейди...
Тынышлыкты
Сакла, тенъим!
Энди де
Коъп анадынъ
Коъзяслары кеппейди.

Йойылган
юлдыз

ЙОЙЫЛГАН ЮЛДЫЗ

Озды энди узын туьннинъ ортасы.
Ама меннен таьтли уйкы кашады —
Эске туьскен эски суьйим ярасы
Кобкиректи, биз-ийнедей шаншады.

Шыдаялмай мен шыгаман орамга,
Авылымды кеше танып болмайсынъ,
Кобмилгентте баьри тынлык уйкыга,
Эски яра, сен тынышлык таппайсынъ.

Орамлар бос. Оьзим ялгыз кеземен.
Неге экен, калтырайды иегим,
Акылымда ашы ойлар сеземен,
Ялгызлыкта сыгылады юрегим.

Бас коьтерип, мен йогарга карайман,
Кобктинъ бойын коьк булытлар каплаган.
Шалысаман — ама излеп таппайман:
Яным суьйген Ярык юлдыз йойылган.

ЮРЕК

Туьн ортасы.
Тобгерек як тып-тынык —
Ер де, коьк те
Уйклайдылар кайгысыз.
Неге юрек
Излемейди тынышлык?
Яшав — тыныс,
Тебинеди уйкысыз.

СУЬИИМ

Мен янгаман.
Суьйимимди сорама.
Ол белгили
Уьнъирейген коьзимнен.
Коьп кыйнама.
Туз куйма ший ярама,
Явап ога
Сора энди озинънен.

Суьйим уьшин
Кар астында калганман.
Суьйим уьшин
Уьситкенмен юректи.
Сенинъ уьшин
Давылдап та янганман —
Куьл ишинде
Энди не зат керек ти?

СУБИМЕ МЕНИ

Суыйме мени...
Тек сен яша кайгырмай.
Наьсип барсын
Сенинъ юрген йолынъа.
Яс оьленге
Язлыктагы ямгырдай,
Сен керексинъ
Меним ярык ойыма.

Куванышка
Толсын сенинъ куьнлеринъ.
Азап шегип
Юргениме — мен разы.
Яшалмаган
Яшавымсынъ сен меним.
Ялгызлыктынъ
Ян сызлаткан маразы.

Кайгы етсе,
Айт — сага кол созарман.
От ягарман,
Йылытарман сувыктан.
Иссиликтен
Куье калсанъ — сол заман,
Ямгыр болып,
Куйыларман булыттан.

ЙОЙЫЛМАСЫН

Йойылмасын —
Ысла оны, ысла сен,
Юрек бав ман
Кисен сал да, байла сен.

Асынъ даымсиз,
Ол болмаса, сезерсинъ.
Куьнинъ каьрсиз —
Яшавынънан безерсинъ.

Ышкындырсанъ —
Излеп тап та, шақыр сен,
Бавырынъа
Басып оны калдыр сен.

Яшав даьмли —
Бирге болсанъ, билерсинъ,
Ув да таьтли —
Ише калсанъ коьрерсинъ.

АЙТКАН ЭДИНЪ

Айткан эдинъ...
Айткан эди карлыгаш:
— Сакла мени,
Яз бан бирге кайтарман.
Кайтып келсем.
Ясырмайын, карашаш,
Юрек сырын
Йыр ман тоьгип айтарман.

Кетти. Ушты.
Кобк кенъинде йогалып.
Йогарыга
Мойын созып калдырды.
Авылымнан
Алыс якка йол алып,
Кара шашты
Ак кыравга шалдырды.

Язлык язга,
Куьзим кыска авысып,
Йылытады,
Тонъыстады йылларым.
Карлыгашым
Бермейди бир давысын —

Кайсы якта
Йырлай экен йырларын.

Кобнъилимде
Туърли ойлар толса да,
Мен сенемен —
Сеним кирген каныма —
Кайсы якта
Эм кашан да болса да,
Карлыгашым
Йолын табар авылга.

СУЬЕМЕН МЕН...

Суьемен мен эртенъ шакта
Уянмаган кырларды,
Йылтыраскан куьмис шыкта
Ызланмаган йоллары.

Сес шыкпайды эш бир якта,
Тек юрегинъ кагады...
Кезинемен эртенъ шакта —
Бу шак мага баа ды.

СУЙИМ

Суыйимликтинъ язасы
Юректе от яккандай,
Онсыз яшав яртысы —
Ямышы ман япкандай.

Ябылмасын яшавым,
Ясак мага салтагы.
Озбатагы касымнан,
Яслыгымда калтагы.

Ушкын болып калтагы,
Юректе от болдырып.
Ковзяс болып актагы,
Ковзлеримди толтырып.

Сен калтагы, суыйимлик,
Йолдас болып яшавга —
Толсын юрек суыйинип,
Оьмир соьнмес ялынга.

АЙЫНДЫРЫК

Давыллы ел
Яланълады тили мен.
Энъкейдилер
Шешекейлер сырласып.
Калкып-калкып
Бир-бирининъ уьстиннен,
Йыйылдылар
Увак булытлар косласып.

Шақырувсыз
Келди булыт коьк юзип.
Келди булыт,
Шувак куьнди каплады.
Мунълы этти
Куьппе-куьндиз ер юзип.
Коьнъиллерди
Каранъалык таптады.

Яяман деп
Булыт кенъге канатын
Анъламастан
Оьзин елге талатты.
Айындырык,
Яркыратып отларын,
Каранъалык
Керексизин анълатты...

Анъламадынъ
Сен озинънинъ шуьшинъди.
Яраспадынъ,
Йолда ялгыз калсанъ да.
Булыт баскан
Куьнлеринънинъ ишинде
Ярык сепкен
Айындырык болсам да.

КЫЙНАМА

Суыйиминъди сен теренге ясырып,
Караборан ясты неге кыйнайсынъ?
Йолыкканда акылыннан састырып,
Эс этпейсинъ: баска якка карайсынъ.

Буйра шашынъ елемикте елпилдеп
Сен турасынъ. Ким ди сенинъ ойынъда?..
Кыйнама сен суыйиминъди аьдуьвлеп,
Юрегимнинъ от — ялыны колынъда.

ЮРЕК ТАЛМАЙ ТЕБЕДИ

Шал басады шекелерде шашларды,
Язлыгымдай яслыгым да кетеди.
Неге керек энди шалт-шалт шаншады.
Не зат экен, не зат энди куьтеди?

Арымастан ойланады ян шайнап,
Сырласпаган суьйимнинъ акында.
Оны излеп, тамырында кан кайнап,
Асыгады йолыкпага йолында.

...Курыйдылар терен коьллер оьмирге,
Кобьпиршикли тав сувлар да кебеди...
Карсы салып суьйимликти оьлимге,
Кобькиректе юрек талмай тебеди.

ЙЫРЛАШ, ЙЫРЛАШ ЙЫРЫНЪДЫ

Йырлаш, йырлаш, ярым, мага йырынъды,
Кобнъил ашкан давысынъды тынълайым.
Кобктен йыйган, энъ баалы сырынъды
Йырынъдагы собзлеринънен анълайым.

Бир йыл тувып, бир авылда яшадык.
Билмей калдык балалыктынъ кеткенин.
Оьзимизге буьгуьн сейир карадык —
Бирге сездик юреклердинъ тепкенин.

Йырлаш, ярым, сенинъ табтли сесинънен,
Кувнак толып, яс юрегим юбансын.
Аккан сувдай, таза бизим суьйимнен,
Кобрим алып, тенълеримиз суклансын.

НЕ ЭТЕЙИМ?..

Не этейим? Не деп амал этейим,
Суыйиминен сен замансыз тойган сонъ.
Яде болса, мен йолынънан кетейим,
Яслыгымды ялгыз сага йойган сонъ.

Суыйим мени туврам-туврам тилсе де,
Яраларга эс бермеске эм эдим,
Уьмитимди язалатып кессе де,
Амал бермей, атаганга тень эдим.

Сен билесинъ. Кашып неше толкыннан
Ол суыйимнинъ толкынына келгенмен.
Кетип неше яшавдагы салкыннан,
Тыныс берген салкынына киргенмен.

Соьле десенъ, коьринмейим коьзинъе.
Кесе турмай, мен йолынънан кетейим.
Тек бир атынъ ер бийлесе соьзимде,
Колларым да, яза турса, не этейим...

КОБЗЛЕРИНЪЕ КАРАСАМ

Кобзлеринъе карасам, мен коьремен —
Ойларынънынъ тенъиз сувдан теренин.
Кобзлеринъе карасам, мен коьремен —
Кобкиректе тенъиз толкын юргенин.

Кобзлеринъе карасам, мен коьремен
Тав толкынлар юрегинъди каплавын.
Кобзлеринъе карасам, мен коьремен —
Толкынларда суьйим енъил ялдавын.

Караганда коьзлеринъе, коьремен...
Кайсы бирин онынъ тизип айтасынъ.
Кыскасыннан мен айтпага суьемен —
Толкын оьзи суьйиминъде ялдасын.

УЙКЫСЫЗ КЕШЕ

Баъри уйклай. Болган туьннинъ ортасы,
Ялгызлыкта меннен уйкы кашады,
Суйимимнинъ яннан таътли ярасы
Коккиректи янъгы куыш пен шаншады.

Сен алыста. Мен косаксыз кеземен,
Калтырайды сувык туьнде иегим,
Сен янымда йок экенин сеземен,
Ян сызлатып, сыгылады юрегим.

Бир болмаса, бийик коькке карайман,
Тек бу кеше оны булыт каплаган.
Шалысаман, — бир де излеп таппайман,
Сенинъ атлы ярык юлдыз йойылган.

СЕН КЕЛМЕДИНЪ...

Сени саклап олтыраман мен ялгыз
Ярбастагы ак кайыннынъ туьбинде.

Сен келмединъ. Сен коьрмединъ, таныс кыз
Кайдай кайгы язылганын юзимде.

...Тек кайыннынъ бутакларын шайкалтып,
Кайдан шыкты, саклавсыздан ел эсти.

Яс юректи сагыныш пан шымтытып,
Япыраklar сыбырдасып обьбисти.

ЙОЛЫГАРЛАР СОКПАКЛАР

Кара кама
Карыныма
Капилестен тыккандай,
Мени таслап,
Яслыгыма
Янлы яра салдынъ сен.
Кобзлеримнен
Кобзяс келип,
Тогызыншы толкындай,
Сенсиз юрген
Сокпагымда
Суьриншекли болдым мен.

Шамланмайман,
Ший яралар
Шымтып алган заманда.
Шамланаман
Шатлыгымнынъ
Шашылганга шашпадай.
Мен билемен:
Яшавымыз
Кайнап турган казандай...
Суьйгенлердинъ
Сокпақлары
Йолыгарлар кашан да.

ЯВАП

— Суъесинъме? — деп сорайсынъ сен меннен.
Соравынъа кайдай явап берейим?
Анълатпага суъйимимди тереннен
Керек соъзлер сага кайдан излейим?

Соъзлер не ди?.. Айтылынар — мутылар.
Суъйим десенъ, тамырласкан канымда.
Тизилисип озып кетер коъп йыллар,
Ол суъйимим йолдас болар яшавда.

Кара мага, мырадынъа етерсинъ,
Соънмес ызынъ юрегимде калыпты.
Коъзлеримнинъ ишинде сен коърерсинъ
Соравынъа излейтаган явапты.

* * *

Суыйимимди сага бир де
Айтпадым,
Турдым саклап оьзи йолын
Тапканша,
Кешелер мен озгармага мен
Корктым —
Ялыкканнан оьз юрегим
Янса ша.

СЕН КАЙДАСЫНЪ?

Сен ундемей
Озып кеттинъ янымнан —
Юрек болды
Солып калган бутактай.

Айыралмай
Кобзлеримди ызынънан,
Ялгыз калдым
Мен адаскан улактай.

Шешким келип
Шелек, шелек сырымды
Энди сени
Аьр ерде де излеймен.

Ялгыз сага
Мен йырайман йырымды.
Сен кайдасынъ?
Явап береш, тилеймен.

КОЪП САКЛАТПА

Шакыраман.
Коъп саклатпа.
Юрек алал. Соъзим туъз.
От ялыным,
Куъннен куънге
Куънъиртленип, соънеди.

Эслеп кара:
Тобемизде
Яз тувыл да — сувык куъз,
Тав артына
Куън кавыскан.
Каранъа туън келеди.

Куълпилдейди
От ялыным,
Эне-мине соънеди.
Йыйнастырып
Куры шырпы
Ялыныма былактыр.

Кара туънди
Как ярмага
Яным ярдам куътеди.

Сузык туьнде
Тонъганынъда
Тандырыма сен тартып,
Сузыклык пан
Каранъалык
Уьмитинъди уьзгенде,
Коп ойланмай,
Йылтыныма
Асыгыслы адымла.
Танъ сес берип
Кайтарадан
Ерге ярык туьскенде,
Тав артыннан
Тувган куьнди
Мендей коьрип саламла.

НЕГЕ?

Эки коьзим ымтылады тынълавсыз,
Ярык куьндей, сенинъ таза юзинъе.
Неге сени мен суьйгенмен ойлавсыз,
Береш явап меним сосы соьзиме?
Неге сени коьргенимде кадалып,
Тастай катып, таялмайман янынънан?

Суьйгенинъди сорамага уялып,
Кешелерде мен каламан уйкымнан.
Юрегимди йылы мырад бийлейди —
Сен туьсесинъ тагы меним эсеме.
Яс юрегим нур юзинъди излейди,
Айташ, ярым, сен ясырмай: ол неге?

ЯШАВЫМА ЯЗЛЫК КЕЛСЕ...

Яшавыма
Язлык келсе ойлантып,
Яслыгымды
Туьсиреди эсимге.
Ойларымды
Шешекейге оратып,
Наьзик суьйим
Дем береди сезимге.
Яшавымда
Яйнап келген яз болса,
Нур тоьгилип
Тоьселеди тоьсиме.
Ямгыр явып,
Куьним куьлеп ашылса,
Саьвлелерин
Юздиреди юзимге.
Йыршы кусты
Йылы якка кувалап,
Яшавыма
Куьзлик келсе кезуьвге,
Ак кайыннынъ
Япырагы калтырап,
Саргаяды.
Мунъ салады юзиме.
Яшавыма

Келсе кыстынъ сувыгы,
Бузлатады,
Бугав салып тизиме.
Йылув берип,
Язлыгымнынъ ювыгы
Ковнъилимди
Толтырады сенимге.

Орнекли
япыраклар

ОЪРНЕКЛИ ЯПЫРАКЛАР

Кирдим бавга.
Язлыктынъ бас куьнлери.
Бутакларда
Кар ятыр, ак татлардай.
Бувазланган
Алма терек буърлери
Ашылмаган,
Окылмаган хатлардай.

Язлык яйнап,
Кобнъил тагы туърленген, —
Яне кирдим
Яным суьйген бавыма.
Ясылланган.
Алма терек, буърленген.
Япырагын
Яйып алдым колыма.

Хат ашылган,
Япырагы хат болса,
Язувларын
Анъламага алыстым.
Кызыксындым —
Бу оърнектинъ, бир болса.

Маънесине
Шыгайым деп, шалыстым.

Ялыкпадым.
Оъртев берди кызыгы.
Сейир эттим
Берклигине тоъзимге.
Сырын аштым —
Оърнектинъ аър сызыгы.
Йоллар болып,
Коъриндилер коъзиме.

Бири — узын,
Бири — кыска йоллардынъ:
Биревлери.
Кенъ орамдай, яйылган,
Тар сокпактай,
Ана бири олардынъ —
Тек баъри де
Бир тамырга ымтылган.

Япыракта
Узын йолды изледим —
Узак юрсем,
Коъп коърермен йолымда, —
Оърнектеги
Тар сокпакты коъзледим —
Талк болсам да,
Табыларман сонъында.

Тамырга мен
(Терек куыши — тамырда)
Етиспеген
Бир туыйири боларман —
Алма терек
Емис берсе бавымда,
Сезилмеген
Себеп болып каларман.

БУЪГУЪН СИЗГЕ ЙЫРЛАЙМАН

Табиатты уйкысыннан уянтып,
Ер юзине язлык канат кереди.
Шувагы ман шырайларды кувантып,
Хатын-кызлар байрамы да келеди.

Хатын-кызлар — коьнъилдинъ байлыгы,
Битируьвши юреклердинъ ярасын,
Хатын-кызлар — язлыктынъ да язлыгы,
Оьстируьвши ана суьт пен баласын.

Ярык яшав — коммунизм туьзуьвде
Хатын-кыздынъ катнасувы коьримли,
Не исинде, не аьелде — уьйинде...
Танъ юреги, исши колы сезимли.

Байрамынъыз болсын сизинъ хайырлы,
Юрегимнинъ терениннен кутлайман.
Дав исинъиз халк мактарга тийисли,
Буьгуьн сизге, хатын-кызлар, йырлайман.

ЙИЛИНШИК

Йилиншик сувым, тавлардан
Актарылып агасынъ.
Каргып-шоршып таслардан
Сен алдыга барасынъ.

Янъыравык давазынъ —
Суыйим йырдынъ анъындай.
Бай онъыслы кырларынъ
Толкынласкан агындай.

Шешекейге кийинип,
Ягаларынъ яйнайды.
Коърсем сени — суыйинип,
Ян — юрегим кувнайды.

ЯЗЛЫК САЙЫН

Бир ян да йок
Яратылган оьлмеске.
Заман етер ?
Мен де йолдан таярман.
Тек...

Сага деп
Язлык сайын куьнтоьске
Шаьбден болып
Танъ ман бирге туварман.
Кыр уьстине
Сен шыгарсынъ бу шакта.
Кирпигинъе
Конар сенинъ тамшыклар,
Кайтсанъ —
калар
Шаьбден басын кушаклап,
Козьяс тувыл —
Куьмисленген коьк шыклар.

МАЪМЕТЕКЕИ

«Мам-мам, маъметекей...» мутпайман
Шешекейли куванышын яслыктынъ.
Баска соьзлер баста тинтип таппайман,
Суййим экен шешекейи язлыктынъ.

«Мам-мам, маъметекей...» Яланъаяк яслыгым,
Шаба эди, сени ушырып артынънан,
Увысына ысламага асыгып,
Ышкындырып кала эди колыннан...

...Балалыкта кетти буьгуьн ойларым,
Ойланмага энди куьнлер еттилер,
Суййим излеп юрген яслык йылларым
Маъметекей болып ушып кеттилер.

САКЛАВ

Кобрсем экен, кыс болса, —
Язлык келип, танъ шакта
Уянмаган кырларды,
Тегисленген мол шыкта
Ыз туъспеген йолларды.

Кобрсем экен, туън болса, —
Отта кызган темирдей,
Куынтуварды кызарып.
Янъы туъскен келиндей,
Ер уъстине танъ атып.

* * *

Айдикленди табиат,
Ердинъ юзи туърленди.
Язлыктынъ бас конагы
Тал терек те буърленди.

Йыл сайын да бу шакта
Кобтеринки коьнъилим.
Картайсам да, язлыкта
Ясарады суыйимим.

ЯЗ ЯМГЫРЫ

Эректен булытты
Ел кувалап аькелди.
Куьнге карап шабады
Кара булыт ал энди.

Эм тагы да булытлар
Ога келип косылды.
Каты ямгыр юрканы
Коек бойына созылды.

Айындырык теллери
Булытларды сыздылар.
Гуьрилдетип коек бойын
Ер тынлыгын буздылар.

Коектен ерге кадалып,
Атылдылар тамшылар.
Курт-кумырска алгасап,
Уяларга каштылар.

Ерди сувга тойдырып,
Таркадылар булытлар.
Куьлемсиреп шыккан куьн
Тагы ерди йылытар.

ЯЗЛЫК КЕЛДИ

Язлыктынъ бас конагы —
Бав тереклер буърленди,
Айдикленип табиат,
Ердинъ юзи туърленди.

ЯЗЛЫК

Ак теректинъ
Бутагыннан
Кадалынган казыкка
Коекшил буърлер,
Козлер ашып,
Ясыл бояк актылар.

Балшыбынлар
Бызылдасып
Шабыстылар азыкка:
Куынтоьстеги
Кокь шаьбденнинъ
Шешекейин таптылар.

Кубыладан
Эскен акуж
Бувландырды ызанды,
Кумырскалар
Ызаланып
Тасладылар ястыкты...

Эгинши де
Эрте турды.
Баалады заманды —
Урлык куьсеп,
Уйкы кашкан
Данъылына асыкты.

СОКЫРЮМЫРАН

Язлык келсе,
Тууртенълейди
Язык сокырюмыран.
Ер уьстине
Кара-кара
Тобешиклер тизеди.
Топырак та
Пайда берер,
Иси тер мен ювылган.
Ер астында
Коззи коьрмей,
Яны оны сезеди.
Сувык еллер,
Сув кептирип,
Куьздинъ бирер куьнинде,
Оьзек сорып,
Табиаттынъ
Тарамысын шайнайды...
Козсиз сокыр
Юмыраннынъ
Топырагы уьстинде
Коздинъ явын
Кармап алган
Кызыл гуьллер яйнайды.

* * *

Сагынганда
Язлыктагы
Ак явлыклы бавымды,
Сагынаман
Куьмис шыклы,
Суьриншекли сокпакты.

Тар сокпакта
Туьсиргенмен
Тулпарымнан налымды.
Соннан бери
Куьнлер кетти,
Тапсам энди — ол бакты.

Казлар ушып,
Куьзим келди.
Бавдан емис алынды.
Сокпакты да
Сары куьйиз
Керек болды яппага.

Шек те туьсти —
Табарманма
Энди йойган налымды?
Табаякпан, —
Мырадым бар.
Даьмем де бар таппага.

Оны табып,
Уьрип — суьртип,
Кагаякпан орнына,
Шабысканда
Таймасын деп,
Тулпарымнынъ туягы.
Авызлыгын
Каты ыслап,
Сык кысылып мойнына,
Иер салып,
Айыл сыгып,
Минеекпен баягы.

КУЪНИМ ДАЙЫМ ЯЙНАСЫН

Коекшил коекте
Куьним дайым яйнасын,
Капламасын
Оны кара булытлар,
Навмет, моллык
Ер уьстинде яйрасын,
Ашык куьндей,
Ярык болсын шырайлар.

Коккирегин
Йылытсын куьн шувагы
Бир кайгысыз
Оьсетаган баладынъ,
Шагылыссын
Куьннинъ алтын нурлары
Куванышлы
Козлеринде анадынъ.

Кокь авада
Канатларын кенъ яйып,
Ак коьгершин
Коркынышсыз ойнасын.
Кокьгил бузган,
Кара булыт арт тайып,
Кокьшил коекте
Куьним дайым яйнасын.

КУЪНАЙЛАН

Куънайлан кырда шайкалды,
Коътерилди, бой алды.
Шешекей атып бас кусып,
Алтын сувга боялды ...

С. КАПАЕВ

Сейирсиндим...
Кырга келдим.
Данъыл шыгын ялайман.
Билмей калдым,
От па салдым,
Юрек бирден шымтылды:
Коърдим онда —
Куънтувардан
Тувган куънге куънайлан.
Баъри болган,
Суъюв толган
Битими мен ымтылды.

Телпеклер де
Кирпиклерин,
Сылув кыздай кердилер.
Япыраклар —
Наъзик коллар,
Кушакларын яйдылар.

Ал йигитке
Алыс куынге,
Омыравын бердилер.
Тек босына...
Ян досына
Етеялмай, койдылар.

Куьнайланым,
Куьйди яным,
Бас мырады толмады.
Уьйкен каза —
Суьюв яза
Туьсти онынъ мойнына.

Япыраклар!..
Япыраклар
Канат сога болмады,
Кобтермеге
Сени коькке
Суьйгенинънинъ койнына...

Келди заман.
Арып тамам
Ер силкинтип, куьрсинди.
Куьн... Алыс бек.
Суьйим де берк —
Куьнайланым туьсинди.

Майы кепти,
Карув кетти,
Шешекейлер куйылды.
Куьнин коьрген
Куьнтуварга,
Басын ийип, йыгылды.

ХОШ КЕЛ!

Ак мамыктай юрканды
Тобсе ерге, тобсе сен,
Юреклерди кувантып,
Моллык аькел бизге сен,

Ашык болсын коьгимиз,
Куьлки энсин шырайга,
Аямаспыз колларды
Коммунизм курувга.

Тынышлыктынъ, наьсиптинъ
Йылы сен бол, янъы йыл,
Элди, халкты суьйинтип,
Хош кел, хош кел, янъы йыл!

ШЫКТА ТАПЛАР

Куьннинъ кыя саьвлелери астында,
Эртенъги шык йылтырайды маржандай.
Кобнесувдай тыгырады окында,
Тазалыгы — тил мен ялап алгандай.

Эрте турган йолавшыдынъ коьзинде
Кобринеди куьн мен шыктынъ нурлары,
Тегисленген, шыклы сокпак уьстинде
Тизиледи аягынънынъ таплары...

* * *

Язлык келди,
Кар ирийди кырларда.
Янъырады,
Янланады табиат.

Юрегимде,
Язлык язган йырларда
Суюв анъдай,
Эситиледи аыр бир зат.

*Кавгадынъ
кара ямышысы*

АТАМ

Туьс коьриппе —
Туьнде уйкынь
Боьлинеди бирерде.
Тынык уьйден
Тыска шыгып,
Тоьгеректи тынълайсынъ.
— Топ ярылып,
Бала йылап
Эситилди бир ерде —
Кулагыма
Шалынам? — деп,
Тилсиз туьннен сорайсынъ.

Каралдыда
Кезинесинъ,
Каравылда тургандай,
Етеген де
Ерге карап,
Сорав болып кадалган,
Калтырайды
Савлай кевденъ,
Безгек мараз ургандай,
Тыншайтагы —
Танъ ярыгы
Тав басына таралган.

Кырк кыс кеткен,
Азайтпайын
Ашы увын ярадынъ.

Куыйген юртлар,
Аш балалар
Турам таймай эсинъде.
Айташ, атам,
Яшав уьшин
Кан тоьгилген кавгадынъ
Кайсы куьни,
Кайсы туьни
Кобринеди де туьсинъде.

Дав халкынъдай,
Сыйлы обьтинъ
Сен сынавлы шакларды.
Киреш уьйге,
Тыншай энди —
Куьнтувар да кызарды,
Куьн шувагы
Йылтыратты
Кобгоьленде шыкларды,
Туваршы да,
Йырын йырлап,

Яйды тоьске туварды.
Туьнегуьн бар,
Буьгуьн йоксынъ
Атам, бизди калдырдынъ.

Яшатпага
Етпеди де
Аьдуйвлевдинъ куьши де...
Наьлет кавга!
Сувыттынъ сен
Тагы да бир тандырды,
Бу аьжелге,
Тек картлык та,
Тийген сенинъ шуьшинъ де.

АНАМ

Кавга йыллар,
Анам, сага
Сув иширген суызгиш пен,
Кытлык коры
Каралдыга
Куышли туьтин эстирген.
Ол туьтин де
Туьнлер бойы
Туймишлетип туйгиш пен,
Уьш балага
Уьйре уьшин
Коблдей кобзяс тоьктирген.

Яяв барып,
Сатып оны
Алыстагы авылда,
Тостакай ман
Айваранкы
Ак наьртуькти алгансынъ.
Уьйге кайтып,
Узак йолдан
Авырсанъ да давилдап,
Балалардынъ
Алдына сен
Исси уьйре салгансынъ.

Бир кешедө
Аьзир туьтин
Артпагынъа куйылган,
Йол шыкпага
Асыкканнан
Шайнадынъ сен тилинъди.
Артпак бавы
Кобринмейди,
Куьнъирт уьйде йойылган,
Туьртенълевде
Каткан нокта
Кобзлеринъе илинди.

Калтанъладынъ,
Юлктынъ оны
Ак иргединъ шуьйиннен,
Тезек оттынъ
Ярыгына
Янастынъ да токтадынъ.
Ялганылган
Кара кайыс,
Тастай болып туьйилген —
Тырнак еди,
Тис каматты
Ший туьйинин ноктадынъ.

Терге туьсип,
Каьрлединъ сен
Эки юзли каншы ман,
Кыршынганда
Биздей ушы
Тайып кетти туьйиннен —

Не затты ол —
Мыйга бирден
Ясыноктай шапшыган?..
Сувым, каным?..
Ямгыр болып
Себеленген коьзинънен.
Балаларга
Бердинъ, анам,
Эки коьздинъ бирисин,
Кайдай бакты
Саклайды экен
Сени энди алдыда...
Сол кешедө
Согыстан сонъ,
(Билмейдилер терисин),
Атамыз да
Яраланып
Ята эди данъылда.

ЕНЪУЪВ ЯЗЛЫГЫНДА

Гуьрилдетип
Келетаган явынлар
Куьшсиз эди
Бизди ыкка куварга:
Яланъ аяк,
Яланъ бас биз, балалар,
Куванамыз,
Ювынамыз ямгырга.

Эситкенмиз
Уьйкенлерден коьп кере —
Ямгыр тийсе,
Оьсимлик тез оьседи —
Суьйинемиз,
Сувланамыз коьтере
Эм шалт болып
Эр болгымыз келеди.

Енъуъв келген,
Ерге язлык тоьсеген,
Аьр бир бармак
Саналады данъылда.
Эр колларын
Кысыр кырлар куьсеген...
Эрлер сол йыл
Танъкы эди авылда.

КАРАГАЙ

Данъяллыкта,
Ел сызгырган кырлыкта
Йолыгады
Нешинши бир язлыгын
Япыраксыз
Караланып корлыкта
Отта куйген
Карагайым — языгым.

Алыс ерде
Ясарады агашлык,
Карагайлар
Тирелгенлер йогарга,
Тек бу ялгыз
Керип яйган кулашын:
Наьлет болсын
Айтып туры кавгага.

УЯН, АНАМ

Куьнбатардан каранъа туьн бойынша
Ел улыйды, аш боьридей увылдап.
Бир тынады, бир де уйткып айванша
Терезединъ капакларын бузгылап,

Орындыкта, улпа орын уьстинде,
Меним анам тынышлыксыз уйклайды.
Бир зат коьрип, ол кайгылы туьсинде,
Йыйырышыклы эринлерин шайнайды,

Кырав туьскен, сийрек шашын йибитип,
Кенъ манълайы кара терге шылкыйды.
Оны коьрсем, коьнъилимди иритип,
Ашы ойлар юрегимди шымтыйды:

Неге экен, куьнбатар ел эскенде,
Кыйын оза карт анамнынъ туьнлери?..
Ким биледи, эне болар туьсинде
Кан тоьгилген, ян куьрсинткен куьнлери...

Куьнтувардан кызгылдым танъ сес бере,
Ер уьстине куьн ярыгы кайткан ды,
Уян, анам, сен туьсинъе эс берме,
Ел де энди бузгын куьшин йойткан ды.

КЫСМЕТ

Поэма

1

Айташ, анам,
Айташ — атам кайда ды?
Энди келер,
Яппа эрте эсикти...
Кишкей басым
Тавдай уйкен ойда ды —
Атам меним
Буьгуьн неге кешикти?

Кобкте ай йок.
Эсик алды кап-кара.
Уьндемейди,
Анам мага карайды.
Эки коьзи
Бирден толып ясларга,
Бавырына
Мени кысып йылайды.

— Анам! Неге
Йылайсынъ? — деп кыйналдым.
Сорав тагы
Богырдагын бувдыма? —
Сылкылдады.

Оъз ишимнен ойландым:
Экевининъ
Урсысувы болдыма?

Кайдан келди
Ол берди ой басыма,
Эш болмаган
Урсыс бизим аелде.
Мен буъгуън де,
Сол ой туъссе акылга,
Уялганнан
Кызараман энди де.

Атам кайда?..
Не зат болды атама?!»
Уън эситсем,
Басамакка шабаман.
Тек кешелик,
Боялгандай курымга.
Коркъыстады.
Мен артымга кашаман.

— Уйкла, балам,
Мырсаты йок кайткандай...
Авыр болар
Алдыдагы куънимиз.
Добрт муъйиси
Елкемизден баскандай,
Туншыктырар
Яшайтаган уъйимиз.

Айтканынъды
Анълайсынъма?! Зат айттынъ.

Сав аьдемди
Ерге коьмип боларым?
Соьзлеринъ мен
Мени бирден картайттынъ,
Оьмир бойы
Атам келмей каларым?!

2

Йиншик сувым
Тазалардынъ тазасы.
Оннан таьтли
Сув бар десен — алдаймыз.
Биз экевмиз —
Атасы эм баласы —
Толкын ярып,
Таза сувда ялдаймыз.

Биз ялдаймыз.
Куьн де бизге бийиктен
Куьлте-куьлте
Саьвлелерин тоьгеди.
Кайгымыз йок,
Тек куваныш юректе —
Бирге ялдав
Бизге наьсип береди.

Атасы ман
Баласынынъ мырады —
Ялдап етуьв
Алдыдагы аралга...
Коьк бойында

Бирден булыт куралды,
Кайгы салды
Ягадагы кыралга.
Булыт келди,
Ян алаяк казадай.
Ел кутырып
Толкынларды коьпиртти.
Коьк сенъкилдеп,
Йиншик кайнап казандай,
Басты — коьзди
Айландырды. Эсиртти.

Токтамайды —
Тав толкынлар эриккен.
Шайкалады
Сав дунья уьстимде...
Мен кайдаман?!
Ер де, коьк те бириккен,
Яде оьлип
Яханемге тьустимме?

«Кайдасынъ сен?
Атам, кайда йок болдынъ?
Соьле-соьле
Ялдай эдинъ янымда.
Акаштыма
Сени агын соктырып,
Я коьмдиме
Терен сувдынъ астында?»

Айырылып,
Атам сеннен калмаспан,

Аларман мен
Бар куьшимди колыма.
Туншыкпаспан.
Сени таппай, талмаспан.
Сув толса да
Авызыма, бурныма!»

...Коьрдим оны...
Онынъ эки билегин,
Коькиреги
Толкынларды ярады.
«Мен янынъда,
Коркпа!» — деген тилегин,
Авыз тувыл,
Коьзлери мен айтады.

Ялдап келди.
Бавырына сыгылдым.
Коркканымды
Коьрсетпеге уялдым.
Куьлки келип
Тамагыма тыгылды.
Сарк-сарк этип
Куьледим де... Уяндым.

Савлай кевдем
Бастырылган коргайман.
Уьйдинъ ишин
Каранъалык бийлеген...
Атам кайда?» —
Сакав туьннен сорайман.
«Мен мундаман». —
Деди каьрти иргеден.

Каста берди
Касуьвети анама.
Куьн ярыгы
Кобринмейди коьзине.
Каьри — яны
Бар яшавы тек мага —
Салса экен
Мени аяк уьстине.

Хабар тынган
Уьйде атам акында,
Тек бир каьрти
Кобзимизге туьртеди.
Мен коьремен —
Анам окын-окында,
Ога карап,
Кобзясларын суьртеди.

Балалыктынъ
Куванышын коьрмеймен.
Арт-артыннан
Кетедилер йылларым.
Мен осьемен.
Базласкандай мени мен,
Оькшелетип,
Оьседилер ойларым.

Тенъ балалар,
Конгысылар бирерде
Ясырмавык
Ойнамага келеди.

Ойынымыз
Энди кызды дегенде,
Аталары
Урсып алып кетеди.
«Атам, келеш!
Ясырмавык ойнама.
Ясырынма,
Коп излетпе озинъди.
Анамды да
Эндигиси кыйнама,
Мен де ашайым
Аьдемлердей коьзимди».

4

Кенъ ашылган
Терезединъ янында
Анам ялгыз
Олтырады боьлмеде.
Бирев де йок.
Бизге сокпак ябылган,
Коптен бери
Келмейди эш бирев де.

Ашылмайды
Эсигимиз тысыннан.
Атадан сонъ
Бизди коьрге койганлар.
Баьриси де
Кардаш-кавым, досыннан,
Кардашласып,
Досласувын йойганлар.

Айда-йылда,
Адаскандай кешликте,
Карт аьллевшин,
Таяк суьйреп, киреди.
Асыкканнан
Бир аягы эсикте,
Куржыныннан
Каткан оьтпек береди.

— Тартынманъыз...
Аш курсагын ток билмес,
Билмегеннинъ
Корлык ярсын корклыгын.
Бувынынъды
Катыр, ясым, — ок кирмес,
Биз ягармыз
Мырзалардынъ отлыгын!..

Козьяслары
Тыгырмайды анамнынъ
Козьдей толып
Козьлеринде атады.
«Не болар ды
Куьни ялгыз баламнынъ?»
Деген ой ман
Ишиннен кан ютады.

Куьн сайын да
Бир кемшилик коьремен.
Келетенмен
Тувган-оьскен ериме.
Оьз-оьзиме
Юз мынъ сорав беремен:

— Ким шуьшли ди
Меним мундай шериме?

Кеште анам
Истен арып келгенде
(Тыныш тувыл
Таавке юруьв байларга.)
Акырыннан
Алды каьртти иргеден
Эм коьмилди
Бир аьлемет ойларга.

Ябады да,
Каьртке тагы карайды,
Уьндемейди
Баласы да, эри де.
Уьнсиз каьрттен
Не зат экен сорайды.
Кайдай соьзлер
Йыбырдайды эринде?

Уьндемейди
Каьрттегилер. Уьй тынык.
Ана тагы
Терен ютты куьйигин.
Куьрсингенде
Оьпке-бавыр юлкынып,
Эске алды
Елке баскан оьз югин.

Ата деген —
Аьр аьелдинь дирегини.

Дирек таппай,
Корланамыз биз буьгуьн.
Ата деген —
Авьлетлердинъ юреги,
Юрек йоктан
Кесиледи тиз, бувын...

«Айырдылар!..»
Кобьрдим яны сьзлавын.
Юзин сыйпап,
Аьдил анам карганды.
Кобькиректен
Шыгаралмай бозлавын,
Бир зат излеп,
Ян-ягына каранды.

Бирев де йок...
Уйклай болар улы да...
Ортасыннан
Каьртти анам буькледди.
Йылтырады
Каншы катлы колында,
Каьртти пишти.
Кара йип пен коькледди.

Кирпигинде
Катып калган коьзяслар
Шашпа болып
Юрегимге шаншылды.
Куьбирденип
Оьз оьзине бир затлар,
Кара ерге
Былактырды каншыды.

*Язубшыдың
тептериннен*

ОРТА ШАГЫМ...

Орта шагым
Аз ойландым,
Яшав, сенинъ акынъда.
Майым ирип
Куыш таяды,
Кетеди деп, заманым.
Кырк бесте мен,
Куышим кетип,
Туншыгады соьзим де.
Яшав, сенинъ
Кужырынъ коьп
Оьмирлеринъ бойында
Танымастай туьрленесинъ
Куьннен куьнге оьзинъ де.

Бир аяктан
Юрейим деп,
Амалымды этемен
Тыншаймага
Туьспеймен мен
Астымдагы атымнан
Тек бирерде
Асыгаман —
Сени озып кетемен,
А бирерде тегаран бир
Иремен артынънан.

* * *

Калай ашув, калай куыйик,
Этпегенинъ айтылса.
Калай ашув, калай куыйик,
Аллалыгынъ мутылса.

Ялгыз болсанъ, йыларсынъ,
Кобзяс кеппес кобзинънен.
Ялганлыкъ соъз аларсынъ
Тувра айтканъ соъзинънен.

* * *

Язлык келсе ойлантип,
Яслыгымды
Туьсиреди эсима.
Ойларымды
Шешекейге оратып,
Наъзик суыйим
Дем береди сезимге.
Яшавымда
Яйнап келген...

ХАЛКЫМ

Кобп кыйынлык
Кобз аштырмай
Шашкылады халкымды
Тувган, оьскен
Эркин юрген
Ерден уят якларга
Кебип каткан
Кобн шарыкка
Кемиртип ол алкымды
Шашырасты
Ув татыган
Ювсан баскан кырларга.

Шаш тик турды,
Туьрен болып
Туьрилдилер кулаклар,
Тувган яктынъ
Хабарларын
Ел аькелсе окында.
Шоқырактай
Тоьгилгенлер
Шелек-шелек коьзяслар
Калдырылган
Тоьркининнинъ
Тоьрин эске алганда.

Кетуьвинде
Арбадагы
Саьбийлердинъ сыйытын.
Кешеликтинъ коьз туьрткисиз
Каранъасы урлады.
Коргайдан да авыр болган
Юректеги куьйиктинъ
Эмиликтей
Эрлердинъ де
Эрликлерин корлады.

Каспий денъиз
Шет кыйырсыз
Толкынлары оргыган,
Сыйыт этип,
Тынълап тынган
Койып октав оксувын.
Ягасында
Кезген ногай
Козяс тоьгип толгаган,
Ол коьзяслар
Тузлы эткен
Кенъ денъиздинъ коьк сувын.

* * *

Масаклары
Мыйыклардай,
Карабийдай эгилген
Балалыктынъ
Коек данъылы
Туьслериме энеди.
Сыланмаган
Тас корасы
Ат этилип минилген,
Тобан уьйим
Буьгуьнгиндей
Коз алдыма келеди.

Атым дуьл-дил
Оксып-оксып
Оргыйды тек алдыга,
Уьйренмеген
Эмилликтей,
Акашады узакка.
Пеш янында
Бесик шайкап,
«Лаьв, лаьв» айтып,
Карт абайым калгыйды,
Бесик йырдынъ
Шырын шынъы
Шалынады кулакка.

Тезек отта
Писетаган
Киржинлердинъ ийиси
Силекейди
Шыбыртады,
Каралдыды бийлейди.
Абайымнан
Тилеп алып
Онынъ кызгылт муьйисин
Кемиремен
Тислер оны
Кайтарадан ийлейди.
Ойсыз юрген
Балалыгым
Аш, яланъаш болсам да,
Кайтпашынъыз
Артынъызга
Тизге шобнъкип тилеймен.

* * *

Кыс туьтейди,
Аяз — уста суьврети,
Терезеге
Сызгышлайды орайын.
Йылыгады
Пеш — сувыкта куьзети,
Тарсылдайды
Кырдан йыйган куврайын.

Ялгыз эдим
Кас каралып келгенде
(Анам аьли
мырзалардан кайтпаган),
Эристилер
Эсик пинен энеге —
Кыдырувшы карт
Суьйреп кирди артпагын.

Артпагыннынъ
Бавын алды ийниннен
Эм агатты
Кырк ямавлы капталын,
Карды какты
Йыртык юрин боьркиннен.
Сыйпап алып сакалын.

Козгалмайды
Олтырмады миндерге,
Тек карасы
Ак балшыкка тигилген.
Оьксиз бала
Тоьр беттеги...

* * *

Заман — даъри.
Йыллар кетсе,
Юреклер де шешилер.
Арадагы
Тар сокпакты
Йыяман да туюмен.
Сен болмаган
Куьнлер мага — кешелер,
Суьйгенимди
Барган сайын
Тагы да бек суьемен.
Сени неге суьемен?

* * *

Кокылдайды
Кобызшыдынъ кобызы,
Сыбызгылар
Суьек ярып объеди.
Мырза оьзи,
Коктынъ кара конъызы,
Кыз алыпты.
Таьвкешесин этеди.

Яс кеншектинъ
Бетинде бир каны йок,
Оьлмей турып,
Туман туьскен коьзине.
Карсы соьйлеп,
Соьз айтпага яны йок
Мырза — суьлик
Зор ман алган оьзине.

Ярлылыктынъ
Елке еген мойсасы,
Яслыгыннан
Ясы етпей айырган.
Атасыннынъ тамак уьшин борышы
Бай зорлыгы —
Наьлетликтинъ йолдасы,
Кыз йигерин кайтарган.

Мырза уйи
Конакларга топ-толы,
Туърли яктан
Оьнершилер йыйылган
Турды мырза,
Эм коьтерип онъ колын,
Йыршыларга
Ызын берди базласка.

Оьз тенълиден
Тапкан эди суьйгенин,
Йолдаслыкка
Ян сайлаган ярлы яс...
Сатып алсын,
Мырза кыздынъ суьегин,
Тек суьювин,
Ярылса да алалмас.

Той кешеде,
Халк шашылды дегенде,
Куьнъиртленди
Билезиктей таза кыз, —
Оьткир кама
Юрегине киргенде
Сес шыкпады...
Тек куьрсинди.

Не зат этсин
Ашык яры — оьксиз яс,
Ондай нешев
Зорга карсы юргенге
Яшав — тутнак,
Ишкен сувы — тек коьзяс
Бугавланып,
Айдалганлар суьргинге...

* * *

Коьрдим сени —
Яслык туьсти эсимге,
Каным кайнап,
Тамырларым шатлады,

Юрегимди
Сыйдыралмай тоьсиме
Коьзлеримди
Куьн ярыгы каплады.

КЕЛЕТЕНГЕ

Ант этемен:
Тойым болса — сеники,
Куванышка
Койным ялгыз толмасын.

Эгер сенде
Кайгы болса — меники.
Юрегинъде
Арамлыгынъ болмасын.

О СЕН, ЯШАВ!

О сен, яшав!
Калай яман кыйнадынъ,
Кайдай сага
Шуьшим тийди, айташ кел.
Сансыз кере
Сен анамды айдадынъ,
Мен тилеймен —
Энди мага аьжел бер.

НЕПСУКАРГА

Арба-арба
Байлык сага куйылса,
Байлыгынъа
Сен канагат этпессинъ.
Байлыгынънан
Ер ярылып ойылса,
Бейилинънинъ
Туйбине сен етпессинъ.

ТАС ТЕРМЕН

Тас терменнинъ
Тоьгерегин
Тостакайга сыпырып,
Увыс уннан
Аянъ кадер
Калакайды писирдинъ.
Уьш мезгилге
Уьш кесекке
Оьлшеп оны сындырып,
Буьгуьн есек, —
Эртен ашпыз
Деген ойды
Эсинъе сен туьсирдинъ.

Тас терменнинъ
Эки тасы —
Куьн бириси, ер бири
Айланады
Онынъ бири,
Емек берген еримдей.
Ана бири
Йылтырайды,
Ярык сепкен куьнимдей.
Куьнди коьрип,
Ерде юрсем,
Мен билемен — мен тири.

Айташ, яшав,
Аьдемлерге
Неге туьрли карайсынъ?
Баьримиз де
Яшаймыз да
Дуньяда бир кере.
Биревмизди
Азаплайсынъ
Оьлге дери кыйнайсынъ...

ХАБАРЛАР

ТЕМИР КЕСЕК

Энди, мен йырма ясыман озганда, меним эсима бала заманларым туьседи. Эм меним коьзлеримнинь алдында сол замандагы балалык ойынлар, эрисуьвлер, шуьшсиз тоь-белесуьвлер артлы-артыннан тизуьвлесип коьринедилер. Сосы айтаяк хабарым меним эсимнен бир де таймайды. Мен оьзим де оны муткым келмейди.

Мен бир сегиз-тогыз ясында болар эдим. Школага баратаган болсам да, тоьгерегимиздеги коньысы балалардынь бир ойынларыннан да калмайтаган эдим. Коьбисинше, биз, авыл шетине шыгып, онда эки кесекке боьлинип, ойнаймыз. Биз «кавга» ойнайтаган эдик. Элбетте, «кавга» деген соьздинь маьнесин биз толы аньламайтаган эдик, онынь кайгылыгы, кыйынлыгы бизге белгисиз эди. Тек тамам арып токтасак, биз уьйге шувылдасып, эрисип кайтамыз.

Сондай бир куьн, уьйге кайтаятырган заманда, бизим арамызда бир эрисли хабар шыкты. Сосындай хабар бизим арамызда куьн сайын шыгатаган болса да, буьгуьнги хабар бир эрисли эм кызыклы эди. Оьз эрисинде балалар тап ойнавларындагындай болып, эки кесекке боьлиндилер. Бирининь соьзин бири боьлип, аьр ким де оьз соьзин айтпага шалысатаган эди. Янымызда турып тыньлаган киси бу эрисуьвден бир зат та аньлаяк болмас эди. Буьгуьнги эрис энь кишкей Аскерден шыкты.

— Эй, Мамет, калай енъдик биз сизди! Кувалап аькети ининьизге тыктык та. Куьн сайын да биз енъип кетемиз! — деп, ол Маметти коьзиди. Бу Маметке ашув болып тийди эм ол кызарып:

— Мен сага соъле коърсетермен ким енъгенин! Шипийдей неге шыйкылдайсынъ? — деп, ол Аскерге карап коькирегин бурды.

— Сен ога неге коразсыйсынъ? — деп, ога Аскердинъ ягы болып ойнаган Иса коьзин йыйы-йыйы какты.

— Болды сизге, токтанъыз, — деди сол арада Асан. Ол бизим баъримизден де мазаллы эди, эм оннан баъриси де коркатаган эдилер. Балалар тоьбелесеек болып турганын койдылар эм эрисип басладылар. Эрисе-эрисе булар аталарынынъ кавгада эткен йигитликлерине, олардынъ алган медальлерине, орденлерине туьстилер. Аьр ким де атасы кайдай медаль, неше орден алганын айтып коьп мактанды. Солардынъ арасында оьтирик айтатаган да бар болар эди.

Сонынъ арасында Асан меним уьндемей тынълавымды сезди де, мени туьртип:

— Сен уьндемейсинъ де, Тенъыз. Яде сенинъ атанъ кавгада болган йок па? — деп сорады.

Мен кызардым, не зат айтаягымды билмей калдым.

— Ол... ол болган кавгада. Тек... ама... — мен соьзимди кутылмай турып, балалар мага карап куьлдилер.

— Эй, не зат кавга эткен дейсинъ сонынъ аксак атасы! — деп Мамет балалардынъ куьлкисин тамамлады.

Сонынъ арасында биз авылдынъ ортасына етип, ша-шылысып басладык. Баъриси де куьлип-ойнап кеттилер. А мен десенъ, аягымды тегаран алып, басымды тоьмен салып, каралдыга кирдим. Кеште анам алдыма ас салганда да, мен оны ишким келмей бурлыктым. Мени мен бирге олтырган атам меним мыдах болып турганымды сезип эм меннен, кадалып, не зат болганын сорады. Мен, коьп даяналмай, ога баърин де айттым.

— Эх, сиз, кардашлар! — деди ол, теконьнъ бу соьзлеринде я кайгылы, я урысувлы анъ барын мен анъламадым.

Ол турды да, бизим конак пештеги сандыкты ашты. Сонъ мени янына шақырып, сандыктан бир уйкен куржын шыгарды эм ак тастарга оралган бир затты алды. Анам да бизим янымызга келди, эм коьзлеринде мен коьзяс бардай коьрдим. Актастарды шешип, атам:

— Мине меним медальлерим эм орденлерим, — деди де, боьркин басып, уйден шыкты.

Ак тастардынъ ишинде тагы да бир кызыл канга боялган шиберек бар эди. Оны ман бир кишкей, тавык юмырткасы кадер, оьткир кертлежли темир кесеги оралган. Мен ога бир зат та анъламай карадым. Сонъ атам кайтып келди. Меним басымнан сыйпап, ол сосы темир кесеги акында хабарлады. Мен оны коьзлерим йылтырап, сейирсинип тынъладым. Анам мага карап, кайгылы йылмая эди. Ким биледи, онынъ эсине сол кайгылы шаклар туьскен болар.

Экинши куьн мен балаларга сол темир кесегин коьрсеттим. Баслап балалар анъламадылар эм куьлеп басладылар. Ама мен оларга бу немец минасынынъ кесеги экенин, оны меним атамнынъ янбасыннан врачлар калай шыгарганларын айтканда, баьриси де сейирсинип меним коьзиме тигилдилер. Сонъ мен, олардынъ колыннан темир кесегин алып, авылга карап йоьнедим.

— Теньиз, сен ойнаяк тувылсынъма? — деп меннен балалар сорадылар.

— Йок. Мен энди «кавга» ойнаяк тувылман, — дедим.

Мен авылга кирип, артыма бурылып Караганда, балалар да ойнамай, кайтып келеятыр эдилер. Сол куьннен алып, теньлерим меним атамды шынты йигит деп санап басладылар.

АЛИЙ

Очерк

Язлык быйыл алдынгы йылларындагына коьре неге болса да кешигип келди. Бирерде оьзининъ куьнин куьлемсиретип, йылы саьвлелери мен дымлы баразналарга тыныс алдырады, бирерде, туталак кыздай, кабагын туьйип, ер уьстине ямгыр тамшыларын куяды. Март айынынъ ызындагы эм апрельдинъ басындагы куьнлеринде язлыктынъ кабагын туьйген куьнлери коьп болды. Бу калай кеш болды деген сайын яватаган симсик ямгырлар механизаторлардынъ мырсатын мырсатка бермей, олардынъ бетине «кайзаман сонъы болаякты» деген ашувлы сорав язады. «Кешигемиз» деген табиятка каратылган оьпкели ой олардынъ аьр бирининъ коьнъилин буза эди. Олардынъ асыгувынынъ, элбетте, оьз себеби бар — язлыктынъ муна биринши куьнлери тувылма келеек аслыктынъ негизин салувшы, онынъ кайдай болувынынъ коьп яктан себепшиси?

Куьнтувардан йылтырап тувган куьн ясарган ясыл тоьслерге, айдалган кара баразналарга оьзининъ йылувын тоькти. Куьлемсиреген куьнге завкланып, ясыл оьленлер, торгайлар кушынларын уьрпейтип йырладылар, биринши ахыр-туьсли куьпелеклер, уйкысыннан уянып, коьз алдай-таган алагаз канатларын кактылар. Баьри табият, язлык энди тамам келгенин сезип, язлык куванышына толды. Баь- рисиннен де бек йылыткан куьнге механизаторлар

суьйиндилер. Данъылдынъ кенъ бойы тракторлардынъ гуьрилдевлерине толды. Данъыл уьйдинъ ишине наряд алмага йыйылган трактористлердинъ юзлериннен туьнегуьнлериндеги мыдах коьнъил йойылган. Олардынъ аьр бириси, наряд алып болган сонъ, «темир атларына» асыгыслы минип, оьз куллыгына алгасайды эм олардынъ «атларынынъ» давысларын шетсиз кырлар ютады.

Наряд алув кыска заманнынъ ишинде озады, яслар бир бири мен кажавласып, оьткир соьзлер айтысадылар. Баьриннен сонъ орта бойлы, ак берк тислерининъ арасыннан бир куьмис тиси йылтыраган яс, олтыргыштан турып, оьз гракторына калтанълайды. Ол кетип калмай, баалы окувшы, оны ман сени таныстырайым. Бу механизацияланган куьптинъ басшысы — Алий. Мойып турган яска янъы йырма доьрт яс толган, картлар айткандай, онынъ яшавы алдыда, коьрееги аьли де коьп. Ама Алий, сосы яслыгына да карамай, оьз йолдасларынынъ ишинде уьйкен сый алган. Куьптинъ аьр кайсысы ога «бизим Алий — аьдем» деген соьзлерди оьктемсип айтады. Куьптинъ агзаларынынъ арасында онынъ атасы ман бирге колхоз куравдынъ биринши йылларыннан ислеп баслаганлар да, тек туьнегуьн тракторга олтырганлар да бар.

Аьдем. Бу кишкей соьздинъ кайдай уьйкен эм коьп маьнеси бар: ким де болсын бирев ярамаган зат этсе, халк ога «ол да аьдем болганым» деп, шийкенип айтады, бирев ойсыз бир зат этсе, ога «сен де аьдем» деп, селекелей берип айтады; бирев пайдалы, керекли зат эте болса, халк ога «мунавы шынты аьдем» деп, оьктемсиди. Алий савлай халкка пайдалы, керекли исти этеди эм яшавда оьз орнын тебентели тапкан.

Аьдемлер оьз усталыгына, оьз исине туьрли йоллар ман келедилер. Алийдинъ де, солай болып, трактордынъ

рулине келуввининъ оъз йолы бар. Алий школада окый турганлай, онынъ атасы капилестен оълип кетти. «Кайгы келсе, сорамай келеди» деп, халк уьшин айтады. Алий бу кайгыды бир де саклаган йок эди. Солай болып, алтыншы класстынъ окувшысы Алийдинъ мойнына аьел калады, неге десенъ уьй ишинде бираз асыллары — ол эди. Анасы авырувлы, оннан баска болып, доьрт кишкей бебеси — бес авыз, энди Алийге карай эди. Алийдинъ басына аьелдинъ ойы туйседи, эм ол ой ога кешелер мен уйкы бермейди. Энъ сонъында Алий кешелик школада оқырман деп, аьелдинъ амалыннан совхозга куллыкка келеди. Ким биледи, кишкейлей атасынынъ трактор бригадасына тез-тез барувыма, яде оьзининъ юрегининъ тартувыма, не зат та болсын, бир зат Алийди тракторга тартады эм ол прицепщик болып ислеп баслайды. Арасы коьп кетпей Алий оьзи тракторга олтырады.

Кыска заманнынъ ишинде ол оьзининъ бек куллык суьерлиги мен, оьзининъ йигерлиги мен йолдасларына оьзин суьйдирди. Алий аьр дайым баьри трактористлерге коьрим болып турады. Онынъ эткен иси совхоздынъ бас- шысы ман коьп кере кере белгиленген, эм коьп кере грамоталар ман эм акша премиялар ман савгаланган.

Бир-эки йыл кетип, механизацияланган куьплер уй- гынланып басладылар. Исти механизациялав авыл хозяй- ствodynъ продукциясынынъ оьз баасын коьп кере колай- ландыра эди. Мундай механизацияланган куьплердинъ басшысы этип оьз исин аьруув билген, ол иске янын-ка- нын аямаган трактористлерди айырдылар. Сосындай бир куьптинъ басшысына Алийден аьруув табылаяк болмас эди. Эм тез арадан механизацияланган куьпти басшыла- ды. Ол энди оьзининъ исининъ бек яваплы экенин сезип, кеше- куьндиз демей, ога баьри куьшин эм билимин береди. Энди

ол тек оъз ойы эм иси тувыл, а сав куьптинъ ойы эм иси мен яшайды. Куьпте 15 трактор эм сол шаклы эки кабат коьп тракторист бар. Алий олардынъ аьр бирине керекли ерде аьруьв соьзи мен яде ис пен ярдамласады. Олардынъ аьр бирининъ коьнъилине де оъз ашкышын табады. Соьле Алий басшылайтаган механизацияланган куьп совхозда энъ коьримли эм етимислилердинъ бириси.

Соьлеги язлык кыр куллыклар басланган куьнлерде ер аьзирлевдинъ, эгин шашувдынъ болжалын кыскартув ойлар Алийге тынышлык бермейди. Сосы ямгырлы куьнлердинъ ямгырдан ашылган бир саьатин де ол бос йибермеске шалысады. Онынъ бир соьзи — тек алдыга. Сосы ислерининъ арасында Алий кешлик школага да заман табады. Оъз билимин оьстируьв — Алийдинъ энъ биринши эсабы. Эм онынъ кешлик «исинде де» етимислери аьруьв. А аьели десенъ, баьри аьеллердей, ток эм наьсипли. Мине Алий Пшнатовтынъ кыска хабары.

БИРИНШИ КАРЛЫГАШЛАР

Аминат, уйге киргенде, онынъ ишинде олтырганлардынъ эш биревин де танымады. Доърткил боълмеди кешликтинъ куьнъирт каранъалыгы бийлеп алган эди. Аминат бираз заманды эсиктинъ янында, коьзлери каранъалыкка уйренге дейим турды да, сонъ, уй ишиндеги затларды айырганда, колындагы темирлерди муьйиске суьеп салды.

— Ваь, Кемеш, уй иши коьз туьрткисиз каранъады да. Шырак якпай неге турасынъыз? — деп, иргедеги выключательди бурады. Бирден янган шырактынъ ярыгы уй ишиннен каранъалыкты тыска кувды эм плиталары йылтыраган пештинъ янына аркасын тиреп олтырган курткадынъ коьзлерин каматты. Оьзининъ тыртык коллары ман куртка эки коьзин амалсыздан япты эм, кыпынъ-кыпынъ этип, шешилген шарыкларын аягы ман сыйпап излестирди. Оларды узын шыбасынынъ этегиннен тавып, аягына кийди де:

— Кой, Кемеш, мен кетейим, аксам болганлы кайзаман. Намаз кылмага да мутканман, — деп, ол, карт суьеклерин тырсылдатып, маштак олтыргыштан турды.

— Олтырсанъ, Ажихан, ас болятырганда кайда турасынъ деп, Кемеш оны аят уйге озгарып шыкты. Аят уйде майга эм топыракка боялган кийимин шешеятыран Аминат Ажиханга «сосы сага бизде не бар ды» — деп, шекленип карады.

Ажиханды Аминат суыймейтаган эди. Аминат оъзи билгенли, Ажихан олардынъ конъысысы болып яшайды. Ол, оъмири бир куллыкта этпей, авылда бир авырған аъдем болса, соны уъскирип, биревдинъ колына яде аягына бир зат шыкса, оны шуклап, карт аъдемлерди алдап, халктан алган ниязы ман эм тап оъзине усаган кара сыйырдынъ суъти мен кешинетаган эди. А бир-эки юма артта онынъ сынъар сыйыры да коъбип оълди, эм авылдынъ аъдемлери Ажиханга «эне кезуъв кесиндики» дейтаган эдилер. Ама Ажихан кешке дери бир ерде турмайтаган эди. Оны ман яслы курткарлар оъз картлыкларын тынышлыкта озгаратаган болса, Ажихан сав куънди, суганак аш ийттей, уъйден-уъйге кыдырып, не зат эситейим, не зат коърейим деп юретаган эди. Ол аз деп, Ажихан кирген-кирген уъйинде авылда болган оътирик хабарларды, оъзиннен тагы да оъстирип косып, яятаган эди. «Бурын алай, бурын булай эди» деп ол бурынгыды уъзбестен мактап юретаган эди. Кыскасыннан айтканда, Ажихан оъзи де бурынгыдынъ шириген калдыгы. Сонынъ уъшин болартагы Аминаттынъ яны Ажиханнынъ оларга катнавын, анасы ман татымласувын суыймейтаганы.

Эм соъле, бетин-колын йылы сув ман юваятырган Аминаттынъ юрегине бир шекленуъв кирди. Анасына карап, онынъ юзи булытланган куъндей болганын коъргенде, онынъ шекленуъвви коътере де беркиди. Тез болып Ажихан Кемешке не зат айтканын билеек болып, ол анасыннан:

— Кемеш-ав, не зат болганды? Сыпатынъ кашкан та коътере? — деп сорады. Анасы онынъ сорагына коъпке дейим уъндемей турды. Сонъ, кызынынъ йинъишке белиннен кушаклап, тез-тез болып:

— Ялгызым, койтага сен сол окувынъды эм темир суъйреп, майга боялып, бензин сасып юргенинъди. Ол эр куллыгыды да! Сеннен баскалар да табылар азым авылда

бугадай яслар... — Анасынынъ не зат акында айтатаганын анъласа да, Аминат оны боьлеек болып:

— Мен сенинъ не зат айтатаганынъды анъламайман, Кемеш, — деп, анасынынъ коьзине карады.

— Авылда баьри де сага селеке этедилер, эне соны айтаман сага, кызым. Соннан баска курысын ол эркешорага дейдилер...

Аминаттынъ коьзине бу сабатте Ажиханнынъ коьзлери обьргыстыкынша, коьринип кетти... Аминат авылдынъ бир-эки курткасы онынъ артыннан соьйлейтаганын билетаган эди. Ама авылдынъ коьбиси Аминатты сыйлайтаган, мактайтаган эм оны коьрселер, аманласпай кетпейтаган эдилер. Анасы Кемеш те, «мен авыл кызлары ман бирге трактористликке окымага бараман» дегенде, кызына коьп тыйдажлык этпеди. Ол акыллы пише эди эм Аминаттынъ тракторист болмага суьювинде бир терислик те коьрмейтаган эди. Ама «соьз суьекке етер» деген такпакка усап, Ажихандай бир экевлердинъ соьзи онынъ акылын боьлетаган эди.

Мине доьрт ай болятыр Аминат, бир кешеди де калдырмай, куьндизги исиннен сонъ окувга барады, а соьле экзамен береди. Бир-эки куьннен онынъ кишкенекей, язлыктынъ биринши карлыгашындай кызы, авыр, куьшли тракторды юргистеек. Ол затлар Кемешти бир ягыннан уьйкен суьйинишке калдыратаган эдилер. Оьз кызынынъ акылын ол бек аьруьв билетаган, эм «йок, Аминат артка кайтпас» деген ой оны бийлейтаган эди. Соьле Кемеш, Ажиханнынъ тилине карап, кызына айткан соьзлерине оьзи оькинди эм Аминаттынъ онынъ алдына салган Паша Ангелинадынъ каьртине коьз салып, оьз ойында кызын оны ман тенълестирди. Аминаттынъ Ангелина акында айткан

хабарын эсине ала берип, «меним кызымнинъ оннан неси кем ди» деп, куьбирденди. Кемеш Аминатка бурылып:

— Тек сен сак болып юр тракторда, ялгызым, — деп кызынынъ басын сыйпады. Аминат та суьйинишиннен не зат айтаягын билмей, Кемешти кушаклап, оьпти.

Эртенъликте совхоздынъ гаражын уйкен гуьрилдев каплаган эди. Мунда бу куьн сонъы экзамен барады. Кызларды окыткан совхоздынъ бас инженери область управлениесиннен экзамен алмага келген инженерге йылмайып карады да:

— Мине бизим биринши язлык карлыгашларымыз, — деди.

Уьшинимен де, карлыгаштай ярасык яс авыл кызлары темир атлары ман ерди сенькилдетип заман ман бирге алдыга бара эдилер.

АЙТЫЛМАГАН СУБЬИМ

Кыйын экзаменлер артта калды. Алдыда — кайгысыз эм куваныш каникуллар. Узак йолдынъ бойынша Маулт авылда озгараяк ети куьнининъ планын туьзе эм ол куьнлердинъ калай озаягы онынъ коьз алдында, бир кинодагындай болып, тизилисип оза эдилер. Каникулдынъ калган куьнлерин ол савлай курслар ман бир кишкей илми экспедицияда озгараяк эди.

Маулт ойларына бек коьмилгеннен, авылына еткенин де сезбей калды. Уьйдегилери оны куванышлы кепте йолыктылар, анасы авызын, коьзин оьбип, коьзиннен шыбырган коьзясын Маулттинъ ийнине суьртти, а атасы десень ога каты суслы юзи мен «ну, ну, коьрермиз оьзек» дегендей болып карады. Маулт те онынъ алдында шуьши йок экенин коьрсетеек болып, атасына оьзининъ коьк зачетлык книжкасын созды.

Кас каралганда, Маулттинъ келгенин эситип, Солтан да келди эм ол экеви, тап бир коьптен бери коьриспеген ашыкярлардай, кушакласып, оьбистилер. Мунынъ бир сей- ири де йок. Школада бирге озгарган он йыллары буларды нардашлардан да артык эткен эди, Маулт Солтанды авлак боьлмеге суьйреди эм оннан:

— Ну, айт, кайдай хабарынъ, янъылыкларынь барма? Картлардынъ касында тилинь куьрмелуьвин коьрип туры-

ман, — деди. Солтан, сол соравды саклап тургандай болып, хабар тукумын куйды. Онынъ аьр йыймасында «бизим завод», «бизим яслар», «планымыз», «нормамыз» деген соьзлер раса эдилер, ол Маултке письмосында язатаган затларын, оьзи сезбей, кайтарып та айтты. Хабар куйып бараятырган ериннен бирден токталды да, саьатине карап:

— Фу, мен кешигементте, билесинъме, тетигим болмайды, эм энди калай заводка бараяк болсанъ, машинге артылмага керек болады, — деп, оьзининъ кайда асыгатаганынынъ маьнесин айтпай, каргып турып йоьнеди. Эсикке еткенде бурылып:

— Эртеникте, сегизге ярым кирип, бизим машинге шы- гарсынъ. Мен сага коьтересин де коьрсетермен, — деп, колын силкти де шыгып кетти.

Туьннинъ ортасына дейим Маултке Солтаннынъ хабарларытынышлык бермеди. Маултавылда йолдасларында болган уьйкен туьрленуьвлерге сейирсине эди. Ол оьзининъ де туьрленгенин сезе эди. Сонъ Маулт «кой, эртеникте Солтанга кешигип калмайым» деп уйклап кетти...

Йол бойынша Солтан, кузовка коьлдененнен тизил- ген олтыргышларга басып, Маултти туьртип:

— Караш, мине етемиз. Ана узын ожакты коьресинъ- ме? — Ол секер тураяк башнялардынъ биреви, анавыТЭЦ, кранлар... — деп, оьзи де биринши кере коьретагандай болып, курылысларды эректен коьзи мен ютатаган эди.

Маулт алдындагы курылысларды коьргенде, оьзининъ коьзлерине ыйнанмай калды. Онынъ коьз алдында тереклер эгилген парк, янъы салынаяткан уьйлер, олардынъ янына тавдай болып уьйилген силикат ак кербишлер, кранлар оздылар. Ол оьзин тап бир таныс болмаган узак ерге келгендей коьрди. Машина бир уьйкен курылаяткан, узын эм кенъ уьйдинъ алдына келип токтады.

— Мунавы заводымыздың бас корпусы. Мен мундаман. Туьнегуьн кеше йыйында янғы борыш алганмыз — биринши сентябрьге йиберип кояякпыз. Аьше, мен кеттим. Ишинде кыдыр, баьрин де коьр, — деп, Солтан иске калтанълаган исшилердинъ толкынына косылып йоьнеди. Ол Солтаннынъ артыннан карап коьпке дейим турды. Ама энъ сонғында оны коьз алдыннан йойды. Кайсы якка бараягын билмей, Маулт тоьгерегин айланып карады. Булайларда тек бир-эки йыл артта колхоздың данғылы эди. Онынъ эсине булайда наьртуьк уьзуьви, туьрли ойынлар туьсип кетти. Ол заманда булайда калын кара агаштай наьртуьк оьсе эди, а кыста ак кардынъ уьстинде тек курыган камбактыгыра эди. А соьле? Соьле бу ерлер танып болмастай туьрленгенлер.

Маултти ойларынан заводтынъ созык гудогы боьлди. Ол сейирсинип тоьгерегине Караганда, тыста бир исшиди де коьрмеди. «Кайда кетти сол шаклы аьдем, ер юттыма» — деп Маулт аьжейипсинди.

— Тез-тез, кызлар, илинъиз... ана муьйисин... ал кеттик, — деген давыслар Маулттинъ тувра тоьбесинде эстилди. Ол, бу давыслар кайдан шыгады деп, йогарыга караганда, бийик краннынъ терезелери ашык кабинасыннан, кевдесин белине дери шыгарып, караторгай давысы ман, оьзи де тап бир бийик теректе уясыннан карап турган караторгайдай, буйра шашлы кыз, ердеги темир клеткаларга каланган кербишлерди илип турган кызларды асыктыра эди. Тоьмендегилер илип кутылганда, крановщик-кыз кабинасында бир затлар этти: краннынъ узын авыр колы юкти акырын йогарыга коьтерип, бурылып, тынълавлы кепте керекли ерге аькетип салды. Сонъ ол артына келип, бос клеткады кызлардынъ алдына аькелди.

Маулт, заводтынъ ишинде аьри-бери кезине келип, тагы да баягы краннынъ касына келип токтаганын билмей калды.

Аьлемет тувылма, Маулт сосы крандагы кызды ѳззининъ бир эртедеги танысындай коьре эди. Юрегинде бир аьлемет шымтувлар сезе эди. Сосы кранда ислейтаган ногай кыз Маултти ѳзине биревге де белгисиз куьш пен тартатаган эди. Маулт тоьменнен оны аьруьв коьрмейтаган болса да, ол кызды эртегидегилердей ярасык эм аьруьв деп сезип, сосы кызды ерде бир коьрсем экен деген даьме мен краннан алые болмаган ерде турды. Бир кере ога ондай наьсип келди: крановщик-кыз краннынъ узын шапырашыннан, кишкей аякларын шалт-шалт йыбырдатып, туьсти. Ама солай да тез ок болып, ол краннынъ туьбиндеги теллерди бир зат этти де, йогарга асыгыслы коьтерилди. Сол кыска заманнынъ ишинде де Маулт кыздынъ эки ала коьзин, кишкей кайкы бурнын эм карлыгаштынъ канатларындай кыйылган касларын коьре калды. Онынъ уьстинде аьруьв олтырган тар балаклы ыстаны эм шынжырлы катеби кофтасы оны бир баладай этип коьрсете эди. Маулт ога ѳззининъ коьзлерин тигип коьпке дери карамын айыралмай турды. Ол кранда ислейтаган кыздынъ аьр бир йыбырдавын, аьр козгалувын, аьр соьзин ыслайтаган эди. Бирерде Маулт ѳзин краннынъ кабинасында, сол аьруьв кыздынъ янындай коьретаган эди, а бирерде ол кыз Маултке, аьли куьндиз болса да, алыстагы ярык юлдыздай коьрине эди. Тек ол юлдыздынъ йылувы йок эди, а мунавы Маулттинъ юрегин йылытып, алыстагы бир затка сендире эди. Сол куьннен алып Маулт ети куьнин де заводта, туврасын айтканда, сол краннынъ туьбинде озгармага токтасты. Ол бу токтастынъ басында кайтип шыкканын ѳзи де анъламай эди эм онынъ маьнесин де билмей эди. Ама мунда токтавсыз тартатаган куьшти Маулт анълай эди.

Завод авылдан бир кесек ерде болса да, аьр куьн сайын ѳззининъ ойында сол аьруьв кызды ойланып, «Мине буьгуьн оны ман танысарман» деген ойлар ман, тап заводта

ислейтаган исшидей болып, эртенъ сайын ога адымлай-таган эди. Заводтынъ оъзи де ога тап сол кыздай болып коьринетаган эди. Йол бойынша ол ишиннен кызга айтаяк соьзлерининъ аьр бирисин, шеккиге салгандай болып, шегип, алдыдагы танысувына куванып баратаган эди.

Ама аьр заманда да ол крановщик-кызга айтаяк затларынынъ бирисин де айталмай, ойларынынъ сыраф кеткенине ашувланып кайта эди. Ол затлардынъ акында Маулт Солтанга да айтаяк болды, кене болса да айтпады. Ол Солтанды бу кызды оьзиннен бир тартып алаяктай коьрди. Йок, ол Солтанга баьри затты да сенетаган эди. А мунадайды ога сенип боларма, болмаспа деп сынамага коркты. Мунавы аьнше-минше зат тувылтта, а суьйим, юрегинънинъ энъ терениндеги энъ баалы сыры. Мунадай затты бирерде тек йолдасынънан тувыл экеш, оьзинъ-оьзинънен ясырып та олтырасынъ.

Сол ети куьннинъ ишинде Маулт тек бир куьнди заводка бармай калды. Ол куьн ава эртенънен алып булгалакланды. Коьктинъ бойын бирерде ак булытлар каплайды, бирерде оларды куьнтувардан эскен ел кувалап, куьнбатарга асыктырады. Бу ел узакка созылаягы белгили эди.

Мундай куьнлерде Маулттинъ атасынынъ озган кавгадан калган эстеликлери, яралары коьгалып, ол тоьсекте ятып калатаган эди. Маулт атасынынъ орнына иске бармага керекли болды. Ама исте де онынъ акылында, коьз алдында завод, крановщик-кыз турдылар. Ол сав кевдеси эм ойы ман краннынъ туьбинде эди. Кеш болаятырып Маулт асыгып уьйге кайтты, ас ишер-ишпес Солтаналарга карап йоьнеди. Энъ сонъына еткенде ол крановщик — кыздынъ акыннан Солтанга юрегининъ сырын шешеек болды. Солтан ман аннан-муннан хабарласа берип, Маулт заводтынъ курылысындагы буьгуьнги ислери акында

сорады. Солтан, сакалын кетерейткан бекисин салып, бетиндеги коьпиршиклерди бетявлык пан суьртти де, Маултинъ ийниннен кагып:

— Э-э, Маулт, сен буьгуьнги хабарларды билмейсинъ-ме? Буьгуьнги куьн меним яшавымнынъ яртысына тийисли, — деди.

Ол Маултинъ алдына олтыргышты йылыстырды эм онынъ коьзлериннен куваныш сезилди.

— Бизде, корпуста, он бес кран куллык этеди. Ол бес кранда он бес крановщик. Бесеви — биринши сменада, бесеви — экинши, бесеви — уьшинши сменада ислейди. Буьгуьн кайдай ел экенин озинъ билесинъ. Крановщиклерге кыйын, олар токтамага керек болдылар.

Солтан неге болса да олтыргыштан турды эм уьй ишинде кезинип баслады.

— Биринши сменадагы крановщиклердинъ ишинде тек бир кыз, а ана калганларында аювдай яслар ислейди. Эне сол наьзик, кайкы бурынлы кыз баьриннен де йигит болып шыкты.

Бу соьзлерди эситкенде, Маултинъ кулакалары туьрилди эм юреги дунък-дуьнък эттирип, каты сокты. Онынъ авызы ашылып, коьзлери йылтырап, «болтагы, айташ не болганын» дегендей болып, Солтанга савлай кевдеси мен ымтылганын сезбеге болаяк эди.

— Мундай куьнде кранларга ислемеге техника кавыфсызлыгы ызын бермейди. — Солтан коьзлерин бир ерге атып, хабарын бардыра берди. — А кранлар ислемесе, неше бир исши де бос олтырады. Заводты сынавга йиберилик куьни бурнымыз ушында. Оьзи буьгуьн кранларга берилген ис бобтен де кыйын эм яваплы эди. Олар авыр железобетон перекрытиелерди коьтермеге керек. Не этсинлер? Крановщиклер анда-мунда айландылар. Эткендей

зат йок. Кранга минмеге баъриси де коркады. Соъйтип йыйылып олтырганымыздынъ арасында, кулагымызга краннынъ таныс сызгырыгы эситилди. «Басымызды бурып карасак, сол наъзик кыздынъ краны биринши авыр юкти коътерип аькететейтыр эди. А оъзи, бир зат та болмагандай болып, кабинада йылмайып олтыры эди. Крановщиклер бир-бирине карап, бир-бириннен уялгандай болып, бир соъз де айтпай, аьр кими де оъз кранларына шаптылар. Кызга сейирсинмеге де заман болмады; бир-эки минута-дан келген инженер бир краннан бир кранга бурылып карады, кайсысына урысаягын билмей, «акылдан тайганлар» дегендей болып, колын силкти де, калтанълап кетти. Эне, сондай исшилер, Маулт. Сен оларды аьли де аьруув билмейсинъ. Сондай меним Фаризатым.

Солтаннынъ оннан сонъ айтканлары Маульттинъ кулагына да кирмеди. Онынъ коъз алдында аьли де сол крановщик — кыз тура эди. Сонъ ол бир аз эсин йыйып, ога карап сейирсинип токтаган Солтаннан:

— Ким ди ол — сенинъ Фаризатынъ? — деди авыр этип. Ама эситкен явабы онынъ юрегин, кызувлы отты сув соьндиргендей болып, соьндирди. Солтаннынъ «меним наъзик крановщиким», деген соъзи Маульттинъ шекелерин авыртты. Солтан йолдасынынъ туьрленгенин коърип, авырдыма деп коркып:

— Не болды, Маулт? — деп, ога ымтылды. Маулт оьзин уьйкен куьш пен ыслай берип:

— Бир зат та, Солтан, коькирегим, — деп куьбирденди.

Экинши куьн, калага кетейтканда, Маулт автобустынъ арт терезесине келип коьпке дери коьзин артта коьринетаган заводтынъ курылысларыннан айырмай барды.

Курылыстынъ коьринислери коьзге илинмесликке тайганда да, Маулт муннан онынъ аьр уьйин, аьр кранын коьретаган эди. Эм онынъ юрегиннинъ теренинде сол

курылыска, онынъ исшилереине, Солтанга, юректе даым калдырган наъзик, айтылмаган суыйим кайнай эди. «Оны айтпага керек тувыл, оны коърсетпеге керек», — деп мыдахлана эди. Эм ол оъзининъ мунда кайтып ол суыйимди коърсетеегине сенетаган эди.

Неге де болсын, Маултинъ конъгысы курткадынъ «тезден той этпеге де болаяк» деген соъзлери эсине туъсти, ол оъзи-оъзине:

— Йок, абай, тойга аъли де эрте! — деп, терезеден бурылып, келип орнына олтырды.

КЕНЪ АДЫМЛАР

«Йок! Союз бердинъме — оны ыслап билмеге керек. Берген соьзин ысламаган аьдемнинъ басы — соқыр каьпик! Ол уьйкен уят», — деп, Темир ялгыз уьйдинъ ишинде оьзи-оьзине куьбирдене эди. Темир окын-окында кисесиннен колын шыгарып алып, шашын артка сыйпайды. Ойы бек терен болар эди деймен, эм соннан себеп, ол бирден коьтерилген каты елдинъ терезе капаклары ман ойнавын, уьйдинъ иши каранъа болганын да сезбеди. Коькти уьйкен, кара булытлар каплаган эдилер, эм ямгыр эне — мине явып баслаяк болып туры эди. Ерди синъкилдетип, коьк гуьрилдеди, эм, арасы коьп кетпей, ямгыр тамшылары терезединъ сисесине согылып басладылар. Темир муны да сезбеди. «Мен соьзимди ютпан! Ол болмаса залда олтырган авылдасларымнынъ бетине, Таужаннынъ коьзине кайтип караякпан?»

Темирдинъ коьзине кеше болган йыйын, залдагы аьдемлер, биринши сырада олтырган Таужан коьринип кеттилер.

Олардынъ баьриси де тынып, Темир не айтар экен дегенге усап, тынълап турылар. А Темир тартыншак эди, бу кадер аьдемлердинъ алдына оьмиринде шыккан ян тувыл. Соьйлемей де болмаяк. Амал йок, Темир шыкты. Соьзиннен алдын манълайыннан тери агып баслады.

Президиумда олтырган парторг Аубекир Исламович: — Айт, Темир, баьри де оьзинъдики, уялгандай аьдем йок, — деп Темирди комлады.

Парторгдынъ соьзи Темирге коьп ерлерде, коьп кул-лыкларда ярдам болатан эди, эм булайда да онынъ сосы соьзлери Темирди коьтерди.

Соьзин кутылып, Темир басын коьтерип, залга карады. Зал тынык эди. Тек Таужаннынъ касында олтырган арбашы Асан онынъ кулагына ийилип, бир затлар айтты эм оьзининъ буламык коьзлери мен Темирге карап куьлди. Таужан уьндемеди, тек неге эсе де кызарды. Бираздан сонъ залдагылар сыбырдасып басладылар. Эсли картлар, хатынлар, аьли де ясы яс, не айтканын билмейди, дегендей болып, басларын шайкадылар, а бир кесек яслар ман кызлар селекеши куьлки мен куьлдилер. Артта олтырган кара шашлы кыз эм бир кесек яслар кол соктылар. Темир, йогардан туьсип, бос олтыргыш излеп, залдынъ сонъы сыраларына келди. Булайда, соьлеги кара шашлы кыздынъ касында, ол бос орын коьрди де:

— Боспа? — деп, тартына берип сорады.

— Олтыр, олтыр, — деди соьлеги кыз. — Бер, колынъды алайым, соьйлевинъ мага бек ярады.

Темирди бу соьзлер тагы да бек уялтты. «Селеке этип айтама сосы кыз, яде ак юреги мен айтама?» — деп шекленди бу. Кене болса да аьдетин этип:

— Савбол, — дегенди айтты.

Йыйын кутылганнан сонъ, Темир ишшилердинъ арасынан асыгыслы болып тыска шыкты. Уьйкен коькирегин толтырып, ава сорды эм авылдынъ тар орамы ман уйге карап йоьнеди. Туьннинъ ортасы болганы уьшин, авыл уьйлерининъ шыраклары соьнген йок эди — олар йыйындагы аьдемлерди саклай болар эдилер. Каранъа коькте булытлар арасынан тек бир-эки юлдыз йылтырайды. Ай койы булыттынъ артына ясырылган. Орам тынык. Йилиншиктинъ шорылдаган давазы да, уйклататаган йырдай болып, эситиледи. Таужаналардынъ уьйине ювык келгенин-

де, Темир токтады да, бурылып артына карады. Кешединъ каранъалыгында ол бир аьдемнинъ суьвретин айырды. Ол суьврет ювыклап келгенде, Темир онынъ кыз экенин билди.

— Таужан! — деп, Темир мунынъ алдына шыкты.

— Янъылдынъ, яс, — деп куьлди соьлеги кыз. — Кел танысайык, Темир. Меним атым Сафият.

— Токташ, токташ, сен меним атымды кайдан билесинъ? — деп Темир сейирге калды.

— Янъылмайтаган болсам, соьле йыйында соьйлеген сенсинъ, яде мута койдынъма соьйлегенинъди? — деди Сафият.

Темир соравынынъ орынсыз берилгенин билди де, уялып, соьзди баскага бурды:

— Сен кайда куллык этесинъ? — деп сорады.

— Сен бараяк болатаган суьт фермада сыйыр савувшы болып куллык этемен. Мен де, тап сендей болып, соьз берип сыйырлар алдым. Биринши йылда кыйын эди, а соьле аьруув электродойка болганы. Бу йыл меним борышым сыйырдан 3500 литр суьт савмага. Толтырарман деп сенемен. Кел бизге, Темир, оькинмессинъ, кыйын болса, ярдамласармыз. Бизде, фермада, баьриси бирев уьшин эм бирев баьриси уьшин явап бередилер. Баьримиз де — яс-явкалар, библиотекамыз, художестволык самодеятелностимиз бар.

Сосы хабарды Сафият артлы-артыннан, бир соьзден бир соьзге минип, куйды. Темирдинъ акылы бу заманда коь-тере баска затта эди. «Таужан сосы кыз болып койса, калай аьруув болар эди». Сафият каранъада онынъ бетин коьрмесе де, ястынъ баска затлар акында ойлавын сезди.

— Аьше, яхшы кеште кал, Темир. Тезден фермада йолыгармыз, — деп бурылды кыз эм кешединъ каранъалыгында йойылды.

— Йолыгармыз, — деди Темир каранъалыкка.

Темирдинъ коьз алдында коьринип бараятырган суьвретлерди кирип келген анасы бузды.

— Сосы сен, авырый болсанъ, яттагы. Ненъ авырганын да айтпайсынъ, не тыска шыгып бир зат этпейсинъ. Тек меним янымды кыйнайсынъ. Мени бир зат та сезбейди деп билесинъме? Баьрисин де коьремен.

Кеше сени мен бирге мен де уйкы таппайман...

Темирдинъ анасынынъ шашлары, ак мамыктай, ак эди. Ога карап, бу кыскажкыдынъ коьп кыйынлыклар коьргенин билмеге боляк эди. Ама онынъ коьрген кыйынлыклары онынъ туьз акылын, коьзлерининъ йылтынын соьндирген йок эди. Темир онынъ касына келип, коьзлерине карады эм:

— Абай, — деди, — соьле заманлар баска... Яшав да баска. Аьдемлер арасында тенъсизлик йок. Алдын эрлердинъ эткен куллыкларын соьле кыскажкылар да этеди...

— Оны мен де билемен, — деп Шайдат Темирдинъ соьзин боьлди.

Ол Темирдинъ акылын бек аьруьв билетаган эди: бир уьйкен ойын айтаяк болса, Темир хабарды, юмактай этип эректен баслайтаган эди.

— Бир кесек яслар ман кызлар мага селеке этеек те боларлар, — деп Темир таьвекелленди. — Этсинлер. Мен оны уьшин уялмайман. Мен йыйында бизим суьт фермага бармага соьз бердим. Оны сен калай коьресинъ?

— Фермада не зат этеек боласынъ?

— Сыйыр савувшы болякпан.

Шайдат Темирдинъ коьзине бир аз карап турды, сонъ сейирсингенин билдирмеек болып:

— Аьше, соьз берген экесинъ, меннен неге сорайсынъ? — деди. — Эртен эрте кетеек болсанъ, бар мага сув алып кел. — Шайдат улына шелеклерди узатты. Темир анасын

кушаклап, оны ерден аз-маз коьтерип, айландырды эм ога куванышыннан бир зат та айтаялмай, шелеклерди алып, тыска шыкты. Авыздан бурылганлай ок, Таужанды коьрди. Ол терек салкымына кирип туры эди. Оьзининь тар, такта-такта болган белдемесин кийген эм биз оькшелерининь бийиклиги бир карыс болган туфляларын йылтыраткан эди. Темирдинь анасы бу саьатте терезединь шымылдыгын ашты да, оларды коьрди: «Калай тез оьседилер балалар...»

— Таужан, калай яман карайсынь, шуьшим тийдиге? — деп, Темир ойнап куьлди эм эки шелегин бир колына ыслап, онынь касына келди.

Кызга созган колы авада илинип калды.

— Вот именно, шуьшинь тийди! — деди кыз, басын кайкалатып. — Аьдемлерден сен уялаяктынь орнына мен уяламан. Подумаешь, герой! Сага энди оькшели туфлялар ман шыба етпейди, меникилерди кие кой...

Темир уьндемей, кабакларын туьйди.

— Кой сол фермадегениньди, — деди, бираз кайта берип, Таужан. — Барма... Я мен, яде сенинь сыйырларынь.

Темир Таужаннынь кып-кызыл болып боялган эринлерине, тап-тап болып пудра себилген бетине, туьги юлкынган ерлери коьгере берип турган касларына карады, эм кыз Темирге бирден бир эрек, таныс болмаган аьдем болып коьринип кетти.

— Соны айтар уьшин эдиге булайда мени саклап турганынь? — деди Темир, ашувдан бугына берип.

— Сол эди! — деди Таужан, коькирексий берип, болган уьшин онынь давазынынь тоьменленгени эм коьзлерининь де бираз балтылдап кеткенлери Темирден ясырынмады.

— Савбол акыл уьйреткенинь уьшин, — деди Темир. — Тек сеннен акыл алмай да яшарман деп билемен, Таужан.

Темир, баска бир союз де айтпай, оъз йолы ман кетти. Экинши куън, куън тувар-тувмас, Темир, фермага деп йол алып, кенъ адым ман зыранълады. Ашык болган ава, ясылга оралган ер танънынъ таза шешекей ийисине толган. Темир де тоъстинъ басына шыкты эм онынъ алдында, куънтуварда кызарып куъннинъ яртысы шыга эди. Онынъ аъли кыздырмайтаган саъвлелери Темирдинъ ашык коькирегине туъсе эдилер. Тоъстинъ уъстинде авылдынъ туваршысы сыйырларды отлата эди. Темирди коьрип ол: — Йол болсын, балам! — деди...

КЕНЖЕПАЙ

Бу йыл язлык алдынгы йылларга коьре эртерек келди. Куьннинь кыя саьвлелери ердинь уьстин аьли де ийги кыздырмайтаган эди. Кене болса да, онынь йылувы алдынгына коьре куьшейгенин сезбеге боласынь. Табиаттынь сосы аьлемет шагы келсе, дуныя каты эм таьтли уйкысыннан уянгандай болып коьринеди эм баьри зат та, сол уйкыга йиберген заманларын толтыраяктай болып асыгып, тынышлыксыз аьрекетленеди. Тек аьдемлер тувыл, куслар, курт кумырскалардынь оьзлери де язлыктынь ийисин бек аьруьв сезедилер.

Ак киреш куйылган, доьрткил, кара телетин уьйдинь куьнтувар каршыгасында олтырган ак сакаллы карт, оьз-оьзине куьлемсиреп, куьбирдене эди. Ыргак баслы йылтыравык, узын таягына иегин тиреп, ол буькирейип, тап аягынынь алдындагы коькшил тастынь туьбиннен йылмайган эки коьзин айырмай карай эди. Бу такым сейирсинип ол неге карайды десень, алдындагы кишкенекей топырак тоьбешиктинь уьстинде, яйнасып, аьри-бери ызыгыювласкан кумырскалардынь арувсыз-талувсыз исине, «машалла» дегенди айтып карайды. Карт етписинши язлыкты йолыкса да, коьзлерининь оьткирлигин йоймаган. Ол кумырскалардынь, сосы кишкей, кара януварлардынь уяларыннан шыгаратаган кавраган эм бос сулы, шемишке, тары кабыкларын коьредди. «Атат сени, караш сен буларга, боран токтаганы тек туьнегуьн, а булар келеек кыска

аьзирленедилер. Куллыкшы януварлар!» — деп, ол оьз-оьзине соьйлениди. Карт олтырган каршыгадагы терезе бирден зантьырап ашылды эм терезеден кара буйра шашлы ястынь басы коьринди. Уьйдинь ишиннен радио давазы ман бирге карысып: «Насипхан! Буьгуьн кеште ети саьатте — деген яс тавыс эситилди.

— Аьруьв! — деп, ога бийик тас корадынть аргы ягыннан кыздынть явабы шыкты. Оны эситкен карт, олардынть толы маьнесин аньламаса да, бу соьзлердинь оьз-оьзиннен айтылмавын сезди. «Эй, огырсыз, караш ога. Карт атасыннан да ташанмайды», — дегенди ойлап, карт терезе бетке бурылып, бир зат айтаяк болды, ама ябылаятырган терезединь сисесинде шагылыскан саьвле онынть коьзлерин каматты эм карт амалсыздан коьзлерин бир неше такыйка юмып калды. Карт кызды да, ясты да коьрмегендей болып, калды. «Мен сага коьрсетермен ети саьатти», — деп, карт терезеди таягынынть ыргагы ман туьртти де:

— Эй шайтан, буьгуьн сенинь машининьди ким егекти. Кешелер мен аз кыдырмага керек. Куллыгынтьа кешиктинть де! — деди ол улына. Уьйдинь ишиннен:

— Буьгуьн, атай, базар. Тыншаямыз, — деген улынынть давазы онынть кызувын, сув куйгандай этап, соьндирди.

Ол улына урыспага баска сылтав таппай, терезеден бурылды эм баягы кумырскаларга карап: «Мине буларга базар да йок, байрам да йок» — деп, орыныннан турды.

— Шай бер, Марьем, — деп уьйге кирди де сыпырага янасып олтырды.

Марьем пештинть янында шай катпага каймак тогып туры эди. Карттынть эсиннен улы бир де кетпеди, эм ол оьз ашувын пишесине коьширди:

— Мине сенсинть оны тыювсыз йиберген, кенжепайым, менълитайым деп, истен шыгаргансынть. Ырызынть да

оьмиринъ мен болса, оьзек коьрерсинъ. Йылатар ол сени картайганда, — деп, ол керексизден куьйгелекледди.

— Онъмадым-ав! Не зат бола койды? — деп, Марьем колын иегине салды.

— Не зат болсын оннан артык. Оьлмей калган сосы карт шошка дегендей болып, энди бираздан таптап кетеек кенжепайынъ. Сыйламаса да корламаса экен. Меннен де уялмай, меним касымда Якыптынъ атка, матасикке минетаган ана каска эшки кызы ман кайсы ерде кашан йолыгаягын соьйлесип баслаган. Эндиги мага аькелип тек таныстыраягы калган! Огырсыз...

— Кой эндигиси бир, Аьжим, картайганда оьзинъе куьна алма. Насипхан ман Менълибий кишкенекейлериннен бери бирге оьсип келеятырлар. Кайдан билесинъ оларцынъ юрегинде не зат барын? — дегенди айтып, Марьем байынынъ алдына сарымайы калккан шайды салды.

— Айтаман да! Сен де онынъ йырын йырлайсынъ. Йок, мен айткан болмай, сиз айткан болмас! Мен сав турып, ол кыздынъ аягын босагага бастырман, — деп Аьжимнинъ алдындагы шайга да дени сокпады, кене болса да, ол аякты алдына йылыстырып, авызын толтырып, увыртлады.

Шай бек исси эди, авызы куьйген Аьжим увыртлаган шайын тегаран ютты. Ол, Марьемге ашувланып, бир зат айтаяк болып эди, ама эсиктинъ зыйкылдавын эситип, токталды. Уьйге тоьгерек боьрк кийген, юка узын киси кирди. Бир караган ман ога бир элли-элли бес яс бермеге болаяк эди.

— Салам алейкум, Аьжим. Конъгысыма барып бир хабарласайым деп те айтпайсынъ, мен оьзим келмесем, — деп Аьжимге ол колын созды.

— Алейкум салам, Якып. Кел, кел — деп, Аьжим де онынъ келуьвине бек те суьйинмей, колын тутты. Сонъ ол ога кишкей маштак олтыргышты коьрсетип:

— Олтыр, Якып, арыган боларсынъ. Куьнлеримиз бизим энди санавлы. Абыт этсек, шакырым ерди юргендей коьремиз, шай ишинде туз иригендей, куьннен-куьнге ириймиз, — деди.

Сонъ Марьем, явлыгыннан шыккан акбалшыктай ак шашларын кыстырып, сыпырага орынласкан Якыпка шай салды. Картлар, оннан-муннан соьйлесе берип, шай ишип те болдылар. Якып берекет берсин айтты да, не себептен Аьжимге киргенининъ маьнесин туьсиндирди:

— Картаямыз деп айтасынъ, Аьжим, а мине яслар бизди картайткылары келмейди. Сизге картаков кайда дегендей болып, яшавга тартпага шалысадылар. Атай, буьгуьн конторага барарсынъ деп, Насипхан кулагымды еди. Онда картларга деп бир зат коьрсетеек болар деймен. Тагы да беседа-меседа дейим бир зат болаяк дейди. Кой Аьжимди де ала шыгайым деп, йол уьстиннен сага кирдим, — деп, Якып боьркин излестирип баслады.

«Насипхан» дегенди эситип, Аьжим бир аьжейип туьрленди. Ол Якыпка «Шыгып кет, аьйлежи карт» деп айтаяк та болып эди, тек озьин озьи ыслады. «Кой, озьимдей, карттынъ юрегине тиймейим» — деп, Аьжим, колына таягын алып Якып пан бирге конторага йоьнеди.

Конторадынъ каралдысына киретаган кишкей авыздынъ янында совхоздынъ оьрнекленген «Сый тактасы» бар эди. Онда совхоздынъ коьримли эм алдышы аьдемлерининъ каьртлери илингенлер. Онынъ касына еткенде, сосы эки карт бир-бири мен соьйлескендей болып, тактага буьрылып токтадылар. Аьжимнинъ оьткир коьзлери бир караганлай озьининъ улынынъ каьртин айырды. Ол, йылмая берип, улын биринши коьргендей, каьртке карап турды. Ол, улына карап тамам тойганнан сонъ, бир ярым абыт эректе турган Якыпты туьртти де: — «Бу меним бесиншим,

кенжепайым. Бесеви де тап озим. Аыр заманда да алды-да», — деди ол, копарсый берип...

Каурттинъ туьбинде де язылганын билер уьшин, Аьжим тоьгерегиннен аьдем изледи. Эрек болмай, плащ кийген, олар бетке кенъ явырынын тутып турган яс аьдемди коьрди.

— Ясым, сосында не зат язылганын картларга оқып айташ, — деп Аьжим оны шақырды. Бу бир орта ясына келятырган киси эди. Ол картлар бетке сейирсинип бурылды да, касларына салам берип келди.

— Мен сизди саклап тураман, атайлар, а сиз келген экенсизтагы, — деп, картлардынъ колларын алды.

Аьжим мен Якып мунынъ йырманшы йылларда кулактардынъ колыннан оьлген Ярыков Мусадынъ улы экенин таныдылар. Экеви де, бирининъ ойын бири билгендей болып «тап атасы» деп, ишлериннен ойландылар. Мусадынъ улы Иса совхоздынъ парткомынынъ секретари эди. Ол тактага карады да, Аьжимнинъ колыннан ыслап:

— Менълибий Юмартов, совхоздынъ шоферы, юк коьшируув нормасын артык-артыгы ман толтырады, — деп, каурттинъ туьбиндеги ак кагытта язылганды оқыды. Аьжимнинъ колын сыгып алып:

— Сав болынъыз, мундай куллыкшы йигитти оьстиргенинъиз уьшин, — деди. Тоьбеси коькке еткен Аьжим Якыпка тагы да етисип карады.

— А мунавы «совхоздынъ экинши боьлигининъ зоотехниги Насипхан Якубовна Янарова, районнынъ айтувлы специалиста». Насипхан сав районнынъ авызында. Турган бир от — деп, ол Якыпка бурылды. Экинши карттынъ коьзлеринде коьз яслары йылтырап:

— Ол меним ялгызым! — деди.

Муны эситкен Аьжим, кулагынынъ туьбинде топ атылгандай болып, бир зат та эситпей конторага киргенин

сезбеди, яне айланып каэртке карады. Каэрттен ога терен ойлы йинъишке, узын каслы кайкы бурынлы кыз, тап бир «не айтайым?» дегендей болып, карай эди. Аэжим оны колы ман сыйпап: «Мине сен кайдай, каска эшки» деген ойы ман куэлемсиреди эм, конторага не себептен келгенин де мутып, артына бурылып, аяклары не кадер тез аэкеткенинше зыранълады. Аэжим бир юз абыт кеткенде, онынъ артыннан Якып шыгып:

— Аэжим, хайыр, сен каякка?! — деп кышкырды. Аэжим ога бурылды да, бир эки абыт этти, эм, а, кой, оннан уыйкен куллык бар дегендей болып, колын силкти эм уыйге карап калтанълады. Бир зат анъламаган Якып онынъ артыннан басын шайкап калды.

Аэжим уыйге, кирер-кирместен пишесине:

— Марьем, тойга аэзирлен! — деди эм акырын оэзи оэзине: «Мине сен кайдай, каска эшки» — деп, разы болып куэлемсиреди. Марьем байынынъ акылынынъ бир-эки сабаттинъ ишинде туэрленуэвининъ маэнесин анъламай олтыргыштан козгалаялмай калды.

Авылдынъ уэстине язлыктынъ биринши йылы кешлиги туэсти. Шорылдаган Йилиншиктинъ узын бойын, коьк йолдай болып, юка туман каплаган. Онынъ ягасындагы яс пан кыз кол ысласып, бир-бирине коэзлери тоймай, туры эдилер. Яс кишкенекей ак шешекейди кыздынъ коькирегиндеги туыйрегишке кадады. Кыздынъ юреги тез-тез согып, суыйдимли коэзлери мен яска карады.

— Савбол, Менълибий, — деди Насипхан, суыйгенининъ колын сыга берип. Сосы исси соэзлерди тек Менълибий эм токтавсыз агатаган Йилиншик эситти. А каранъалыкта кыздынъ коькирегиндеги биринши язлык шешекейи агара эди.

КУРЫМАС ОБРКЕН

Июль. Йылдынъ энъ исси айларынынъ бириси. Куьн тувра тоьбеньде кыздырады. Кырда кень ызанлардагы эне-мине шалынмага аьзир болган, саргайган, авыр масакларын ерге ийген бийдай сыбырдайды. Йибекленип баслаган наьртуьк те, меним де шеретим етер дегенге усап, ясылланады. Ол онъ эгинлерге карап, бир шетиннен ана бир шетин коьрмей, коьзинъ кувнайды, юрегинъ йырлайды эм, бир аьлемет болып, коьнъил ток болады. Коьзинъди узакка уьзбей тигип карасанъ — таза ава, коьк тенъиздинъ толкынындай болып, шайкалады. Аякларынынъ астындагы ер, тереклер, эгинлер — баьри де, яшавга завклянып, тыныс алгандай болып, коьринеди.

«Янъы яшав» колхозынынъ кыр куллыклары кызывунда. Уьйле ас ишпеге деп, салкында олтырган колхозниклер коьнъилли кенъеседилер. Хабарды аьр замандагындай болып, орта бойлы, ярык юзли, бир кырк-кырк бес ясындагы, калын кара коьйлегин астына салып олтырган киси бардырады: — Аьше, солды да меним айтатаным — колхозымыз бай болса — биз де ток (сосы соьзлер онынъ авызында такпак болып калган эди). Колхозымызды ким бай этеди? Биз, бизим исимиз. Ислемеге керек. Язда ислемесенъ, кыста емсиз аш калган малдай оькирерсинъ. Атайлар айткандай: «Язда мыйы кайнаганнынъ, кыста казаны да кайнар». Эртен-бирсигуьн бийдай бастырып кутылсак, исимизге коьтере акымызды да алармыз. О-о, бу йыл бийдай онъыслы, аьперим болсын...

— Уваздынъ туьби намаз деп, Харун, сенинъ кайсы заманда да басынъда кыйын ак турады. Эсинъ-дертинъ сол, — деп, соьзге кызып бараятырган Харунды Исхак боьлди. Исхак Харуннан яс болса да, оны ман кажавласатаган эди. Онынъ соьзге оьткир экенин билген Харун, оны ман эриссе, уьндемей калып, енъетаган эди. Харун Исхакка бир заманда да хатери калмайтаган эди. Ким биледи, Исхак тагы да бир затлар айтаяк болар эди, ама тынълавшыларынынъ коьзлери авылдан келетаган йолга бурылганын коьрип, ушып турагалды да, йолга тигилип карады. Каткаклы йолды коькитип, бир атлы кутыртып, колындагы камышысын булгалаклап келеди.

— Тилсиз айванды яндырды, огырсыз, — деп Харун, атлыды таныяк болып, кирленген ак кийиз боьркин коьзиннинъ уьстине куьндик этип, салды. Атлы ювыклап келгенде — баьриси де тындылар. Ол Харуннынъ он уьшон доьрт ясындагы улы Али эди. Али коьпиршикленген аттан токтар-токтамас каргып туьсти де, шавып келип Харунды кушаклады. Баьри де ким калай турган болса, солай катып, орын-орнында калды. Олар сосы баладынъ кайгылы хабар аькелгенин сезгендей болып, шыдамсыз, не зат айтар экен деп, кулак салдылар.

— Атай, кавга басланган... немеслер... — деп, тынысын тегаран алган Амит атасына тагы да бек сыгылды.

Колхозшылар не туьрли хабар эситпеге де аьзир эди, ама сосы хабар оларды саьспеклетти. Олар сосындай хабарды сакламаган эдилер. Бир кесек заманды олар систем катып калдылар. Куьннинъ иссилигине де карамай, юректи шымтыган хабар, оларды, бузлы сув басларына куйылгандай болып, каты сусландырды.

Али, коьзлери ясланып, атасына каты сыгыла эди. Яшав аьлемет: тек бир-эки саьат артта басында бир ойы,

дуныядан бир кайгысы болмаган, кайгы-сыйыт дегенди билмеген, курсагы эм коьнъили ток болып, завыкланып, каргып-шоршып юрген бала, уйкенлер мен бирдей болып, аькелген хабарынынъ кыйынлыгын сезе эди. Ол хабарды аькелгени уьшин оьзин шуьшлидей коьрип, Али сынъкылдап йылады. Биринши болып эсин Харун йыйды. Туьрленген давазы ман ол:

— Сувык хабар аькелдинъ, балам. Ама сенинъ онда шуьшинъ йок... Коьтер басынъды! Тынъла!.. Шуьшлилерди биз табармыз эм шуьшлилерине еткерермиз. Бизим халк эш бир заман кайдай куьшли баскыншыга да бойсынмас, неге десенъ ол эркин, оьз-оьзине ие, онынъ йолы туьз. Йырткыш айванлар кан ишип тойса, кутырады, дуныясын мутады. Биз олардынъ кирли аякларынынъ астында калмаспыз. Кылыш пан кирген — кылыштан оьзи оьлер. Оны билип кой, балам! — деп, Алиге карады.

Харун басын коьтергенде, тоьгерегинде иргедей болып, сыкласкан исшилердинъ де тынълайтаганын коьрди.

— Ер уьстинде бизим аьдемлерди енъеек куьш йок! — деп косты да, онъ колы ман Исхактынъ ийниннен какты. Ама Исхактынъ коьзлери булытланган куьнбатарга ымтылган эди.

Сосы куьннен алып Харуннынъ эси — дерти фронтан келген хабар болды. Коьп соьйлейтаган Харун уьндемес болды. Бирерде узак кешелерди уйкламай, бир ягыннан бир ягына авдарылып, танъ аттыратаган эди. Онынъ ойы: «Мине соьле онда аьдемлер бир бирин оьлтиреди, сога ыйнанмайман...» — деп, кыйналатаган эди. «Йок, эртен ок оьз ыркым ман кетейим...» — деген ой онынъ янына бираз тынышлык аькеле эди. Харуннынъ авыр аяклы хатыны, Алиме, онынъ юрегиндеги ойларын сезетаган эди. Бир куьн Харун Алимеге оьзининъ фронтка кетеек болатаганын

айтты. Алимединъ коьмекейи босады, ол уьндемей байын кушаклады. Ондай коьп хатынлар байларын кавгага озгарган эдил ер.

Харуннынъ туьскен полкы бир Украина авылдан бес-алты шақырым ерде оборона алмага орынласкан эди. Кыйшык-шуйрык, терен, сонъы кайда кутылганы белгисиз окоптынъ ишинде, колтыгында мылтыгын сыгып, кара мыйыклы, узын каслы красноармеец, тетрадь кагытка оралган махоркады коькитип, олтыры. Ол коьзлерининъ алдында коьринип турган авылга карай эди. Авылдынъ бир-эки уьйининъ ошагыннан шыккан туьтин кайгысыз авылдынъ уьстине тоьселеди.

Харуннынъ, сосы авылга карап, эсине тувган авылы туьсе болар эди, эм ол янында, ога ийнин тиреп, ак бетине аьли де сакал шыкпаган, 17— 18 ясындагы ястынъ ога бир зат айтаяктай болып, кыпынълавын сезбейди. Сонъ яс коьп уьндемей турувга шыдаялмай, басына биринши келген ойды айтты:

— Харун-агай, Кавказ аьруьв болар? Кар каплаган тавлар, агашлыклар, каялар... Мине кавгады кутылсак, мен сизге конакка барарман. Аькетерсинъме, Харун-агай? Разысынъма?

Харун йылы коьзлери мен сосы яска карады. Кишкой орыс ясы Ваня ман Харун бир-бирлерине атасы ман улындай болып байланган эди. Бири бириннен бир такыйкага да айырылмага йок эди. Харун Ваняды улындай этип суьетаган эди. Ваня да ога атасына карагандай карай эди. Бирерде Харун Ваняга карап «Бала аьли де! Не этеди-ав сосы кан-кавга, замансыз эсейтеди. Соьле мунынъ ойнап, каргып-шоршып, яшавдынъ майын сорып юреек заманы. Аь ол болса аталарындайлар ман бирдей болып, колындагы мылтыгын каты сыгады. «Эх» — деген ойлар онынъ мыйын

тесетаган эди. Харуннынъ эсине оъз аьели де туьседи. Авыр аяклы Алиме, улы Али, авылдаслары коьз алдында калкып кетеди.

— Не зат этесиз соьле? — деп Харун коьзлерин юмды да, басын тоьмен салды. Ама Харуннынъ ойлары узакка созылмады. Оларды снарядтынъ сызгырувы уьзди. Снарядлар улып, олардынъ окопларынынъ артында ярыла эдилер.

— Басланды! — деди де, Харун, темир боьркин тоьмен басып, турагалып, окоптынъ иргесине сыгылды. Янындагы Ванядынъ колын сыгып ол:

— Кел улым, Кавказга! Оькинмессинъ, — деди. Ваня басын ийди.

— Аьзирленинъиз! — деген кыска соьз авыз авыздан окоптынъ бойынша созылды.

Харун ман Ваня окоптан басларын шыгарып, экеви де яв бетке карайдылар, олар немецлердинъ аьдетин тамам билип калганлар: куьшли артналеттан сонъ олар атака этетаган эдилер. Бу йол да тап солай болды.

Баслап енъил танклар, олардынъ артыннан кумырска болып яйылган немецлер коьриндилер. Энди шерет бизим артиллерияга етти, эм ол оьз отын танкларга еткерди. Бир кесек танклар туьтеп, орнында калдылар, ама калганлары кене де алдыга тармаса эдилер. Олардынъ аьжелин, алдыга шыгып орынласкан солдатлардынъ гранатлары таптырды. Ама енълерин туьрген немецлер, аш ийтлерге усап, ювык келе бердилер. Мине олардынъ бетлерин де айырып болады. Олардынъ томпайган авызларын, кутырған ийттинъ коьзлериндей, кызарған коьзлерин коьрип, Харун тислерин кыршылдатты эм даяналмай керекли буйрыкты саклайды. Бу такыйка заман ога саьаттен де узак болып коьринди. Окоптан, колында пистолетин булгап, политрук Шутов каргып шыкты да:

— Тувган Элимиз уьшин алдыга! — деп ымтылды. Онынъ давысы куьшли «ура» ман бирикти.

— Тувган Элимиз уьшин, туваяк увьлым уьшин! — деп, Харун да политруктан калмай бара эди. Оннан бир абыт калып, Ваня да ювырады. Харун энди бир зат та сезбейди. Тоьгерегинде сызгырган ядралар, ынъыранувларга ол эс бермейди. Онынъ коьз алдында тек ядралар тескилеген Кызыл байрак. Мине Харун байрак аькетуьвши солдаттынъ йыгылганын эм байрактынъ шайкалганын коьрди. Болган куьшин салып, ол «Йок, байрак ерге туьспес! — деп, байракка етти эм байракты ерге туьсер-туьспес коьтерди. Ама бир эки абыт эткенлей, коькирегин бир зат куьйдиретаганын сезди. Янындагы Ваняга ол:

— Ваня, знамя... мен... — деп, карувсыз болып йыгылды. Бир эки-уьш такыйка кетпей, ол коькирегиннен аккан канга боялган коллары ман ерге тирелип, ерден аз-маз басын коьтерди де, алдыга кеткен йолдасларына карады, эректе Кызыл байрактынъ елпилдевин коьрди эм тегаран бир эринлерин кыймылдатып:

— Солай оларды, Ваня! — деди. Сосы соьзлер онынъ сонъгы соьзлери болды. Кыска согыстан сонъ Харунды, баска баьтирлерше оьлген солдатлар ман бирге эки уьйкен япалак теректинъ салкынында, оларга сонъгы солдат сыйын берип, коьмдилер. Мезардынъ уьстине, шонъкайып, бир яс коьзлерин суьрте берип, шешекейлер сала эди. Ол: «Биз тоьлермиз сиз уьшин» — деп куьбирдене эди.

Тап сол куьн Харуннынъ авыр аяклы болып калган хатыны Алиме ул тапты. Эбия балады Алимеге бергенде: — Тамам Харун, — деди, эм онынъ коьзлериннинъ ишинде, теренде ярык йылтын яркырады.

— Йок, Харуннынъ оьркени курымаган, ол сав! Ерге терен кеткен оьркенди курытып боларма? — деп ойлады.

ШЫНТЫ СУЬИМ

Уш куьннен бери эсетаган кургак ел, тап онынъ йолына бир эсапсыз уйкен дав аркасын туткандай болып, кеш ювыклаганда бирден тынды. Кишкей авылдынъ кутыктай уйлерин ошаклардан шыккан туьтин тегис яйылып кымтай эди. Кырлар артына ясырынган куьннинъ саьвлелери коькте ел уьзген булытларга тийип, оларды кызарта эди. Истен келеятырган эки яс бир-бири мен хабарласып келе эдилер.

— Билесинъме, Муса! — деди орта бойлы, карабораны: — Эртен куьн аьруув болаяк!

— Сен кайдан билесинъ, метеостанциянъ барым? — деп, Муса онынъ соьзлерин селекеледи. Сонъ ол эсине бир затлар туьсип, коьзлерин кысып:

— Асан, бизим кеште бараяк еримиз бар. Мени сегиз саьатке Карашаш шақырган. Мен ялгыз барсам, не зат соьйлеегимди билмеймен, уьшев болсак, хабар табармыз. Ялыкпаспыз деп ойлайман. Кайтемиз, ярастыкпа? — деп ол шыганагы ман Асан дейтаганын туьртти. Онынъ туьртип соьйлейтаган кылыгы бар эди.

Асаннынъ бу соьзлерди эситкенде, сыпаты бап-баска болып кетти, ама ол ишинде эм юзинде болган туьрленислерди билдирмеек болды. Бу саьатте Асанга караган аьдем, ол озин оззи тегаран уйкен куьш пен ыслайтаганын сезбеге болар эди. Ол ашувланса, онынъ уйкен кулакларынынъ ушы йыбыр-йыбыр этип, кызаратаган эди.

Онынъ бир ойы ога «Асан, бар, бар, бар!» — деп, тынышлык бермейтаган эди. Кене болса да, ол ога тынъламады. Карашашты Асан бек суьетаган эди. Ама ога ол аьлиге дейим оьзининъ суьйимин ашпаган. Неге экенин оьзи де билмей, Асан Карашашты коьрсе, баьри айтаяк затларын мутып, кара, йылмаятаган коьзлерине карап, олардан оьзининъ суьйимине явап излейтаган эди. Асаннынъ Карашашты суьетаганын Муса сезбейтаган эди. Эгер Муса шынты йолдас болатаган болса, оны билер эди, ама ол тек оьзининъ ойы ман, тек оьзининъ мырады ман юретаган эди.

— Мен бараялмайман, Муса! — деди Асан.

— Иш сеники, тек мен сага сейир этемен: сен бир де болсын, йырма ясынъа келгенли, кызга ашык эткенсинъме? Яде сенинъ ондай яктан хабарынъ йок па? Мен кызларсыз дунияда яшав йок деп анълайман. Олар бири бирисиннен аьруув, буьгуьн биревин коьрсем коьзим ога кетеди, эртен баска биревине соьйлеймен... Эне солай кетеди заманым. А бирев мен коьп ашык этип болмайды! Бездиреди! — деп Муса, ак, тувра тизилген тислерин коьрсетип, куьлди.

— Сен ашык эткен кызларынънын бирисин де шынтысы ман суьйген йок экенсинъ. Токта мен сеннен бир зат сорайым — Карашашты да айландырып тасларман деп ойланасынъма? — деди Асан.

— Аьше, Карашаш калганлардан артыгым. Ол мени оьзи шақырган, мен ога бир кере ойында ойнай берип, сен бир аьруувсинъ деп айткан эдим. Сол эсинде болар языктынъ. Даьмелене болар...

— Болды. Мен сага Карашашты селекелемеге бермеспен! — деп, Асан Мусадынъ ягасыннан коллары ман сыгып ыслаганын билмей калды.

— Эй-эй, колынъды тый, аьвлет. Мен карайман да сенинъ Карашаш пан бир затынъ бар. Ол болмаса булай

бек неге ашувланасын? Э-Э, билдим, сен оны суьесинъ! — деди Муса, соьзди ойынга авдармага шалысып эм соны ман Асаннан коркканын билдирмеек болып.

— Болды деп тагы бир айтаман! Аьли авызынъды бузарман! — деди Асан, колларын Мусадынъ ягасыннан ала берип. Сонъ ол бурылып: — Сен коьп суьерсинъ! — деп косты.

Уьндемей олар айырылаяк ерлерине еттилер. Асан узын эм кенъ шаша йолга туьсип, йогарга кетти. Муса да тар шаша йолды коьлденен оьтип, коьгоьлен оьскен тар сокпакка туьсип, оьзининъ кыска абытлары ман, шайкала берип кетти.

Мусага карасанъ, ол сыпаты-саны ярасык бир яс эди. Онынъ ак бетине кишкей топал бурын конган, кара коьзлери, йинъишке эринлери оны ярасыкландыратаган эдилер. А ортасында кишкей шонъкыры болган иеги, кызларды коьтере де кызыктыратаган эди. Ама Муса тап бир елкага этилинетаган ойыншыктай, тысыннан йылтыравык, а иши десенъ кувыс ойыншыктай эди. Ол кызлар ман бос эм эркин соьйлейтаган эди.

Карашашка ол кеште де тап солай кирди. Кирип, кишкей боьлмединъ ишин коьзи мен тинтип, карады. Терезединъ янында стол, онынъ уьстинде китаплар, тептерлер (Карашаш клубта ислей эди), эки олтыра, коьздинъ явын алатаган ак яюв яйылган орындык, иргедеги каьртлер, кишкей кийим илгиши, бияла. Пеште артык эм керексиз, ярасыклыкка кулланган бир муьлкте йок. Стол уьстине ювык салпыраган шырактынъ астында шашлары коьзине туьсип бир кыз китаптынъ ишиндеги хабарларга терен кетип олтыры. Ол Карашаш эди.

— Кеш яхшы болсын! — деди Муса.

— Кел, кел, Муса, кир! — деп, Карашаш ушып турагалды да, Мусага тоьрге шыгарып олтыргыш салды. — Мен «Каты агынды» окий эдим... — деди Карашаш Мусага.

Карашаш анасы ман яшайтаган эди. Эм тек ялгыз ана-сы ман исте де, окувда да кыйын болатоганын айта келип, сонъ бирден, Мусадынъ бу сабатте эсинде-туьсинде болмаган хабарга коьшти:

— Муса, сен аьруьв эм кылыклы яссынъ, тек мен сенинъ кылыгынъды яратпайман. Мен сени шақырганда, сенинъ юрегинъе бир баска затлар келген болар. Кызлар сага тек бир караганлай ок баслары айланады.

Муса Карашаштынъ ога оьзининъ суьйген коьзлериннен, кирип келген заманда туьрленген юзиннен, онынъ коьтере баска соьзлер айтаягын анълады. Онынъ юреги Карашаш оны суьетаганын сизди эм бу сабатте янъылыспай эди. Карашаштынъ кыз оьктемлиги оны айтпага болмады. Эм авызы баска зат айтса да, онынъ ойы эм юреги бир затта эди.

Муса оны анъламастай, бек акылсыз тувыл. Бу сабатте онынъ эсине Асаннынъ соьзлери туьсип кетти эм ол: «Э-э, аьли коьрсем экен сени, Асан. Не зат айтар эдинъ? — деп ойлады. Карашаш бу сабатте Мусага бек аьруьв болып коьринди, ол Карашашты сосы такыйкада суьйген эди, эм энди иске онынъ аьйлежи тили кирди. (Арасы эки куьн кетип, Муса ман Карашаштынъ тойын эттилер.)

Экинши куьн Муса Асанга йолыкканда, ога Карашаштынъ айткан соьзлерин айтып мактанды. Асан уьндемеди. Тек онынъ юреги бирев оьткир тырнагы ман шымтыгандай болып авыртты. Онынъ акылына Карашашка барып суьйгенимди айтайым деген бир ойлар келди. Ама ол Карашашты оьзиннен де бек суье эди. Эм Карашаштынъ суьйими ога оьзининъ суьйиминнен де артык эди. Соннан себеп ол Карашашка бараяк ойын койды. Сав куьнди ол кайда барганын, не зат этетаганын оьзи де билмей юрди. Кеште уьйге кайтаятып, шаша йолда машиннинъ астына туьспеге де аз калды.

Муса ман Карашаштынъ тенълери де олардынъ эки куьн ашык этип, уьшинши куьн тойын эткенге сейирсиндилер. Карашаш Мусады суьетаган эди, эм Муса да оны суьеди болар деп ойлайтаган эди. Ама Мусады бек суьйге-ни оны сокыр этти. Мусадынъ юреги кыздынъ терен суьй-имин анъламага яравсыз эди. Эм оны Карашаш арасы коьп кетпей анълады. Олардынъ яшавы баска яс аьдемлердинъ яшавына усамай эди — Мусса куллыктан соьгинип, яшавына разы болмагандай болып келеди, бет-колын ювады да, ойынга, тойга кетеди. Эм арасы коьп кетпей, Карашаш Мусса оны оьзи ойлангандай суьймегенин сезди, эм эрте-кеш болса да Мусса ман айырылаягын анълады. Онынъ сол ойлары сол кешеден ок беркиди. Эсирген эсиндегин айтар дегенге усап, Мусса эсирип келип Карашашка:

— Сени мен суьймей алганман, ясларга бакыл этип. Уьйден шыгып кет, мен энди де он кыз алмага болаякпан! — деп, Карашашты кувды.

Карашаштынъ коьзиннен коьзяслары коьлдей куйылды. Ол сосындай куьннинъ шуьши тек оьзинде экенин биле эди. Айырылып шыккан Карашаш, конъысыларыннан уялып, бир неше куьн уьйден басын шыгармады, ялгыз уьйде капалып турды. Бирерде эсине бир затлар туьсип, коьмекейи босап, ол сыгылып йылай эди. Аьдем арасында соьз ятпайды, эм сосы хабар Асанга да етти. Асаннынъ анасы ога кыздан кыз сайлап, уьйлендирмеге шалысады, ама Асан айттырып та унамай эди.

Не этеегин билмей, оьзининъ каьртлерин авдарып турганда, Карашаштынъ коьзине школада етинши класста окыганда туьскен каьрти илинди. Каьрт Карашашка балалыгын эсине туьсирди эм ол, бу сабатте баьри затты му-тып, ол заманга ойы ман кетти. Каьрттен оьзининъ уьйкен, аьдемнинъ коьзине тувра карайтаган коьзлери мен, Кара-

шаштынъ сол колыннан, Асан карай эди. Ол, оны бирев Карашаштан айыраяктай болып, кызга кыстырыла эди. Асан ман Карашаш балалыгында айырылмас йолдаслар эди. Бир кесек яслар эм кызлар оларга селеке этетаган эди.

Асан етинши классты кутылган сонъ школады таслады, эм булардынъ йолыгувлары да сийреклене берди. Куьнлер, йыллар озды, эм булар уьйкен болып оьстилер, Асаннынъ Карашаш пан дослыгы алдынгына усамай эди. Онынъ коьзлеринде суьйим йылтынлары сезиле эди. Карашаш ога карап сейирсинмей де калмайтаган эди, ама ол оны окыган заманларындагы байланыстай коьре эди.

— Эх, Асан, Асан!!! — деп, Карашаш неге де болсын куьрсинди. Сол куьрсинуьвди эситкендей болып, Асан, тартына берип, пешке кирди де, саламласып, эсик бетке олтырды. Ол, Карашаштынъ яшавында бир кыйынлы бир зат та болмагандай болып, болганларды эсине де алмады. Сосы куьннен алып, Карашаштынъ кайгысын оны ман бирге Асан боьлетаган эди. Соннан алып, онынъ яшавы турленди: ол оьзин дуньяга янъы энгендей Карашаш Асан оны шынтысы ман суьетаганын анълады.

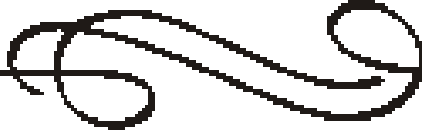
Бир куьн Асан Карашашты куллыктан озгарып келеятырганда, ол Асанга:

— Асан, сен кыз алмаган яссынъ. Мени мен юрсенъ, аьдемлердинъ соьзине каларсынъ...

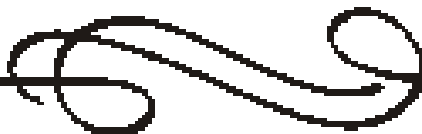
Ама Асан онынъ соьзлерин боьлмеге асыгып:

— Мен сени суьемен! — деп, биринши кере Карашашка айтты.

Уьшинин айтканда да, суьйсенъ, соьзге карарсынъма?

КОЪШИРМЕЛЕР

МОЕМУ ОЧАГУ

Я ошибался в юные года,
Когда очаг свой забывал порою.
Вдали его горчила мне вода,
В кострах искал спасения от зноя.

Ту пору вспоминаю со стыдом.
Явь или сон — моя вина забвенья?
Прости, родной очаг!
Мне с каждым днем
Необходимее твое прощенье.

Через тебя я с родиной моей
Нерасторжимой связан пуповиной.
Прервись она —
Что может быть страшней?
Грядет моя духовная кончина.

Жизнь — океан.
Я — в лодке на волне...
В волнах — неукротимый дух природы.
Что, если силы не достанет мне,
Когда от бури содрогнутся воды?

Вдруг разорвет мой парус ураган,
Раздавит лодку и утащит в бездну.
И грозный вал — свирепый великан —
Меня швырнет на берег неизвестный.

Глаза песком засыплет. Оглушен.
Почую кровью смертную остуду.
В чужом краю, родных корней лишен,
Жив или мертв я —
Даже знать не буду.

И, погибая, как безродный пес,
Под взглядом смерти ледяным слабея,
Я буду о тебе скорбеть до слез,
Очаг родной, всем сердцем, как сумею.

И пусть сгорю я, словно прут в огне,
В последний миг взмолюсь, чтоб даровали
Тебя, очаг, увидеть право мне —
Пусть краем глаза,
Пусть в безмерной дали.

В час испытанья будешь ты со мной.
Я верю — не забудешь ты о сыне.
Опорой станешь мне, очаг родной,
Не дашь безвестно сгинуть на чужбине.

Не нужен буду, слаб и одинок.
Но ты найдешь в просторах океана
Меня и отодвинешь смертный срок,
Влив силы в сердце и врачуя раны.

И в песню обратишь мой горький стон,
Осушишь слезы горя и печали.
Очистишь надо мною небосклон
И осветишь мне радостные дали.

Очаг, прости ошибки давних дней,
Но, если вдруг я повторю их снова,
Тебя я заклинаю: не жалея,
Каким бы ни был мой удел суровым.

Жизнь — океан.
Управлюсь, как смогу,
Я с парусом. В пути я дни и ночи.
Я на чужом не буду берегу,
Плыву к тебе, маяк — очаг мой отчий.

МОЛНИЯ

Пронесся алчный вихрь издалека.
К земле цветы приникли, страхом мучась.
Слетались вереницей облака,
В багровую спрессовываясь тучу.

Незвано туча высь заволокла
И ласковое солнце погасила.
Объяла день и наши души мглой.
И радость придавила темной силой.

И туча крылья, ветру вперекор,
Раскрыть решила, темноту сгущая.
Но, мглу развеяв, через весь простор
Сверкнула жарко молния большая.

... Не признаешь ты за собой вины,
В беде замкнулась, хоть и виновата.
Хотя, родная, дни твои темны,
Вновь молнией сверкну я, как когда-то.

КАМБАК¹

Сохнет камбак —
И пускается в путь.
Катится, катится, ветром гонимый.
Кто он степи? —
Скажет мне кто-нибудь?
Гость ли незваный он?
Сын нелюбимый?
Ропщет ли он на судьбину свою?
Ищет ли добрые воспоминанья?
Знал ли он радость в родном краю?
Что же влечет его сквозь расстоянья?
Степь широка и гладка, как доска.
Сходится она с небом в дальней дали.
Катится, катится он. Далека,
Однообразна дорога печали.
Катится он...
Путь его одиноч.
Степь велика, но извечный бродяга,
Остановиться нигде он не смог.
Катится...
Горестна доля камбака.

КАЖДУЮ ВЕСНУ

Жить вечно,
Как это ни горько,
Никто не будет.

---

¹ Камбак — перекасти поле.

В срок уйду
И я...
Но, знай на пригорке
Подснежником произрасту,
Родная, для тебя весною.
Ты подойдешь —
И заблестят
Ресницы у тебя росой.
Когда уйдешь
Потупив взгляд, —
Понурит голову подснежник,
Склоняясь, как по ветру лоза,
На лепестках его мятежных
Вскипит серебряно роса...

Перевод с ногайского
А. Канькина

ЛЮБОВЬ

Я сгорел,
О любви не проси.
Лишь в запавших глазах —
Стылый свет.
Не терзай.
Раны не бери.
Ты в душе своей
Знаешь ответ.

От любви
Я стонал,
Бился сердцем
В закрытую дверь.
За тебя
Столько раз я сгорал —
Среди пепла
Что ищешь теперь?

ЧТО МНЕ ДЕЛАТЬ

Что мне делать?..
Что мне делать, коли ты
Напилась моей любви и отошла
Так небрежно...

С твоего уйду пути,
Как бы юность одинока ни была.
Пусть любовь меня
Кромсает на куски,
Не придам
Значенья ранам, сдержусь.
Пусть мечта моя
Изодрана в клочки,
Даже вздохом
Я не выдам эту грусть.
Ты не знаешь,
От больших спасаясь волн,
В твои волны я бросался, как в огонь.
Сколько раз из райских куш бежал я вон —
Я искал прохлады сада твоего.
А теперь, не попадаясь на глаза,
С твоего пути я молча отойду,
Только имя на устах... не рассказать
О такой любви в стихах я не смогу.

СЕРДЦЕ

Полночь. Немо.
Земля и небо
Спят себе
Безмятежно, спокойно.
Что ж ты, сердце,
Не знаешь покоя?
Жизнь — дыхание.
Вечно — бессонное.

Перевод с ногайского
Ф. Сидихметовой

МАТЬ

Восход,
А ветер воет волком.
Он выл всю ночь
и нам в окно
бросал песчинки, как осколки
тех бомб, что взорваны давно.
Он мчался вдоль заснувших улиц.
Он листья рвал с ветвей.
И мне казалось, будто пули
Свистят над крышею моей.
И мать спала. И был неровен
сон в эту ночь.
Я видел, как
в глухой тревоге, хмуря брови,
мать пальцы сжала вдруг в кулак
и застонала, заметалась...

О ветер!
Успокойся, мать.
Совсем не посвистом металла
тишь взбудоражена опять.

Другой ты знаю, слышишь ветер —
тяжелый, мрачный как беда, —
    когда на фронт бежали дети,
    чтоб не вернуться никогда.
Молчанием
    это не позволив,
Ты возвращения ждала,
хоть на сгоревшем, жарком поле
    уже обугли их тела.
Но вновь уходят чьи-то дети
На поле умирать.
...Калиткой
    ветер хлопнул где-то.
— Стреляют? —
    спрашивает мать.

*Перевод с ногайского
В. Свирина*

Мухаммед АНЗОРОВ

* * *

«Куьнде де бар
Кара тат», — деп айтканда,
Ант этемен,
Ант этемен оьзиме:
Сага берген
Суювимди яшавда
Тат тийдирмей
Сакларман мен оьмирге.

Тармасаман,
Тав басына шыгарман,
Ийилермен
Суювинъе мен сенинъ.
Каялардан
Ятлав кертип язарман —
Анълап билсин
Алаллыкты юрегинъ.

*Перевод с черкесского
М. Аубекижева*

ОСКОЛОК

Мне, наверное, было лет восемь-девять. Я ходил в школу и был первым помощником отца. Но мне хватало времени и на мальчишеские забавы.

На лужайке за аулом собиралась ребятня, и — начиналось. Самой любимой игрой была, разумеется, «игра в войну». Мы отдавались ей азартно, самозабвенно, и нередко, отбросив в сторону самодельные трещотки, пускали в ход кулаки.

Как-то мы возвращались с «поля боя» домой. Между нами разгорелся спор. Надо заметить, всегда в подобных случаях, как и в игре, мы разделялись на два враждебных лагеря. Запальчиво перебивая друг друга, каждый из нас старался сказать другому что-нибудь поядовитее, чтобы задеть за живое.

— Эй, Мамет! Вот это мы вас зажали сегодня! — сказал я Мамету, которому был ровня и годами, и ростом. И силой, и, наверное, потому всегда не ладил с ним.

— Я тебя сейчас покажу, кто кого зажал! — угрожающе ответил тот и с кулаками двинулся на меня. Мы смотрели друг на друга, как петухи, готовые броситься в драку. Не миновать бы потасовки, если бы не Асан, плотный паренек с цепкой хваткой и увесистыми кулаками. Драка не состоялась, но словесная перепалка вспыхнула с новой силой.

Каждый хотел доказать, что он герой. И когда фактов для столь завидного качества не хватало, козыряли биографиями родителей, перечисляя ордена и медали своих отцов.

Молчал только я. Я один. Асан заметил это:

— Тенгиз, почему же ты молчишь? Разве отец твой не был на фронте?

Мне нечего было сказать. А ребята ждали ответа, не спуская с меня глаз. Что я им мог сказать? Мой отец здоров-здоровяком, на фронт попал под самый конец войны и то в обоз, был поваром. Никаких орденов он не имел. Меня это, конечно смущало, мне по душе были герои.

— Где ему воевать. Он не отходил от кухни, — съязвил Мамет под общий хохот ребят.

На меня будто камень упал с горы. Закрыв глаза, я побежал в аул. Мне стыдно было за своего отца. Трус! Несчастный трус! Зачем мне достался такой отец?! Не помню, как я пришел домой.

Отец сидел за столом. Я нахмурился, исподлобья глянул на него и, наверное, так выразительно, что он недоуменно заморгал, точно в глаза ему что-то попало. А меня душила обида. Я в эту минуту презирал отца. С моего языка готовы были вот-вот сорваться самые обидные слова.

— Что с тобой, сынок? — спросил отец.

Я обессиленно сел на табуретку, уронил на стол голову и зарыдал. Отец и мать бросились ко мне. Размазывая по лицу слезы, всхлипывая и заикаясь, я выложил им все начистоту...

Отец и мать долго смотрели друг на друга, не решаясь заговорить. Вздыхнув, отец погладил меня по голове:

— Ты стал настоящим мужчиной. И тебе теперь можно кое-что рассказать...

Он подошел к сундуку, что стоял около окна, открыл его, достал обыкновенный, с узором куржын¹.

Развязав его, он протянул мне что-то тяжелое, завернутое в марлю с пятнами, похожими на ржавчину.

— Вот, Тенгиз, ордена и медали твоего отца... — прошептал он и вышел из дому.

В моей ладони блистал остроугольный кусок стали, похожий на короткий обломок напильника. Я разглядывал его и не понимал, что это может быть? Я видел только в трещинах между гранями пятна все той же ржавчины. О, если бы я мог знать в ту минуту, что это кровь моего отца! И, что это осколок немецкой мины — единственная предсмертная его награда. Мать смотрела на меня, и по ее щекам текли скупые слезы.

— А кто же этот... дядя? — кивнул я на дверь.

— Отец умер на его руках. Он просил его быть твоим отцом.

В эту ночь я долго не мог уснуть. Мне было жалко родного отца. Но я был горд за него. И за другого моего отца тоже. Пусть теперь кто-нибудь спросит меня о них. Мне есть что ответить.

*Перевод с ногайского
С. НИКУЛИНА*

---

¹ Куржын — кисет; переметная сумка.

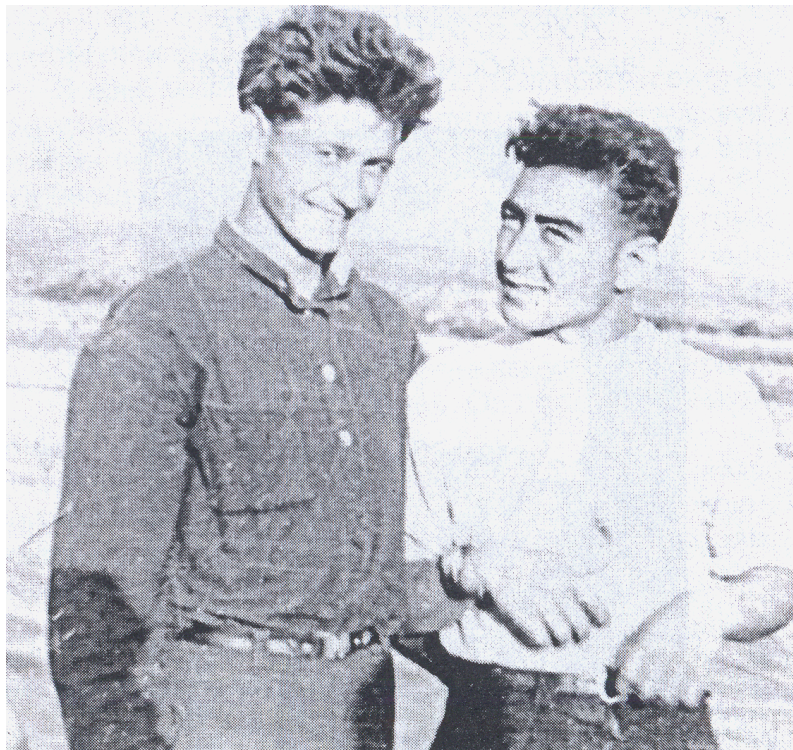

Дурбатлар
АУБЕКИЖЕВЛЕРДИНЪ
аёл альбомыннан алынган

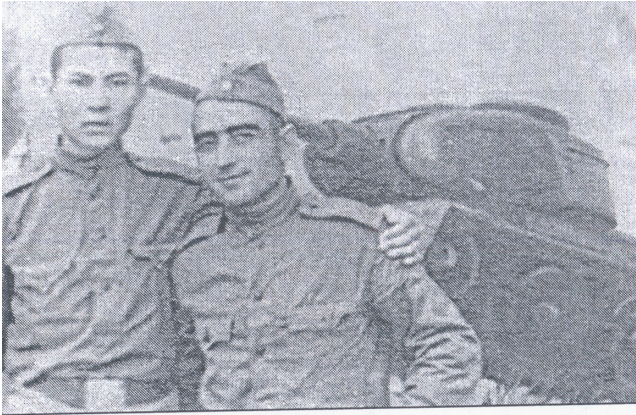
Мектепте оқыган йылары

Яслыктынъ ярык эстеликлери...

Тувган-оьскен авылында

Аьскерде биринши куьн. Орджоникидзе каласы.
20.09.1964 й.

Карачаевск каласы. Окув йыллари

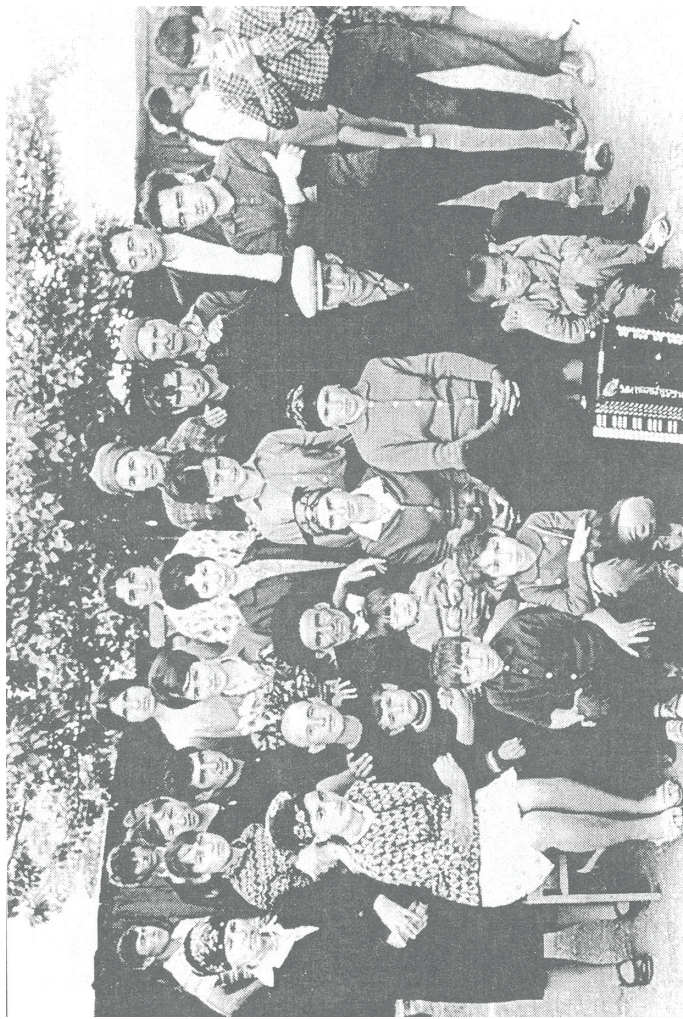

Окувдынъ сонъгы йылы. Карачаевск каласы.
1964 й.

М. Аубекижев карындаслары Келдихан эм Эркехан ман

Аубекижевлердинъ уйкен татым аьеллери

Яслыктынъ шувак куьнлерининъ бири...

Солдан онъга:
Халил Джавгайтаров, Мухарби Аубекижев, Абдул Туркменов

М. Аубекижев (турганлардың солдан онғыа етиншиси) 1963 йылда ногай язушыларының биринши йыйылысында

ИШТЕЛИГИ

Ш. А. Курмангулова «Сокпагымда суьриншекли болдым мен...»

3

Ятлавлар

АТА ЮРТЫМ — СЫЙ ТОЪРИМ

Тандыр	17
Отягам	19
Берермен	23
Биринши адым	24
Атланув	26
Куьш бирликте	30
Сен болмасань, Тувган Эл	31
Халкым — куьшим	33
Тувган ягым, тавларым	34
Халкыма	36
Ата юртым	37
«Шоьл уьстинде	38
«Яшав меннен...»	39
Тувра йол ман	40
Камбак	41

ЙОЛЫМ МЕНИМ КАТКАКЛЫ

Бактым меним алдыда	43
«Мен оьлгенде йыламаньыз...»	45
Куьзги япырак	47
Йолым меним каткаклы	49
Куьсеймен	51
«Язганыма ань шыгарып...»	53
Эсип келди эсиме	55

Сарув куйип, сагынаман	57
Поэт деген	59
Аталувлы юлдызлар	61
Тармасаман тав басына	63
Картаймайды	65
Янсын шырак	68
«Кенъ ызанда...»	69
«Болмасынлар...»	70
«Менде наъсип калай аз ды...»	70
«Картаясынъ...»	71
«Бирде йылап, бирде куълеп...»	73
«Аш эсикти»	74
Куъресемен	75
«Айырылып узак йолга шыкканда...»	76
Йолда	77
Конъысыма	78
Тизгин	79
Тенъгеме	81

ЙОЙЫЛГАН ЮЛДЫЗ

Йойылган юлдыз	83
Юрек	84
Суъйим	85
Суъйме	86
Йойылмасын	87
Айткан эдинъ	88
Суъемен мен	90
Суъйим	91
Айындырык	92
Кыйнама	94
Юрек талмай тебеди	95
Йырлаш, йырлаш йырынъды	96
Не этейим?	97
Коъзлеринъе карасам	98
Уйкысыз кеше	99
Сен келмединъ	100
Йолыгарлар сокпаklar	101
Явап	102
«Суъйимимди сага бир де айтпадым...»	103
Сен кайдасынъ?	104
Коъп саклатпа	105
Неге	107
Яшавыма язлык келсе...	108

ОЪРНЕКЛИ ЯПЫРАКЛАР

Оърнекли япыраklar	111
Буьгуьн сизге йырлайман	114
Йилиншик	115
Язлык сайын	116
Маьметекей	117
Саклав	118
«Аьйдикленди табиат...»	118
Яз ямгыры	119
Язлык келди	120
Язлык	121
Сокрыюмыран	122
«Сагынганда...»	123
Куьним дайым яйнасын	125
Куьнайлан	126
Хош кел!	128
Шыкта таплар	129
«Язлык келди, кар ириьди кырларда...»	130

КАВГАДЫНЪ КАРА ЯМЫШЫСЫ

Атам	132
Анам	135
Енъуьв язлыгында	138
Карагай	139
Уян, анам	140
Кысмет. Поэма	141

ЯЗУВШЫДЫНЪ ТЕПТЕРИННЕН

Орта шагым	152
«Калай ашув, калай куьйик...»	153
«Язлык келсе, ойланып...»	153
Халкым	154
«Масаклары мыйыklarдай...»	156
«Кыс туйтейди...»	158
«Заман-даьри...»	160
«Кокылдайды кобызшыдынъ кобызы...»	161
«Кобьрдим сени...»	163
Келетенге	164
О сен, яшав!	165

Непсукарга	166
Тас термен	167

Хабарлар

Темир кесек	170
Алий. Очерк	173
Биринши карлыгашлар	177
Айтылмаган суйым	181
Кенъ адымлар	189
Кенжепай	195
Курымас оъркен	201
Шынты суйым	207

Кобширмелер

Моему очагу. <i>Перевод с ногайского А. Каныкина</i>	214
Молния. <i>Перевод с ногайского А. Каныкина</i>	216
Камбак. <i>Перевод с ногайского А. Каныкина</i>	217
Каждую весну. <i>Перевод с ногайского А. Каныкина</i>	219
Любовь. <i>Перевод с ногайского Ф. Сидихметовой</i>	219
Что мне делать. <i>Перевод с ногайского Ф. Сидихметовой</i>	220
Сердце. <i>Перевод с ногайского Ф. Сидихметовой</i>	221
Мать. <i>Перевод с ногайского В. Свирина</i>	
Мухаммед Анзоров. «Куьнде де бар кара тат...»	
<i>Перевод с черкесского М. Аубекижева</i>	223
Осколок. Рассказ. <i>Перевод с ногайского С. Никулина</i>	224
<i>Дурбатлар Аубекижевлердинъ аьел альбомыннан</i>	227

Мухарбий Исламович Аубекижев

ОТЧИЙ ДОМ

*Стихотворения, рассказы, переводы
На ногойском языке*

Составитель и автор предисловия
Шайдат Азаматовна Курмангулова

Редактор М. А. Булгарова
Художественное редактирование, графика и верстка — *А. Я. Унежова*
Технический редактор *О. А. Ахметова*. Корректор *С. А. Кукаева*

Подписано к печати 27.06.11. Формат 70x108^{1/32}
Бумага офсетная. Гарнитура «КопппаСТТ». Печать офсетная.
Усл. печ. л. 10,5. Усл. кр.-отт. 11. Уч.-изд. л. 7,8.
Тираж 350 экз. Заказ № 541

РГУ «Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство» 369000,
г. Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати.

Отпечатано с готового оригинал-макета
в ОАО «Издательско-полиграфическая фирма «Ставрополь»»
355035, г. Ставрополь, ул. Спартак, 8.

А 298

Аубекижев М. И. Отчий дом. Черкесск, РГУ «Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство». 2011—240 с.

ISBN 978-5-7289-0279-9

В сборнике «Отчий дом» М. И. Аубекижева, рано ушедшего из жизни, представлено творческое наследие автора, которое вызовет несомненный интерес у читателя.

А $\frac{4802490100-7}{9П1(03)-2009}$ 7—2011

84(2Рос-Ног)6

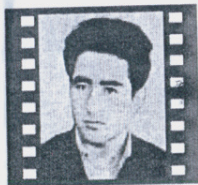
«Ленин йолы» газетасында
ислеген заманында
31 март 1967 йыл

1964 йылда аскерде
кызмет кылган заманында

а. Адиль-Халк школасында
оқытушы
болып ислеген заманында

«Ленин йолы» газетасында
шығармалары баспаланган
заманында

90-ншы йылларда
яраушылыгының
оғрленген заманында

